

**ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ
МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР**

Халықаралық ғылыми журнал

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОСТИ**

Международный научный журнал

**ACTUAL PROBLEMS OF THE
PRESENT**

The international scientific journal

№2 (40)

Қарағанды
Болашақ-Баспа
2023

Журналдың бөлімдері бойынша редакциялық алқасының құрамы:

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бас редактор: Рысмагамбетова Г.М. з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (Қарағанды)

Бас редактордың орынбасары: Кадырова Г.А., э.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Заңтану

Ғылыми редактор және атқарушы хатшысы: Хан А.Л., з.ғ.к., профессор (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Нұрғалиев Б.М., з.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Ким Д.В., з.ғ.д., профессор (Барнаул, РФ)

Симонович Б., з.ғ.д., профессор (Сербия)

Педагогика

Ғылыми редактор: Сарбасова К.А., п.ғ.д., профессор, ҚПФА академигі (Нұр-Сұлтан)

Атқарушы хатшысы: Бокижанова Г.К., п.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Тәжигұлова Г.О., п.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Храпченко В.Г., п.ғ.д., профессор (Новосибирск, РФ)

Данияров Т.А., п.ғ.к., профессор (Түркістан)

Экономика

Ғылыми редактор: Шевякова А.Л., э.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Пименов А.В., э.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Нурумов А.А. э.ғ.д., профессор (Нұр-Сұлтан)

Трохимец Е.И., э.ғ.д., доцент (Запорожье, Украина)

Бутрин А.Г., э.ғ.д., профессор (Челябинск, РФ)

Филология

Ғылыми редактор: Хамзин М.Х., филол.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Баймұрынов Ж.М., филол.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Насипов И.С., филол.ғ.д., профессор (Уфа, Башкортостан Республикасы)

Жақыпов Ж.А., филол.ғ.д., профессор (Нұр-Сұлтан)

Утяев А.Ф., филол.ғ.к., доцент (Стерлитамак, РФ)

Гуманитарлық ғылымдар

Ғылыми редактор: Еликбаев Н.Е., филос.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Касенов Е.Б., т.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Алексеев А.П., филос.ғ.д., профессор (Мәскеу, РФ)

Ақмолдаева Ш.Б., филос.ғ.д., профессор (Бішкек, Қырғызстан)

Исмагамбетова З.Н., филос.ғ.д., профессор (Алматы)

Техникалық ғылымдар

Ғылыми редактор және атқарушы хатшысы: Шашанова М.Б., т.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Грузин В.В., т.ғ.д., профессор (Нұр-Сұлтан)

Волокитин Г.Г., т.ғ.д., профессор (Томск, РФ)

Яворский В.В., т.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Фармация, химия

Ғылыми редакторы: Абдуллабекова Р.М., фарм.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Пахомова Д.К., м.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Жаугашева С.К., м.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Ишмуратова М.Ю., б.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Состав редакционной коллегии по разделам журнала:

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Рысмагамбетова Г.М., к.ю.н., ассоциированный профессор (Караганды)
Заместитель главного редактора: Кадырова Г.А., к.э.н., доцент (Караганды)

Юриспруденция

Научный редактор и ответственный секретарь: Хан А.Л., к.ю.н., профессор (Караганды)

Члены редакционной коллегии:
Нурғалиев Б.М., д.ю.н., профессор (Караганды)
Ким Д.В., д.ю.н., профессор (Барнаул, РФ)
Симонович Б., д.ю.н., профессор (Сербия)

Педагогика

Научный редактор: Сарбасова К.А., д.п.н., профессор, академик АПНК (Нур-Султан)
Ответственный секретарь: Бокижанова Г.К., к.п.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:
Тажигулова Г.О., д.п.н., профессор (Караганды)
Храпченков В.Г., д.п.н., профессор (Новосибирск, РФ)
Данияров Т.А., к.п.н., профессор (Туркестан)

Экономика

Научный редактор: Шевякова А.Л., к.э.н., доцент (Караганды)
Ответственный секретарь: Пименов А.В., к.э.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:
Нурумов А.А., д.э.н., профессор (Нур-Султан)
Трохимец Е.И., д.э.н., доцент (Запорожье, Украина)
Бутрин А.Г., д.э.н., профессор (Челябинск, РФ)

Филология

Научный редактор: Хамзин М.Х., д.филол.н., профессор (Караганды)
Ответственный секретарь: Баймурынов Ж.М., к.филол.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:
Насипов И.С., д.филол.н., профессор (Уфа, Республика Башкортостан)
Жакыпов Ж.А., д.филол.н., профессор (Нур-Султан)
Утяев А.Ф., к.филол.н., доцент (Стерлитамак, РФ)

Гуманитарные науки

Научный редактор: Еликбаев Н.Е., д.филос.наук, профессор (Караганды)
Ответственный секретарь: Касенов Е.Б., к.и.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:
Алексеев А.П., д.филос.н., профессор (Москва, РФ)
Акмолдаева Ш.Б., д.филос.н., профессор (Бишкек, Кыргызстан)
Исмагамбетова З.Н., д.филос.н., профессор (Алматы)

Технические науки

Научный редактор и ответственный секретарь: Шашанова М.Б., к.т.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:
Грузин В.В., д.т.н., профессор (Нур-Султан)
Волокитин Г.Г., д.т.н., профессор (Томск, РФ)
Яворский В.В., д.т.н., профессор (Караганды)

Фармация, химия

Научный редактор: Абдуллабекова Р.М., д.фарм.н., профессор (Караганды)
Ответственный секретарь: Пахомова Д.К., к.м.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:
Жаугашева С.К., д.м.н., профессор (Караганды)
Ишмуратова М.Ю., к.б.н., доцент (Караганды)

Members of the editorial board by sections of the journal:

EDITORIAL BOARD:

Chief editor: Rysmagambetova G.M., candidate of legal sciences, associate professor (Karagandy)
Deputy chief editor: Kadyrova G.A., candidate of historical sciences, associate professor (Karagandy)

Jurisprudence

Academic editor and corporate secretary: Khan A.L., candidate of laws, professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Nurgaliev B.M., doctor of law, professor (Karagandy)
Kim D.V., doctor of law, professor (Barnaul, RF)
Simonovich B., doctor of law, professor (Serbia)

Pedagogy

Academic editor: Sarbasova K.A., doctor of pedagogical sciences, professor, academician APSK (Nur-Sultan)

Corporate secretary: Bokizhanova G.K., doctor of pedagogical sciences, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Tazhigulova G.O., doctor of pedagogical sciences, professor (Karagandy)
Khrapchenkov V.G., doctor of pedagogical sciences, professor (Novosibirsk, RF)
Daniyarov T.A., candidate of pedagogical sciences, professor (Turkistan)

Economics

Academic editor: Shevyakova A.L., candidate of Economic Sciences (Karagandy)

Corporate secretary: Pimenov A.V., candidate of economics, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Nurumov A.A., doctor of economics, professor (Nur-Sultan)
Trokhimets E.I., doctor of economics, associate professor (Zaporozhie, Ukraine)
Butrin A.G., doctor of economics, professor (Chelyabinsk, RF)

Philology

Academic editor: Khamzin M.Kh., doctor of philology, professor (Karagandy)

Corporate secretary: Baimurnov Zh.M., candidate of philology, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Nasipov I.S., doctor of philology, professor (Ufa, Republic of Bashkortostan)
Zhakypov Zh.A., doctor of philology, professor (Nur-Sultan)
Utyaev A.F., candidate of philology, associate professor (Sterlitamak, RF)

Human sciences

Academic editor: Yelikbaev N.E., doctor of philosophy, professor (Karagandy)

Corporate secretary: Kasenov E.B., candidate of historical sciences, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Alekseev A.P., doctor of philosophy, professor (Moscow, RF)
Akmoldaeva Sh.B., doctor of philosophy, professor (Bishkek, Kyrgyzstan)
Ismagambetova Z.N., doctor of philosophy, professor (Almaty)

Technical sciences

Academic editor and corporate secretary: Shashchanova M.B., candidate of technical sciences, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Gruzin V.V., doctor of technical sciences, professor (Nur-Sultan)
Volokitin G.G., doctor of technical sciences, professor (Tomsk, RF)
Yavorskiy V.V., doctor of technical sciences, professor (Karagandy)

Pharmacy, chemistry

Academic editor: Abdullabekova R.M., doctor of pharmacy, professor (Karagandy)

Corporate secretary: Pakhomova D.K., candidate of medical sciences (Karagandy)

Members of editorial board:

Zhaugasheva S.K., doctor of medicine, professor (Karagandy)
Ishmuratova M.Yu., candidate of biological sciences, associate professor (Karagandy)

Бектурганова Б.Е., Серимов Е.Е. ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ.....	7
Бирюков С.С., Казарова Д.С. ПРАВОВОЙ СТАТУС ОРГАНОВ ОПЕКИ И ПОПЕЧИТЕЛЬСТВА В СЕМЕЙНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ.....	14
Искакова И.Е. ДНИ БІРЛЕСТІКТЕР АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ.....	18
Искакова Ж.А., Сулейменова А.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ КЕҢЕСТЕР ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	24
Исабекова В.С., Ыбырай А.К. АЗАМАТТЫҚТАН АЙЫРУ СҰРАҚТАРЫ: ШЕТЕЛ ЗАҢНАМАЛАРЫНА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.....	29
Қабжанов А.Т., Қожахметов М.А. МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРІ МЕН МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСЫ.....	33
Марков Р.С., Александрова В.Д. ПРАВОВАЯ КАТЕГОРИЯ «ТАЙНА» В РОССИЙСКОМ ОТРАСЛЕВОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ.....	37
Нұрпейісова А.Н., Сыздыкова С.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУПСІЗДІК МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ.....	45
Нурпеисова А.К., Абдрахманов Д.С. КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СУБЪЕКТОВ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЕ.....	50
Проданик В.М. Мепаришвили Г.Н. СОТРУДНИЧЕСТВО БИЗНЕС-АССОЦИАЦИЙ И СТРУКТУР ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ: МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛЯТОРНОЙ ПОЛИТИКИ.....	56
Сейтхожин Б.У., Сарсембаев Б.Ш. ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ О КОРРУПЦИИ В АНТИКОРРУПЦИОННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН...	65
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	71

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

Макеева М. А. ПРОБЛЕМЫ ОДАРЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	74
Raizullayev Ye.N. INNOVATIVE TECHNOLOGIES AS A MEANS OF DEVELOPING THE CREATIVE POTENTIAL OF STUDENTS IN THE PROCESS OF INDEPENDENT WORK.....	79
Шалтаева Р.Ж. МЕКТЕПТЕГІ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ДЕГЕНІМІЗ НЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ СЕБЕПТЕРІ.....	85
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	89

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PHILOLOGICAL SCIENCES

Бачимова М.С. КАТЕГОРИЯ ВЕЖЛИВОСТИ И ЕЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ В КИТАЙСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.....	90
Yeshmurat G. ENGLISH AND KAZAKH PROVERBS - DIFFERENCES AND SIMILARITIES.....	92
Otgonjargal O. COMPARING THE SUFFIX –H IN MONGOLIAN - JAPANESE LANGUAGES.....	99
Хамзин М., Хамзина К.М. ҰЛЫ ДАЛА ДИПЛОМАТИЯСЫ: ТАРИХЫ, ТАҒЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ДӘСТҮР ЖАЛҒАСТЫҒЫ.....	107
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	112

ФАРМАЦИЯ, ХИМИЯ / ФАРМАЦИЯ, ХИМИЯ / PHARMACY, CHEMISTRY

Адалбекова Б.О. ФАРМАЦЕВТЕР ҮШІН ТОКСИКОЛОГИЯЛЫҚ ХИМИЯНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	113
Кабдолла Е., Тнимова Г. Т. ДОНОЗОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЗДОРОВЬЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВУЗА МЕТОДАМИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ БИОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗРАСТА ИНДИВИДА.....	116
Курбанова Г.Д. «ГЕНДЕР И ИССЛЕДОВАНИЯ ЗДОРОВЬЯ».....	121
Тукубаева Г.Н., Хаштай К.С. МЕДИЦИНАДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС: БҰЛ НЕГЕ СОҢШАЛЫҚТЫ МАҢЫЗДЫ?.....	125
Шащанова Р.Б. ВИСМУТ АРСЕНАТТАРЫНЫҢ СИНТЕЗІ ЖӘНЕ ТЕРМОДИНАМИКАЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫН АНЫҚТАУ.....	128
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	132

УДК 34
МРНТИ 10.81.71

Бектурганова Бахытжамал Еркеновна

asipkz@mail.ru

доктор философских наук, профессор кафедры общеобразовательных дисциплин

Серимов Елеужан Елемесович

mr.serim@mail.ru

кандидат юридических наук, доцент кафедры правовых и финансовых дисциплин

ЧУ «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

В статье представлены результаты студенческого опроса, целью которого был анализ уровня антикоррупционной культуры молодежи (на примере студентов «Академии «BOLASHAQ» г. Караганда).

Основной упор в статье сделан на том, что главным инструментом формирования антикоррупционной культуры молодежи является активное и творческое участие самой молодежи в этом процессе.

Ключевые слова: студенческая молодежь, образование, коррупция, гражданская позиция, правосознание.

Введение. У старшего поколения, к которому относят себя и авторы статьи, молодежь вызывает обманчивое впечатление, ему трудно понять нынешних молодых людей. Мы - поколение альтруистов, приученных жертвовать своими жизнями ради «светлого будущего». Пора нам, наконец, понять, что «светлое будущее» — это не проект хорошей жизни, а молодежь, и ей не нужны ничьи жертвы.

У молодежи есть хорошее качество: она верит, что в строительстве нового Казахстана активное начало должно принадлежать ей. Нам нужно научиться шире опираться на потенциал молодежных инициатив и доверять молодому поколению решению серьезных государственных проблем. Если в центре общественной жизни будет находиться молодежь, у нашей страны есть шанс обрести в ее лице тот самый оплот, на котором все будет держаться.

Государство четко понимает, что от антикоррупционного образования и воспитания молодежи зависит будущее нашей страны, поскольку именно образование – фундамент завтрашнего дня. Участие молодых в формировании антикоррупционной культуры своих сверстников и шире – общества в целом - станет самым рентабельным вложением молодежи в завтрашний день Казахстана без коррупции.

Результаты и обсуждение. В сентябре текущего года в стенах нашего вуза был проведен офлайн-опрос студентов 1 – 4 курсов обучения разных образовательных программ по одноименной теме, вынесенной в название статьи.

Выборка была небольшой, как и сам вуз (*всего опрошено 200 студентов*). Поэтому выводы анализа применимы лишь в рамках обследованной группы студентов и не подлежат широким обобщениям.

Вместе с тем, полученные результаты представляют определенный интерес и могут быть полезны для выработки методов и технологий формирования антикоррупционной культуры студенческой молодежи. Особенно если учесть, что в материале исследования находит существенное эмпирическое подтверждение актуальность постановки и изучения предложенной темы.

Контроль за выборкой проводился методом квотирования с учетом известных характеристик генеральной совокупности – студентов вуза (*пол, возраст, язык обучения*) так, чтобы распределение этих характеристик в выборке отражало их пропорции в генеральной совокупности. Массив данных прошел предварительную фильтрацию с использованием вопросных техник и методологии проверки на искренность.

Основной фокус опроса был направлен на уровень студенческого восприятия коррупции, отражающего систему ценностей и отношения молодежи к коррупционным проявлениям.

По результатам исследования получена развернутая картина представлений студенческой молодежи о сути и причинах коррупции в Казахстане, эмоциональных реакциях на сообщения о коррупционных преступлениях, уровне осведомленности и отношении к антикоррупционной политике государства, о степени заинтересованности в противодействии коррупции.

Не первый год в наших вузах преподается элективная дисциплина «Основы антикоррупционной культуры», проводятся встречи с сотрудниками антикоррупционных служб, осуществляются в режиме мониторинга офлайн- и онлайн-опросы по антикоррупционной тематике. «Ряд казахстанских вузов с высокими антикоррупционными стандартами объединился в Лигу академической честности» [1].

На этом фоне «в тревожном модусе молчания» звучат выводы «Transparency International» о росте коррупционных преступлений в Казахстане за последний год и соответственно повышении индекса восприятия коррупции. Сообщениями об этом пестрит интернет.

Мы солидарны со многими исследователями, в частности с Епархиной О.В., в том, что студенческая молодежь практически не имеет ресурса противодействия при вовлечении в бытовую коррупцию [2].

Результаты исследования фиксируют двойственность позиций опрошенных молодых людей по отношению к коррупции.

С одной стороны, большинство студентов определяет коррупцию как деструктивное явление, разлагающее общество и каждого казахстанца; с другой – весомый сегмент респондентов (*в общей сложности 26,5%*) проявляет безразлично-нейтральное отношение к ней, приобретающее подчас положительный оттенок (*«с коррупцией легче делать дела»*).

Каждый десятый опрошенный студент видит в коррупции привычный для казахстанского общества элемент социальной реальности: (*«коррупция – необходимая часть нашей жизни, без нее ничего не сделать»*).

О чем это говорит? – О том, что несмотря на принятые государством комплексные меры по повышению антикоррупционной культуры в обществе, актуальность борьбы с коррупцией не снижается. Приходится констатировать, что социализация студенческой молодежи происходит путем инкорпорирования коррупционных моделей действия и поведения в индивидуальный и групповой опыт. К сожалению, коррупция – это трудноизлечимая социальная болезнь, с которой борется подавляющая часть мира.

Чем это грозит? - Формирование у молодых когорт населения лояльности к коррупционным проявлениям приводит к восприятию ими коррупции как приемлемой социальной практики.

А это, в свою очередь, влечет за собой «нормативизацию» коррупции и как следствие – расширенное воспроизводство различных форм коррупционных взаимодействий в обществе.

Простым включением элективных дисциплин антикоррупционного характера в вузовскую программу указанный тренд не преодолеть.

Нужна системная, последовательная, комплексная работа по антикоррупционному образованию и просвещению, ориентированная на возрастную специфику молодежных групп.

Речь идет об оптимизации государственной молодежной антикоррупционной политики, субъектом реализации которой должен стать молодежный актив (*студенческие центры, общественные объединения, движения, молодежные дискуссионные площадки, клубы и др.*).

Если сегодня не разорвать паутину привычных образов, ассоциирующих молодежь с объектом воспитания со стороны мамок, нянек, то уровень образования и правосознания молодежи не только не будет определять престиж страны, но станет вопросом национальной безопасности.

Складывается довольно противоречивая ситуация, когда подавляющее большинство опрошенных студентов (73,5%), осознавая издержки коррупции для себя и страны в целом, декларирует неготовность участвовать в профилактике и борьбе с ней (71,5%).

В этой связи нынешняя гражданская позиция студенческой молодежи, включенной в выборку, в отношении коррупции может рассматриваться как «предиктор» (*средство прогнозирования, «предсказатель»*) характера и направленности коррупционной или антикоррупционной активности в ближайшей и среднесрочной перспективе.

Уже очень скоро выпускники вузов пойдут искать свои профессиональные ниши в разных сферах экономики.

С какими проблемами им придется столкнуться в процессе трудоустройства? – Вопрос открытый, как открыта и дверь в коррупцию, учитывая, что сегодня рынок занятости не готов их принять.

Эмоциональная реакция большинства опрошенных студентов на сообщения о коррупционных преступлениях характеризуется широкой палитрой оттенков преимущественно негативного характера (58%).

Максимальные показатели указанных реакций отмечаются в группах юношей, двадцатилетних, студентов третьих курсов, казахоязычных групп обучения.

Соответственно при высоком осуждении коррупционных преступлений опрошенные студенты признают в качестве не единственной, но наиболее эффективной меры – ужесточение законодательства по борьбе с коррупцией (72%).

В рейтинге антикоррупционных мер, по показателю частоты упоминаний, именно эта мера занимает верхнюю строчку.

На второй строчке с рейтингом 54% - повышение правовой грамотности населения, на третьей – повышение эффективности деятельности правоохранительных органов по борьбе с коррупционерами.

Эмпирически установлено, что более половины опрошенных студентов признают влияние коррупции на свою жизнь.

Среди них наиболее активно представлены девушки, 18-ти и 20-ти летние, студенты вторых курсов, казахоязычных групп обучения.

Более трети оказывались в коррупционных ситуациях, правда, по большей части на опыте близкого окружения – родных, друзей, знакомых.

Чаще всего это – юноши, 19 и 21-летние, студенты первых и вторых курсов, русскоязычных групп обучения.

Соответственно основной контингент студентов ассоциирует с коррупцией прежде всего бытовую коррупцию (74%): «Коррупция начинается с мелких взяток – «подарков» рядовым чиновникам и специалистам бюджетных учреждений».

Сталкиваясь, прямо или косвенно (*по большей части*) с проявлениями бытовой коррупции, опрошенные студенты в большинстве случаев видят причины ее избыточности в повседневной жизни - в низком уровне правосознания и общественной морали (52,5%), а также в отсутствии общественного контроля в силу неразвитости гражданского общества (44,5%).

Необходимо отметить, что студенческая молодежь достаточно скептически оценивает возможности государства победить коррупцию. Сомнения более половины опрошенных студентов связаны с убеждением, что государство мало делает либо ничего не делает для противодействия коррупции. Как представляется, эти сомнения обусловлены слабой осведомленностью и даже неосведомленностью (88%) участников опроса о мерах, предпринимаемых государственными органами по противодействию коррупции. Примечательно, что такая неосведомленность фиксируется среди молодых людей, в составе которых 94% пользователей интернета (*новостных сайтов, социальных сетей, мессенджеров, видеохостингов*), 58,5% потребителей СМИ, 30% посетителей веб-сайтов государственных органов (*множественный выбор: количество ответов ограничено – не более трех, сумма ответов превышает 100%*). Наиболее очевидной причиной слабой осведомленности и неосведомленности является низкий интерес или отсутствие такового к подобного рода информации. Надо принять во внимание и свойственный молодежи радикализм – склонность к черно-белым оценкам и суждениям.

Между тем, сегодня информационная политика превратилась в один из основных элементов противодействия коррупции. Реализуются такие формы информирования общества,

как онлайн-брифинги, прямые эфиры в социальных сетях, интервью с первыми руководителями региональных антикоррупционных служб, взаимодействия с пользователями социальных сетей и др. Информационное сопровождение уголовных дел с момента их возбуждения до вступления в законную силу судебного приговора по ним, дает возможность информировать общество о ходе реализации государственной антикоррупционной политики.

В целом, анализ результатов исследования свидетельствует о неоднозначности позиций и мнений опрошенных студентов относительно борьбы с коррупцией.

В общей сложности 43% респондентов в большей или меньшей степени признают наличие у государства стремления решить проблему коррупции.

Им противостоят 55% считающих, что у государства нет ни стремления, ни действий, чтобы решить эту проблему, а есть лишь видимость и имитация борьбы с коррупцией.

Опрошенные студенты в целом достаточно критично относятся к роли государственных и особенно местных органов власти и управления в противодействии коррупции, считая их коррумпированными и информационно закрытыми (*выставленные респондентами балльные оценки превышают средний уровень*), а также низкой эффективности и неэффективности предпринимаемых ими антикоррупционных мер (50%).

Получается, что для опрошенных студентов антикоррупционная политика государства – некое фантомальное явление, из разряда современной мифологии.

Об этом же говорят и оценки уровня коррупции в стране, а также его динамики за последний год.

Согласно полученным данным, участники опроса демонстрируют солидарные оценки высокого уровня коррупции в стране (63,5%).

При этом 50% считают, что за последний год уровень коррупции не изменился, а по мнению 23%, он повысился. Указанный тренд ложится в строку с официальными данными «Transparency International» за 2021 год.

Многие студенты понимают, что вряд ли антикоррупционная политика государства способна направить ситуацию с коррупцией в русло положительных сдвигов, учитывая, что коррупционные практики легко адаптируются к новым условиям и быстро трансформируются.

Но главное, на что хотелось бы обратить внимание – среди опрошенных студентов поддается фиксации слабая актуализация личной ответственности в противодействии коррупции.

Лишь 39,5% готовы внести свой вклад в этот процесс. Большинство смещает акценты в общественную сферу.

С одной стороны, это может свидетельствовать о понимании студентами, что противодействовать коррупции можно лишь общими усилиями, сообща, всем миром.

С другой стороны – это показатель самоустранения, перекладывания ответственности с себя на общество. Последнее предположение имеет под собой более веские основания в виде неготовности и нежелания большинства участвовать в этом процессе (68,5%).

Выявленный факт дает повод для размышлений. Опыт общения и работы со студентами подсказывает, что они достаточно инициативны и заинтересованы в тех делах, в которых могут почувствовать свою ответственность и к их мнению прислушиваются.

Но многие из них пасуют перед трудностями жизни.

Приведем отдельные высказывания студентов, из которых становится понятным, что же мешает им проявить инициативу:

▪ *«Нам постоянно говорят, что у нас нет прав. Мы не можем пойти учиться туда, куда хотим. Не можем устроиться на работу. Что бы мы не захотели сделать, у нас нет на это прав. В правоохранительных органах нам говорят: здесь вопросы задаем мы, а у вас нет прав. Мы не понимаем, на что же у нас есть права?»;*

▪ *«Власть не дает молодежи решать государственные проблемы, она все решает за молодежь».*

Есть другой пример, который резко контрастирует с приведенными высказываниями: усилиями ребят и девушек создаются новые молодежные НПО. Эти ребята и девушки и есть тот «паровоз», которым молодежь может вытянуть свой резервный состав с «запасного пути».

Молодежные НПО хотят и пытаются решить все или почти все молодежные проблемы. У одних получается, у других – не очень. Но даже это «не очень» для нашего общества и его молодежного сегмента значит больше, чем государственные декларации и обещания.

Сегодня невозможно представить общественную жизнь Казахстана без организаций и движений молодежи.

Ее «кондотьеры» и «ландскнехты» оккупируют трибуны круглых столов, конференций, разного рода форумов для налаживания диалога с государством.

Для государства и общества они – источник помощи в работе с молодежью, для молодежи – заразительный пример для подражания.

Важным признаком молодости является обилие поводов и мотивов для участия в общественно-полезных делах.

Молодежь не может позволить себе не интересоваться множеством самых разных вещей: от политики до кулинарии. Справедливости ради надо признать, что государство внесло в ее список и антикоррупционную повестку. Сегодня в национальное антикоррупционное движение вовлекаются все заинтересованные группы: учащиеся, студенты, преподаватели, государственные служащие, предприниматели, инвесторы, независимые эксперты, волонтеры и другие. Самое время сделать ставку на молодежный актив.

Почему за молодежным активом идет массовка? – Потому что молодежь умеет сочетать полезное с приятным. В этом ей равных нет.

В своих публикациях исследователи чаще всего концентрируют внимание на вопросах, связанных с педагогическим обеспечением формирования антикоррупционной культуры студентов вузов.

Однако, ряд авторов предлагает более продуктивный подход.

В частности, с целью оптимизации антикоррупционного просвещения на образовательном поле вуза Хамдеев А.Р. рассматривает педагогическую поддержку в сочетании с саморазвитием личности студентов, считая их системообразующими принципами формирования антикоррупционной культуры студентов [3,100-107].

По его мнению, образование не сводится сегодня только к обучению как таковому, но и представляет собой процесс и результат собственной образовательной деятельности студентов.

Сходную мысль развивает и Крылова Н.Б. Она пишет, что формирование антикоррупционной культуры в образовательном процессе вуза невозможно только путем педагогической поддержки.

Очень важно создавать условия и расширять возможности студентов в выработке у них антикоррупционных навыков. На деле это означает переход от парадигмы формального обучения к парадигме адресного образования [4].

Анохина Т.В. рассматривает педагогическую поддержку как «мягкую педагогическую технологию», направленную на содействие процессу саморазвития личности студентов.

Такую поддержку можно назвать формой сотрудничества, при которой студент – такой же полноправный субъект отношений, как и преподаватель.

Сотрудничество между преподавателем и студентами способствует утверждению активной гражданской позиции как важного фактора, повышающего уровень антикоррупционных правосознания и культуры студенческой молодежи [5].

Итоги студенческого опроса и мнения выше указанных исследователей приводят к заключению, что сегодня особую важность приобретают методы, инструменты и технологии, направленные на формирование антикоррупционной культуры и правосознания молодежи.

И здесь, на наш взгляд, первая скрипка должна принадлежать самой молодежи, учитывая, что от нее зависит будущее Казахстана.

Только силовыми или законодательными методами побороть коррупцию невозможно. Это показывает казахстанский опыт.

Наряду с формальным обучением (*системной, комплексной образовательной программой антикоррупционной направленности*) важно

использовать и неформальный подход, поощряя разного рода молодежные инициативы.

Например, привлекать студентов, магистрантов, аспирантов, молодых преподавателей, ученых и других специалистов к разработке и реализации антикоррупционных проектов.

Молодежные НПО могли бы взять на себя организацию просветительских, обучающих семинаров, тренингов, практикумов антикоррупционного характера, консультаций с привлечением экспертов; создание информационного поля для обмена информацией по вопросам профилактики и противодействия коррупции.

Молодежные НПО – это первые помощники государства, активные, мобильные, ответственные. Столько лет прошло и сегодня это уже история, но разве можно забыть, что во время вспышки ВИЧ-инфекции в г.Темиртау первым сработал молодежный десант – ребята из «Жас Толкын», «Равные – Равным», «Союза молодежи Казахстана» первыми привезли туда гуманитарную помощь.

В настоящее время, когда молодежь находится в группе риска и является объектом антикоррупционной политики государства, творческий потенциал молодежных НПО остро востребован.

В их арсенале имеются различные формы работы с молодежью: конференции, форумы, флешмобы, акции, конкурсы, ролевые, квест-игры и т.д. для формирования негативного общественного мнения молодежи о коррупции и ее противодействия коррупционным практикам.

Государству необходимо активно развивать партнерство с молодежными объединениями, разрабатывать совместный план противодействия коррупции в рамках молодежной антикоррупционной политики, как это делает большинство стран мира.

Им нужны мотивация, стимул и финансовая поддержка, чтобы раскрыть свой творческий потенциал. А результаты дадут о себе знать.

Епархина О.В. изучив опыт разных стран в реализации просветительской и образовательной деятельности, направленной на формирование антикоррупционной культуры молодежи, приводит следующие результаты:

- формирование у молодежи активной гражданской позиции, нулевая терпимость к коррупции;
- повышение правовой, в том числе антикоррупционной культуры;
- формирование устойчивых моделей правового поведения;
- институализация практик при столкновении молодых людей с коррупционными проявлениями (*маркирование ситуации как коррупционной, знания о том, куда можно обратиться за помощью, консультацией, что можно предпринять собственными силами*);
- возможность обмена опытом антикоррупционного поведения в молодежной среде;
- Формирование этического поведения и кодекса взаимодействия с чиновниками [6,71-80].

Приведенные результаты вполне достижимы и в нашей стране, если:

1. Придать антикоррупционному направлению молодежной политики приоритетную значимость как решающему фактору повышения эффективности участия молодежи в противодействии коррупции.

2. В информационной политике сделать упор на то, что от антикоррупционного образования и воспитания, начиная с дошкольных учреждений и заканчивая высшими учебными заведениями, зависит вектор и траектория развития Казахстана.

3. Проводить на регулярной основе межвузовскую дискуссионную студенческую площадку по антикоррупционной тематике с привлечением экспертов, специалистов компетентных государственных органов, депутатов, общественных деятелей, журналистов.

Однако необходимо признать очевидные для опрошенных студентов вещи. В Казахстане слабо представлены не только правовое поле, но и публичная политика.

В условиях, когда нарастает спрос на открытость сферы принятия решений, перебои в функционировании институтов обратной связи и недостаточность публичной политики могут привести только к росту, а не к снижению коррупционных практик.

Для противодействия системной коррупции и формирования антикоррупционной культуры общества (*без этого, формирование антикоррупционной молодежной культуры невозможно*) необходимо создание определенных предпосылок, главной из которых является повышение качества и системности публичной политики.

В настоящее время в Казахстане профилактика и борьба с коррупцией актуализируют поиск адекватной модели взаимодействия государственных структур и гражданского общества.

Такой моделью и является развитие публичной политики.

Институт публичной политики выступает условием и средством, позволяющим обществу формировать стратегическую повестку дня, создавать стимулы и ценности антикоррупционного поведения, превращая его в элемент гражданской активности.

Публичная политика выполняет четыре важные функции взаимодействия государства и общества:

- артикуляция общественных интересов;
- публичный контроль деятельности государственных органов и состояния дел в обществе;
- влияние на антикоррупционную политику государства;
- антикоррупционное просвещение граждан.

Публичная сфера – это своеобразный инкубатор, позволяющий новым социальным технологиям оптимизировать механизмы взаимодействия государства, бизнеса и гражданского общества в совместном противодействии коррупции и подключать ресурс гражданских инициатив к контролю за деятельностью власти.

Список использованной литературы:

1. Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802>
2. Епархина О.В. Антикоррупционная образовательная деятельность в молодежной среде // Международный научный журнал «Инновационная наука», №11-3/2016. <https://cyberleninka.ru/article/n/antikorrupsionnaya-obrazovatel'naya-deyatelnost-v-molodezhnoy-srede>.
3. Хамдеев А.Р. Анализ основных принципов формирования антикоррупционной культуры студентов /А.Р.Хамдеев// Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. - Тольятти: ВУиТ. - 2013. - № 4(79). - <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-osnovnyh-printsipov-formirovaniya-antikorrupsionnoy-kultury-studentov>.
4. Крылова Н.Б. Введение в методологию индивидуального образования. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.values-edu.ru/wpcontent/uploads/2011/08/krylova_method_indiv_obraz.pdf.
6. Анохина, Т.В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования // Новые ценности образования. - М.: Инноватор, 1996. - Вып. 6.

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Бектұрғанова Бақытжамал Еркенқызы, Серимов Елеужан Елемесұлы
«Bolashaq» Академиясы» ЖЖМ, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ
СТУДЕНТТІК ЖАСТАР**

Мақалада студенттер арасында жүргізілген сауалнаманың нәтижелері берілген, оның мақсаты жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің деңгейін талдау («BOLASHAQ «Қарағанды» Академиясы» студенттерінен алынған сауалнама негізінде). Мақалада жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастырудың негізгі құралы осы үдеріске жастардың өздерінің белсенді және шығармашылық қатысуы екендігіне басты назар аударылады.

Тірек сөздер: студент жастар, білім беру, сыбайлас жемқорлық, азаматтық ұстаным, құқықтық сана.

**Bekturganova Bakytzhama Erkenovna, Serimov Eleuzhan Yelemesuly
FORMATION OF ANTI -CORRUPTION CULTURE STUDENT YOUTH
«Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan**

The article presents the results of a student survey, the purpose of which was to analyze the level of anti-corruption culture of young people (on the example of students of the "Academy" BOLASHAQ "Karaganda).

The main emphasis in the article is on the fact that the main tool for the formation of an anti-corruption culture of youth is the active and creative participation of the youth themselves in this process.

Key words: student youth, education, corruption, citizenship, legal awareness.

List references:

1. The concept of anti-corruption policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/u2200000802>
2. Diarchina O.V. Anti-corruption educational activity in the youth environment // International Scientific Journal "Innovative Science", No. 11-3/2016. <https://cyberleninka.ru/article/n/antikorrupsionnaya-obrazovatel'naya-deyatelnost-v-molodezhnoy-srede>.
3. Khamdeev A.R. Analysis of the basic principles of the formation of the anti -corruption culture of students/a.r. Khamdeev// Bulletin of the Volga University named after V.N. Tatishchev. - Togliatti: Vuit. - 2013. - No. 4 (79). -<https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-osnovnyh-printsipov-formirovaniya-antikorrapsionnoy-kultury-studentov>.
4. Krylova N.B. Introduction to the methodology of individual education. [Electronic resource]. Access mode: http://www.values-edu.ru/wpcontent/uploads/2011/08/krylova_method_indiv_obraz.pdf.
6. Anokhina, T.V. Pedagogical support as a reality of modern education // New values of education. - M.: Innovator, 1996. - Issue. 6.

УДК 347.64

МРНТИ 10.47.61

Бирюков Сергей Сергеевич

sergeybiryukov2017@mail.ru

учитель истории, Муниципальное Бюджетное Общеобразовательное Учреждение
«Комсомольская Средняя Общеобразовательная Школа»

Казарова Диана Сергеевна

kazarova-diana@mail.ru

кандидат психологических наук, доцент кафедры государственно-правовых дисциплин
**ФГБОУ ВО «Липецкий государственный педагогический университет имени П.П.
Семенова-Тян-Шанского», Липецк, Российская Федерация**

ПРАВОВОЙ СТАТУС ОРГАНОВ ОПЕКИ И ПОПЕЧИТЕЛЬСТВА В СЕМЕЙНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ

Органы опеки и попечительства в Российской Федерации играют важную роль в жизни и воспитании несовершеннолетних детей, в защите прав и интересов граждан, возраст которых не достиг 18 лет. В их обязанности входит не только забота о физическом и психическом здоровье детей, но и содействие в реализации и защите их прав. Именно они занимаются всеми вопросами, связанными с усыновлением малышей, опекунами, попечителями, приемными родителями. От их правильных и юридических действий зависит судьба ребенка в дальнейшем. Цель статьи выяснить как органы опеки и попечительства связаны с деятельностью органов государственной власти, каким образом они выполняют свои функции и как они реализуют свою работу с органами государственной власти и органами местного самоуправления.

Ключевые слова: семья, семейные правоотношения, органы опеки и попечительства, семейный кодекс Российской Федерации, Конституция Российской Федерации, закон, несовершеннолетний гражданин.

Отрасль семейного права в системе законодательства Российской Федерации является одной из наиболее малочисленных. Не менее часто происходят ситуации, когда семейно-бытовые конфликты решаются без обращения за юридической поддержкой. Однако в отдельных случаях случаются обстоятельства, где в семейные правоотношения привлекаются органы государственной власти и местного самоуправления для урегулирования

внутри семейных проблемы или ситуаций, напрямую нарушающих действующее законодательство.

В системе российского права существует определение органа опеки и попечительства. Под ним признаётся региональный орган субъекта Российской Федерации, однако, в большинстве случаев, он относится к органам местного самоуправления [1], который находится в подчинении Министерства просвещения Российской Федерации [2], а также находится под ведомостью Федеральной службы по надзору в сфере образования и науки [3].

В основные задачи этого органа входит: защита прав и законных интересов граждан, у которых появилась необходимость в опеке или попечительстве, или уже связаны с последними; надзор за деятельностью опекунов и попечителей, а также организаций, в которые помещены недееспособные или не полностью дееспособные граждане; защищают личное имущество граждан, находящихся под опекой и помогают им с административными управленческими функциями с конкретной собственностью с частично или полностью недееспособными гражданами. Последняя норма закреплена частью 3 статьи 7 Федерального закона «Об опеке и попечительстве».

Резюмируя сказанное, можно сделать представление о том, что органы опеки и попечительства – это ключевые юридические институты, связанные с защитой прав и интересов детей, граждан, попавших в трудную жизненную ситуацию, а также людей с физическими ограничениями. В России органы опеки и попечительства являются сложной многоуровневой системой, которая включает муниципальные, региональные и федеральные уровни.

Говоря об истории развития данных органов, стоит кратко подчеркнуть, что история их устройства в России связана с многовековой историей развития государства. Ответственность за заботу о детях и гражданах в трудной жизненной ситуации была возложена на различные учреждения, такие как православные монастыри и благотворительные организации. В период Советской власти роль государства в организации сферы опеки и попечительства была значительно увеличена.

А теперь, обратимся к категории несовершеннолетних лиц, которые оказались под контролем органов опеки и попечительства. Обращаясь к труду М.Б. Мельниковой, можно сказать, что в Российской Федерации «над детьми, которые по каким-либо причинам остались без родительского попечения, устанавливается опека или попечительство. В этих целях в стране функционируют такие субъекты, как органы опеки и попечительства, их деятельность, права и обязанности подробно регламентированы законодательством» [4].

В виду деятельности органов опеки и попечительства с органами самоуправления в России, стоит отметить, что согласно ст. 15.1 Федерального закона от 6 октября 2003 года № 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» органы местного самоуправления имеют право на участие в осуществлении деятельности по опеке и попечительству [5].

Полномочия органа опеки и попечительства в отношении подопечного возлагаются на орган, установивший опеку или попечительство. При изменении места жительства подопечного полномочия органа опеки и попечительства возлагаются на орган опеки и попечительства по новому месту жительства подопечного в порядке, установленном Федеральным законом № 48. Суд обязан в трехдневный срок со дня вступления в законную силу решения о признании гражданина недееспособным или об ограничении его дееспособности уведомить орган опеки и попечительства о месте жительства такого гражданина. в целях установления над ним опеки или попечительства.

Стоит подчеркнуть, что ни Семейный кодекс Российской Федерации, ни федеральное законодательство в целом (ФЗ № 48) не фиксирует полномочия органов опеки и попечительства по защите наследственных прав несовершеннолетних. Согласно пункту 1 статьи 56 СК РФ, защита прав и законных интересов несовершеннолетнего осуществляется органом опеки и попечительства, прокурором и судом в исключительных обстоятельствах, предусмотренных Семейным кодексом Российской Федерации. Применение такого способа правозащиты, в том числе наследственных прав, предусмотрено нормами Гражданского кодекса Российской Федерации и Федерального законодательства, а также нормативно-правовыми актами субъектов Российской Федерации.

В последние годы можно наблюдать такую тенденцию, когда органы опеки и попечительства всё чаще становятся жертвами громких и скандальных заголовков материалов, распространяемые средствами массовой информации. Общественность, а также Уполномоченный по правам ребёнка в Российской Федерации в свою очередь тоже выступают с критикой в адрес органов опеки и попечительства. Количество детских хронических заболеваний и инвалидностей продолжает увеличиваться, вызывая озабоченность у омбудсмена. И он говорит о следующих причинах такой тревожной тенденции – это, в первую очередь, плохая экология, низкое качество питания и продуктов, особенно заметное в школьных столовых. В связи с этим остро стоит проблема профилактики сиротства. Однако, сидеть сложа руки не стоит, так как очевидно, что лучше всего для детей – это жить в семье. Поэтому первый шаг к изменению ситуации – это создание концепции реформирования совместно с экспертами, общественными организациями, родительским сообществом и профильными ведомствами. Это должно помочь произвести глобальную реформу всех служб, которые работают с молодежью и способствуют сохранению семейных ценностей.

В этой связи, подводя итог, всему вышесказанному, стоит сказать, что система семейного законодательства в лице органов опеки и попечительства в Российской Федерации играют важную роль в урегулировании ситуаций, связанных не только с несовершеннолетними детьми, но и лицами, которым необходима эта опека, поэтому от работы этих органов зависит многое. Время не шадит никого, в том числе и сотрудников органов опеки и попечительства, штат их сокращается, а у многих ее сотрудников нет в наличии профильного образования. В этой связи, часто мы можем услышать нелюбимые высказывания в адрес работы сотрудников этой структуры, за этим органом закрепилось твердое положение некоего «НКВД», которые лишь проводит репрессивные методы, не желая разобраться в деле более тщательно и снисходительней. Но тем не менее институт органов опеки и попечительства играет очень важную роль в опеке и попечительстве над теми людьми, которые в этом нуждаются, а в большинстве случаев – это конечно же несовершеннолетние граждане нашей большой страны, которые в определенных случаях страдают от рукоприкладства своих родителей, недоедания и не уважительного отношения к себе в своей семье, где напрямую нарушаются их права и свободы, продиктованные не только текстом Конституции Российской Федерации, но и международным актом – Конвенцией по правам ребенка.

Список использованной литературы:

1. Федеральный закон от 24.04.2008 N 48-ФЗ (ред. от 30.04.2021) «Об опеке и попечительстве». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_76459/ (Дата обращения: 29 марта 2023)
2. Серебрякова А.А. Органы опеки и попечительства как субъекты семейного права // Законы России: опыт, анализ, практика. 2013. N 4. С. 37 - 41.
3. Косенко Е.В. Субъекты семейного права: Монография. М. - Берлин: Директ-Медиа, 2016. 134 с.
4. Мельникова М.Б. Ответственность органов опеки и попечительства за нарушение прав несовершеннолетних // Законность. 2019. № 9. С. 45.
5. Федеральный закон от 06.10.2003 года № 131-ФЗ (ред. от 06.02.2023) «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» // СЗ РФ. 2003. № 40. Ст. 3822; 2022. № 29. Ст. 5220.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Бирюков Сергей Сергеевич, Казарова Диана Сергеевна

П.П. атындағы Липецк мемлекеттік педагогикалық университеті. Семенов-Тянь-

Шанский, Липецк, Ресей Федерациясы

ҚАМҚОРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАМҚОРШЫЛЫҚ ОРГАНДАРЫНЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Ресей Федерациясындағы қорғаншылық және қамқоршылық органдары кәмелетке толмаған балалардың өмірі мен тәрбиесінде, жасы 18 жасқа толмаған азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауда маңызды рөл атқарады. Олардың міндеттері тек балалардың физикалық және психикалық денсаулығына қатысты емес, сонымен қатар олардың құқықтарын

жүзеге асыруға және қорғауға да қатысты. Олар нәрестелер, қамқоршылар, қамқоршылар, асырап алушыларды асырап алуға байланысты барлық мәселелермен айналысады. Болашақта баланың тағдыры олардың дұрыс және заңды әрекеттеріне байланысты. Мақаланың мақсаты - қорғаншылық және қамқоршылық органдарының мемлекеттік органдардың қызметіне қалай және олардың функцияларын қалай жүзеге асыратынын және олардың мемлекеттік органдармен және жергілікті билік органдарымен қалай жұмыс істейтінін білу.

Тірек сөздер: отбасы, отбасылық қатынастар, қамқоршылық және қамқоршылық органдары, Ресей Федерациясының Отбасы кодексі, Ресей Федерациясының Конституциясы, заң, кішігірім азамат.

Biryukov Sergey Sergeevich, Kazarova Diana Sergeevna
Lipetsk State Pedagogical University named after P.P. Semenov-Tyan-Shansky, Lipetsk,
Russian Federation

LEGAL STATUS OF GUARDIANSHIP AND TRUSTEESHIP BODIES IN FAMILY RELATIONS

The guardianship and trusteeship bodies in the Russian Federation play an important role in the life and education of minor children, in protecting the rights and interests of citizens whose age has not reached 18 years. Their duties include not only concern for the physical and mental health of children, but also assistance in the realization and protection of their rights. It is they who deal with all issues related to the adoption of babies, guardians, trustees, adoptive parents. The fate of the child in the future depends on their correct and legal actions. The purpose of the article is to find out how the guardianship and trusteeship bodies are connected with the activities of state authorities, how they fulfill their functions and how they realize their work with state authorities and local authorities.

Keywords: family, family relations, guardianship and trusteeship bodies, the Family Code of the Russian Federation, the Constitution of the Russian Federation, the law, a minor citizen.

List references:

1. Federal Law dated 04.24.2008 N 48-ФЗ (as amended on 04/30/2021) "On custody and guardianship". URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_76459/ (Date of appeal: March 29, 2023)
2. Serebryakova A.A. The guardianship authorities as subjects of family law // Laws of Russia: experience, analysis, practice. 2013. N 4. S. 37 - 41.
3. Kosenko E.V. Family law subjects: monograph. M. - Berlin: Direct Media, 2016. 134 p.
4. Melnikova M.B. Responsibility of guardianship and trusteeship bodies for violation of minors // Legality. 2019. No. 9. P. 45.
5. Federal Law of 06.10.2003 No. 131-ФЗ (as amended on 06.02.2023) "On the General Principles of the Organization of Local Self-Government in the Russian Federation" // SZ RF. 2003. No. 40. Art. 3822; 2022. No. 29. Art. 5220.

Искакова Индира Есетовна

indianacan@mail.ru

заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕР АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ

Бұл мақалада діни бірестіктердің қоғам институты ретінде даму туралы мәселе қарастырылады. Әлемдік қоғамдастық пен әрбір жеке елдің адам мен азаматтың дүниетаным еркіндігін қамтамасыз етуге байланысты мәселелерге ерекше назар аударуы кездейсоқ емес. Ар-ождан бостандығы және дін бостандығы институтын нормативтік-құқықтық реттеу халықаралық және ұлттық деңгейлерде көзделген.

Тірек сөздер: ар-ождан бостандығы, құқықтық категория, діни бірлестіктер, қағидат, ҚР Конституциясы, дін.

2022 жылдың 14-15 қыркүйегінде өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының VII съезінде Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстанда «бірлігіміз – әралуандықта» қағидаты негізінде 18 конфессияның 4 мыңға жуық діни бірлестігі еркін жұмыс жасап жатқанын баяндады. Сонымен қатар, Мемлекет басшысы съезде цифрлық технологиялардың әсерімен қоғамның бөлшектеніп, көзқарастар қайшылығы күшейе бастағанын жеткізіп, гуманизм идеалдары мен берік рухани құндылықтарды ілгерілетуге шақырды[1]. Дәстүрлі құндылықтар – қазіргі зайырлы қоғамдардағы әлеуметтік-саяси қатынастарды реттеуші және ішкі саяси үдерістердегі тұрақтандырушы негізгі факторлардың бірі. Бұл факторға Қазақстан қоғамы ғана емес, бүкіл әлемдік қоғамдастық, соның ішінде, әсіресе тарихи тағдыры өзімізбен ортақ ТМД елдері баса назар аударуда. Адамзат қоғамының дамып, күрделенуіне байланысты дін сенімдер де өзіндік эволюциядан өтіп, монотеистік діндер пайда болды. Олардың кейбіреулері өз кезегінде таралу аймағына сәйкес әлемдік діндерге айналды. Сонымен бірге, осы үдеріс негізінде көптеген дәстүрлі емес діндер де пайда болды. Олардың қалыптасу кезеңі негізінен ХХ ғасырдың ортасын қамтиды.

Сонымен бірге Ұлт көшбасшысы, тұңғыш елбасы Н.Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Мемлекет пен азаматтар радикализмнің, экстремизм мен терроризмнің барлық түрлері мен бой көрсетулеріне қарсы біртұтас шеп құруға тиіс. Біз жаратушыға деген кіршіксіз сенімнің агрессиялы және қырып-жойғыш фанатизммен алмасуына жол бермеуіміз керек. Соқыр фанатизм біздің бейбітсүйгіш халқымыздың психологиясы мен діліне мүлде жат. Бұл біздің еліміздегі бейбітшілік пен тұрақтылыққа шабуыл» деген болатын[2].

Тәуелсіз дамуымыздың жиырма оғызыншы жылын бастан өткеріп отырған шақта, халқымыздың ұлттық тұтастығы және мемлекетіміздің іргелі бірлігі негізінде орнығып отырған Рухани - мәдени үрдістер ұрпақ тәрбиесінде насихатталатын құндылықтар жүйесін анықтап алу мәселесін күн тәртібіне қойып отыр.

Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясатын іске асыру жөніндегі 2021 – 2023 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 31 желтоқсандағы № 953 қаулысында келесідей статистикалық мәліметтер көрсетілген[3].

2020 жылғы 1 сәуірге ресми тіркелген 18 конфессияны білдіретін 3816 діни бірлестіктің қызметін қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайлар жасалған. Оның ішінде 2680 – ислам, 342 – православие, 86 – католиктік, 595 – протестанттық, 60 – Иегова куәгерлері, 24 – Новоапостоль шіркеуі, 11 – Кришна санасы қоғамы, 7 – иудейлік, 6 – Бахаи, 2 – буддизм, 2 – Соңғы күн әулиесі Иисус Христос шіркеуі (мормондар), 1 – муниттер. Ел бойынша барлығы 3585 ғибадат ғимараты жұмыс істейді, оның ішінде 2678 мешіт, 301 православтық храм және 108 католик шіркеуі, 406 протестанттық құлшылық үйі, Иегова куәгерлерінің 57 құлшылық

үйі, Новоапостоль шіркеуінің 24 құлшылық үйі, 6 синагога, Бахаи 2 құлшылық үйі, 2 Кришна санасы Қоғамы құлшылық үйі, 1 будда храмы.

Ресми түрде 581 миссионер тіркелген, оның 438 – шетел азаматтары және 143 – Қазақстан азаматтары.

Тіркелген діни қатынастар субъектілерінің бәрі өз қызметін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жүзеге асырады, бейбітшілік пен келісім ісіне, қоғамның дамуына, мемлекеттің нығаюына қызмет етеді.

Елімізде 13 рухани оқу орны жұмыс істейді. Оқушылардың жалпы саны 3381 адам. Оның ішінде 11 – ислам бағыты ("Нұр-Мұбарак" университеті, 5 медресе-колледжі, 4 медресе, Қазақстан мұсылмандар діни басқармасы жанындағы имамдардың біліктілігін арттыру Ислам институты); 2 – христиан бағыты (Алматы православие рухани семинариясы және Қарағанды қаласындағы "Мария-Матерь шіркеуі" атты епархияаралық жоғары рухани семинар).

2020 жылдың 1 тоқсанының қорытындысы бойынша 258 азамат шетелдік теологиялық оқу орындарында оқуды жалғастыруда (оның ішінде 130 адам ұсынылған мемлекеттік мекемелерде, 113 адам – күмәнді оқу орындарында). Рухани білім алу үшін сұраныс ең жоғары елдер Египет Араб Республикасы (95), Түркия (66), Сауд Арабия Корольдігі (57), сондай-ақ Иордания (17 адам) болып табылады.

Жастардың діни білім алу үшін шетелге кетуін азайту мақсатында қазақстандық жоғары оқу орындарында оқу үшін қажетті жағдайлар жасалған. Атап айтқанда, Білім және ғылым министрлігі, жергілікті атқарушы органдар жыл сайын "Исламтану", "Дінтану" және "Теология" мамандықтары бойынша білім гранттарын бөледі. 2019 – 2020 оқу жылына осы мамандықтарға 430 білім гранты бөлінді.

624 нысанға діни әдебиетке дінтану сараптамасы жүргізілді, оның 14-і – теріс қорытынды алды, 507-сі – оң, 45 материал – діни мазмұнда емес, 58-і – шет тілінде.

2020 жылдың 1 тоқсанында 654-тен астам интернет-ресурстың мазмұны талданды, оның ішінде заңсыз сипаттағы материалдар бар интернет-ресурстарға 431 сілтеме анықталды. Анықталған материалдар бойынша теріс қорытындылар қажетті іс жүргізу шешімін қабылдау үшін тиісті мемлекеттік органдарға жіберілді.

Өңірлік ішкі істер басқармаларының мәліметтері бойынша 2020 жылдың 1 тоқсанында діни қызмет саласында 64 әкімшілік құқық бұзушылық фактісі анықталды, оның ішінде 29 ісі – ӘҚБтК-нің 453 және 489-баптары бойынша. Құқық бұзушылықтар бойынша қозғалған істердің негізгі бөлігі ӘҚБтК-нің 490-бабына қатысты, мысалы, діни жораларды және (немесе) жиналыстарды өткізу; діни әдебиетті және діни мазмұндағы басқа да материалдарды, діни мақсаттағы заттарды әкелуге, әзірлеуге, жариялауға және (немесе) таратуға қойылатын талаптарды бұзу.

"Радикалдық идеологиядан зардап шеккен адамдарды оңалтуды және бейімдеуді ұйымдастыру" мемлекеттік әлеуметтік грантын іске асыру шеңберінде "Ақниет" қоғамдық қоры тергеуде жүрген, экстремизм мен терроризм үшін сотталған адамдармен және олардың отбасы мүшелерімен жыл сайын оңалту және дерадикаландыру бойынша кешенді іс-шаралар жүргізеді. Айталық, ҚАЗЖ мекемелері шеңберінде оңалту іс-шараларымен 138 сотталған қамтылды, теолог-мамандардың бағалауына сәйкес олардың 9-ы оңалтылды, 91-і қалыпты позицияға бейімделді және 38-і өз позицияларында қалды.

Бұдан басқа, Ішкі істер министрлігінің ақпаратына сәйкес пенитенциарлық мекемелерде 3513 сотталған адамның қатысуымен 1625 іс-шара ұйымдастырылды (оның ішінде 506 адамның қатысуымен 1149 жеке кездесу және 2988 адамның қатысуымен 476 жалпы профилактикалық іс-шара). Жүргізілген жұмыстың нәтижесінде 165 сотталған адам оңалтылды.

Діни қызмет саласындағы уәкілетті орган облыстардың, Нұр-Сұлтан, Алматы және Шымкент қалаларының әкімдіктерімен бірлесіп, Дін мәселелері жөніндегі өңірлік ақпараттық-түсіндіру топтарының (бұдан әрі – АТТ) қызметін үйлестіруді қамтамасыз етті. Осылайша, елімізде құрамына 2393 адам тартылған 224 өңірлік АТТ жұмыс істейді.

Жалпы АТТ қызметі жастар, діндарлар, жұмыссыздар, сотталғандар және олардың отбасы мүшелері, мұнай өндіру секторының, жеке кәсіпорындардың сауда, қызмет көрсету салаларының қызметкерлеріне және т.б. азаматтардың атаулы санаттарына бағдарланған.

Өңірлік дін істері басқармаларының ақпаратына сәйкес 2020 жылдың 1 тоқсанында АТТ мүшелерінің қатысуымен 264 мың азаматты қамтитын 2732 түрлі форматты іс-шаралар өткізілді. Осындай алдын алу шаралары жастар арасында ұйымдастырылды. Барлығы 35 мыңнан астам адамды қамтитын 612 іс-шара ұйымдастырылды.

Қазақстан көп этносты және көп конфессиялы тәуелсіз мемлекет ретінде адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласындағы көпжақты халықаралық шарттардың белсенді қатысушысы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың ел астанасында Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезін тұрақты өткізу туралы бастамасы бейбітшілік пен тұрақтылық үшін жаһандық өркениетаралық және дінаралық диалогты қамтамасыз етуде негіз қалаушы факторға айналды.

Сонымен қатар, Қазақстанның дінаралық келісімнің халықаралық орталықтарының бірі ретіндегі рөлін жаңа деңгейге жылжытуға жәрдемдесу, сондай-ақ Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері съезі мен оның институттарының қызметін қамтамасыз ету үшін "Н. Назарбаевтың конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөніндегі орталығы" коммерциялық емес акционерлік қоғамы құрылды және жұмыс істейді.

Қоғамдағы тұрақтылық пен келісімді сақтау мақсатында мемлекет алдағы уақытта да мемлекеттің зайырлы дамуының конституциялық қағидаттарын мүлтіксіз сақтауға ниетті.

Бүгінгі мемлекет пен діннің арасындағы қатынас жаһандану дәуіріне негізделген жаңа ұстанымдар арқасында жүргізілуде. Рухани идеологияның ең басты аспектілерінің бірі ата-бабаларымыз ұстанған ислам дінінің құндылықтары дұрыс түсіндіріліп, дәріптелуінд болмақ. Әрбір қоғам аясында адамдар өздерінің қарым-қатынастарын негіздейтін діннің, діни қағидалардың болуы табиғи құбылыс.

Тарихта дінді ұстанбайтын адам болғанымен діннен тыс қалған қоғамның болмағандығы шындық.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы мен дамуы көбінесе азаматтық қоғамның даму деңгейіне байланысты, ал ол өз кезегінде демократиялық мемлекеттің объективті әлеуметтік базисі болып табылады. Азаматтық қоғамның даму дәрежесі қоғамды біріктіретін жәнеоның мемлекетпен тиімді өзара іс-қимылына кепілдік беретін автономдық, ерікті бірлестіктердің болуымен елеулі түрде айқындалады.

Діни бірлестіктер дүниетанымдық құндылықтар негізінде адамдарды біріктірудің алғашқы қоғамдық маңызды нысандарының бірі болып табылады. Бұл институционалдық нысандар адамдардың діни қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін құрылады және әрекет етеотыра, көбінесе қайырымдылық, білім беру және өзге де қызмет түрлерімен айналысады, бұл ретте тұтастай алғанда барлық қоғамға елеулі ықпал етеді. Алайда, шоғырландыру функциясымен тең дәрежеде діни фактор жекелеген конфессиялар ішіндегі, түрлі діни догматикасы бар конфессиялар арасындағы, діни бірлестіктер мен мемлекет арасындағы әлеуметтік қақтығыстардың көзі бола отырып, азаматтық қоғамға арандатушылық түрінде ықпал етуге қабілетті екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, діни қақтығыстар көбінесе ұлттық-этникалық қайшылықтармен ұштасады, бұл оларға әлі де үлкен өткірлікті және шиеленісті береді. Бұл ретте діни идеологияны саяси әрекеттің түрлі субъектілері (соның ішінде экстремистік ұйымдар да) өз мүддесінде пайдалануы мүмкін.

Қазіргі Қазақстанда діни бірлестіктердің азаматтық қоғам институты ретіндегі артықшылығын ерекше тиімділікпен пайдалану қажет. Біздің еліміздеосы азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылдың айтарлықтай тәжірибесі бар екенін, ал соңғы жылдары олардың дамуына ықпал ететін қажетті алғышарттар қалыптасқанын ескерген жөн. Екінші жағынан, Қазақстанда демократиялық дәстүрлердің, идеологиялық плюрализм мен ар-ождан бостандығының әлсіз екенін, қоғамдық және діни бірлестіктердің еркін өмір сүру тәжірибесінің төмендігін ескеру қажет.

Діни бірлестіктердің азаматтық қоғамның бір құрамдас бөлігі екені белгілі. Сол себепті тақырыпты талдамас бұрын азаматтық қоғам анықтамасын ашып кету өте маңызды. Азаматтық қоғам – мемлекеттік құрылымнан тыс қалыптасатын әлеуметтік-экономикалық және мәдени-рухани қоғамдық қатынастардың жиынтығы. Оған қатынасушылардың табиғи және азаматтық құқықтарын, бостандығы мен міндетін автономиялық даму жолы қамтамасыз етеді. Азаматтық қоғамда үзіліс болмайды, уақыты шектелмейді, өлкеге-аймаққа бөлінбейді, мемлекеттің барлық жерін, барлық халқын біріктіреді. Азаматтық қоғам деген жеке адамның, әлеуметтік топтардың,

сан қырлы мүдделері мен талаптарын іс жүзінде асыру және қанағаттандыру үшін қалыптасқан қоғамдық қатынастардың жиынтығы және содан туындайтын мемлекеттік емес ұйымдардың құқықтық негізінде құрылған жүйесі.

Конституцияға сәйкес, Қазақстан Республикасы – зайырлы мемлекет. Ешқандай дін мемлекеттік немесе міндетті түрде белгіленуі мүмкін емес. Діни бірлестіктер мемлекеттен бөлінген және заң алдында тең [4].

Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңына сәйкес, діни бірлестік – Қазақстан Республикасы азаматтарының, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың өз мүдделерінің ортақтығы негізінде діни қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіппен біріккен ерікті бірлестігі[5]. Діни бірлестіктер өз нысаны бойынша діни топтар немесе діни ұйымдар бола алады. Қызметтің аумақтық саласына байланысты діни ұйымдар жергілікті және орталықтандырылған болып бөлінеді.

Аталған заңнаманың нормаларын талдамас бұрын зайырлы мемлекет туралы белгілі ойшылардың кейбір ойларына тоқталсақ. Зайырлы мемлекет идеясы құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам тұжырымдары аясында кеңінен қарастырылды. Буржуазиялық мемлекет бірінші кезекте, өз азаматтары арасында тағаттылық пен тыныштықты қамтамасыз етуге мүдделі еді. Себебі, экономикалық жетістікке тек қоғамдық келісім мен бейбітшілік жағдайында ғана қол жеткізу мүмкін болды. Сонымен қатар, Еуропа елдеріндеосындай көзқарастарды негіздейтін дүниетаным түрі де қалыптасты. Еуропалық Жаңа заман ойшылдары діннің мемлекет істері мен саясаттағы ықпалын шектеуді қолдағанымен, оның қоғамдық өмір үшін қажеттілігін теріске шығармады. Шарль Луи Монтескье «Құдіретті және адами заңдар» туралы жаза келіп, «Дегенмен, қоғам үшін тұрақты бір нәрсенің болғаны қажет; тұрлаусыз дүниенің бір тұрағы – дін» деп атап көрсетеді[6].

Қазіргі позитивизмнің негізін О.Конт діннің құлдырауы әлеуметтік қатынастардың ыдырауы қауыпын туғызатынын айтып кеткен еді. Алайда, позитивистік рухта ол болашақта діннің орнын ғылым басады, сондықтан дінге деген қажеттілікте жойылады деген көзқараста болды. Бірақ өмір ағымы О.Конттың алғашқы айтылған қауыпының шындыққа жақындығын айғақтаса, ғылымға деген үмітінің орындалмағанын аңғартты.

Неміс классикалық философиясының негізін салшы И. Кантта теориялық тұрғыдан Құдай идеясын рационалды танудың мүмкін еместігін алға тартқанымен, практикалық тұрғыдан, яғни қоғамдық өмір үшін діннің қажеттілігін мойындайды. Сонымен қатар, Кант этикалық қауымдастық пен саяси қауымдастықты ажыратады.

Мемлекетіміздің зайырлылығының құқықтық негізі ретінде ата заңымыз Конституция мен «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңының баптарына тоқтала кетсек. Барлығымызға белгілі, Конституцияның бірінші бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялы, зайырлы ... мемлекет деп орнықтырады», - делінген. Діннің мемлекеттен бөлінгені туралы конституцияда көрсетілмеген. Ал «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңының 3-бабының 1-бөлігінде мемлекеттің дін мен діни бірлестіктерден бөлінгендігі көрсетіледі. Сондай-ақ, осы заңның 3-бабының 3-бөлігінде, ешбір дін мемлекеттік немесе міндетті дін ретінде белгіленбейтіндігі, ал 4-бөлігінде діни білім беру ұйымдарын қоспағанда, Қазақстан Республикасында білім беру мен тәрбиелеу жүйесі дін мен діни бірлестіктерден бөлінген және зайырлы сипатта болатындығы айқындалады.

Заң шығарушы аталған заңның преамбуласында «халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өміріндеханафи бағытындағы исламның және православтық христиандықтың тарихи рөлін танитынын, Қазақстан халқының діни мұрасымен үйлесетін басқа да діндерді құрметтейтінін, конфессияаралық келісімнің, діни тағаттылықтың және азаматтардың діни нанымдарын құрметтеудің маңыздылығын танитынын негізге алады», - деп көрсетеді. Діннің саясатқа араласуына тосқауыл ретінде Конституцияның 5-бабының 4-тармағында Республикада діни негізде қызмет ететін саяси партияларға жол берілмейтіні көрсетілгенін атап өтуге болады.

Азаматтарымыздың діни сенім бостандығы саласындағы құқықтарына келер болсақ, Конституцияның 14-бабында «Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең», «дінге көзқарасына, байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды»-деп көрсетілсе, 22-бабында «Әркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар» - деп көрсетілген[4].

Конституцияның осы және өзге де заң нормалары мемлекет пен діни қатынастардың концептуалды негізін анықтайды. Дін мен діни бірлестіктердің мемлекеттен бөліну қағидатына сәйкес мемлекет:

- ҚР азаматының, шетелдік пен азаматтығы жоқ адамның дінге және ұстанатын дініне өз көзқарасын айқындауына, ата-аналардың немесе олардың өзге де заңды өкілдерінің балаларды өз нанымдарына сәйкес тәрбиелеуіне, мұндай тәрбиелеу баланың өмірі мен денсаулығына қатер төндірген, оның құқықтарына қысым жасаған және жауапкершілігін шектеген, сондай-ақ Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысына, егемендігіне және аумақтық тұтастығына қарсы бағытталған жағдайларды қоспағанда, араласпайды;

- діни бірлестіктерге мемлекеттік органдардың функцияларын орындауды жүктемейді;

- егер діни бірлестіктердің қызметі Қазақстан Республикасының заңдарына қайшы келмесе, діни бірлестіктердің қызметіне араласпайды;

- дін ұстанатын және оны ұстанбайтын Қазақстан Республикасының азаматтары, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар арасында, сондай-ақ әртүрлі діни бірлестіктер арасында өзара төзушілік пен құрметтеу қатынастарын орнатуға жәрдемдеседі. Яғни, мемлекеттің заңдарын барлығы орындауға міндетті ал, діни қағидалар мен талаптар – тек діни бірлестік өкілдерінің өз еркіне байланысты.

Адамзат дамуының қазіргі кезеңінде Азаматтық қоғам мен діни бірлестіктердің мемлекетпен ынтымақтастығы қажет. Егер мемлекеттер бұл білімді серіктес ретінде қарастыра алса және олармен ынтымақтастық жолымен жүрсе, онда оң нәтижеге қол жеткізілетін болады.

Қоғамдық пікірге белсенді әсер ететін, рухани, адамгершілік құндылықтарды дамытатын ұйымдар болып, қазіргі уақытта әлеуеті бар діни ұйымдар бола алады. Дін әрдайым адами құндылықтар мен идеалдардың негізгі тасымалдаушысы болды, ол азаматтық қоғамды қалыптастырудың әлеуметтік-мәдени, тіпті саяси алғышарттарын дамытты.

Азаматтық қоғамды толыққанды дамыту үшін мемлекет қоғамдағы құқық тәртібінің жоғары деңгейін қамтамасыз етуі тиіс. Біздің мемлекетіміз халықаралық құқық нормаларын мойындау, ел Конституциясында адамның құқықтары мен бостандықтарын бекіту және оларды жоғары құндылық деп тану, дамыған азаматтық қоғамы бар демократиялық, құқықтық мемлекет құруға мүмкіндік берді. Ал құқықтық білімді қалыптастыратын түрлі факторлар бар. Олар отбасы, мектеп, жоғары оқу орындары, ағартушылық бағыттағы қоғамдық бірлестіктер және дін. Көптеген мыңжылдықтар бойы дін адам мәдениетінің ажырамас бөлігі, оның негіздерінің бірі болып табылды. Қоғамда мәдениеттің дамуына дін оң әсер етеді деп айтуға болады.

Мемлекет, дін және азаматтық қоғам - әр түрлі құрылымдар, әр түрлі табиғатқа ие, түрлі жолдармен пайда болды, бірақ олардың мүдделері қиылысатын салалар өте көп.

Біздің елімізде азаматтық қоғамды ойдағыдай құру үшін құқықтық сананың, құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейі және толыққанды тұлға үшін маңызды рухани құндылықтардың жиынтығы бар әлеуметтік белсенді жастарды тәрбиелеу қажет.

Бірақ бұрынғысынша мемлекет пен конфессиялар арасындағы, әсіресе жақында біздің елімізде пайда болған қарым-қатынастар туралы мәселе өткір тұр. Бір жағынан, жауап айқын - діни бірлестіктермен кез келген қарым-қатынас қолданыстағы ҚР Конституциясы мен заңнама аясында жасалуы тиіс.

Мемлекеттің зайырлы сипатын қамтамасыз ететін негізгі қағидаттарды сақтау қажет (қандай да бір дінді жалпыға міндетті ретінде белгілеуге тыйым салу, барлық діни бірлестіктердің заң алдындағы теңдігі, ар-ождан бостандығы). Екінші жағынан, әрбір нақты ұйымға сараланған көзқарас болуы тиіс. Бұл бірлестіктердің қоғамға қандай құндылықтар алып келетінін, олар біздің мемлекетіміздің азаматтық қоғамын дамытуда қандай рөл атқаратындығын білу маңызды. Сондықтан мұндай бірлестіктердің заңды мәртебесін анықтау кезінде діни ілімге тәуелсіз баға беретін, бірлестік қызметінің ерекшеліктерін анықтайтын білікті дінтану сараптамасын жүргізу маңызды болып табылады. Мұндай бағалау өте маңызды, өйткені ел аумағында діни ілімді уағыздаудың орнына өзге мақсаттарды (саяси, коммерциялық, ақпараттық-диверсиялық, криминалдық және діни наныммен байланысты емес басқа) көздейтін жалған діни білімнің пайда болуын анықтауға көмектеседі. Мұндай ұйымдар біздің тұрақсыз қоғамымыз үшін өте қауіпті.

Сонымен, діни бірлестіктер бүгінгі таңда қоғамның айтарлықтай бөлігі болып табылады, олар көп жағдайда оның өзін-өзі ұйымдастыру процестеріне ықпал етеді, бұл

Қазақстанда толыққанды құқықтық мемлекетті дамыту үшін өте маңызды. Дін қазір бірнеше онжылдықтар бұрынғыдай емес, әлдеқайда үлкен мәнге ие болды.

Діни бірлестіктер тұлғаның азаматтық позициясын қалыптастыруда және жалпы азаматтық қоғамды дамытуда үлкен рөл атқарды. Діни ұйымдар азаматтық қоғамның ажырамас бөлігі болып табылады. Дәл осы ұйымдар құқықтық мемлекет шеңберінде елімізде азаматтық қоғамды қалыптастыруға көмектесе алады, олар біздің қоғамның рухани негізі бола отырып, интеллигенциямен бірге осы бағыттағы қоғамдық сананы ынталандыра алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 2022 жылдың 14-15 қыркүйегінде өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының VII съезінде Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың сөйлеген сөзі. Электронды ресурс: <https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaev-alemdik-zhane-dasturli-dinder-koshbasshylarynyn-vii-sezine-katysty-1485441>

2. "Қазақстан-2050" Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан. Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>

3. Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясатын іске асыру жөніндегі 2021 – 2023 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 31 желтоқсандағы № 953 қаулысы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1700000500>

4. 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясы // (01.01.2023ж өзгерістер мен толықтыруларды қоса алғанда) // adilet.zan.kz

5. Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы // <http://kz.government.kz>, 01.01.2023ж

6. Монтескье Ш. Заңдар рухы туралы / ауд. А. Құлсариева. – Алматы: Үш Қиян, 2004.- 532 б.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Искакова Индира Есетовна

**Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан
РЕЛИГИОЗНЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ КАК ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА**

В данной статье рассматривается вопрос о праве человека на свободу совести и свободу вероисповедания. Мировое сообщество и каждая отдельная страна не случайно уделяют особое внимание вопросам, которые связаны с обеспечением свободы мировоззрения человека и гражданина. Нормативно-правовое регулирование института свободы совести и свободы вероисповедания предусмотрено на международном и национальном уровнях.

Ключевые слова: свобода совести, правовая категория, принцип, Конституция РК, религия.

Iskakova Indira Yesetovna

**Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan
RELIGIOUS ASSOCIATIONS AS AN INSTITUTION OF CIVIL SOCIETY SOCIETIES**

This article examines the issue of the human right to freedom of conscience and freedom of religion. It is not by chance that the world community and each individual country pay special attention to issues related to ensuring the freedom of a person's and citizen's worldview. The legal regulation of the institute of freedom of conscience and freedom of religion is provided at the international and national levels.

Keywords: freedom of conscience, legal category, principle, Constitution of the Republic of Kazakhstan, religion.

List of references:

1. Speech of President Kassym-Jomart Tokayev at the VII Congress of leaders of world and traditional religions, held on September 14-15, 2022. Electronic resource: <https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokayev-alemdik-zhane-dasturli-dinder-koshbasshylarynyn-vii-sezine-katysty-1485441>

2. The strategy "Kazakhstan-2050" is a new political course of the established state. Address of the president of the Republic of Kazakhstan - elbasy N. A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan, Astana, December 14, 2012. Electronic resource: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>

3. resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2020 No. 953 on approval of the Comprehensive Plan for the implementation of the state policy of the Republic of Kazakhstan in the field of religion for 2021-2023//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1700000500>

4. Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995// (including amendments and additions from 01.01.2023)//adilet.zan.kz

5. Law of the Republic of Kazakhstan dated October 11, 2011 No. 483-IV on religious activities and religious associations // <http://kz.government.kz>, 01.01.2023

6. Montesquieu Sch. on the spirit of laws / AUD. A. "No," he said. - Almaty: three Kiyans, 2004. -532 P.

ӘОК 34.043

ҒТФХР 10.01.39

Искакова Жазира Адылхановна

jazira_14@mail.ru

Жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасының аға оқытушысы

Сулейменова Ардак Байзилхановна

Sul.a@bk.ru

Жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасының аға оқытушысы

Қарағанды «Қазтұтынуодағы университеті», Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ КЕҢЕСТЕР ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада Қазақстандағы қоғамдық кеңестердің қалыптасуы мен қызметін құқықтық реттеудің кейбір аспектілері қарастырылған. Шетелдік заңнама мен тәжірибені зерттей отырып, авторлар қоғамдық кеңестер туралы қазақстандық заңнамаға оларды құру тәртібі бөлігінде өзгерістер енгізу орынды деген қорытындыға келеді.

Тірек сөздер: Азаматтардың мемлекет істерін басқаруға қатысуы, қоғамдық кеңестер, қоғамдық тыңдаулар, қоғамдық бақылау, қоғамдық сараптама, қоғамдық мониторинг, заңдылық, азаматтық қоғам

Демократиялық, құқықтық мемлекеттің ең маңызды белгісі – мемлекеттік органдар мен азаматтардың тікелей өзара әрекеттесуі. Қазақстан Республикасы Конституцияның 1-бабына сәйкес демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет болып жарияланды[1]. Бұл іргелі құндылықтар бүкіл мемлекеттік механизмді ұйымдастырудың негізінде жатыр, мемлекеттік билік органдарын құру тәртібін, олардың азаматтық қоғаммен өзара әрекеттесу жүйесін және қоғам мен мемлекеттің дамуының стратегиялық бағыттарын анықтайды.

Мемлекет пен қоғам арасындағы өзара іс-қимыл, консультациялар нысандарының бірі қоғамдық кеңестер болып табылады, олар сондай-ақ әртүрлі консультативтік кеңестер, комиссиялар, комитеттер және т.б. нысанында құрылуы мүмкін.

Бүгінгі таңда қоғамдық кеңестер барлық дерлік елдерде осы немесе басқа нысанда жұмыс істейді, олардың көпшілігі жергілікті өзін-өзі басқару деңгейінде. Тәжірибе көрсеткендей, қоғамдық кеңестер жұмысының тиімділігі қоғам мен мемлекеттік органдар өкілдерінің кәсіби деңгейіне, сондай-ақ олардың бір-бірімен сындарлы диалог жүргізуге ұмтылуына, биліктің жұмысына қаншалықты мүдделі екендігіне тікелей байланысты. Сондай-ақ, қоғамдық кеңестер

жұмысының тиімділігіне оларды құру тәртібі мен қызметін реттейтін мәселелердің нормативтік құқықтық актілеріне заңнамалық шоғырландыру ерекшеліктері айтарлықтай әсер етеді.

Әртүрлі елдердегі қоғамдық шешімдерді қабылдау процесіне қоғамның қатысуының құқықтық негіздері әртүрлі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілерде бекітілген. Мұндай құрылымдарды құру мүмкіндігі елдің конституциясында (мысалы, Франция Конституциясының XI бөлімінде Экономикалық және әлеуметтік кеңестің конституциялық негіздерін белгілейді), арнайы заңдарда (мысалы, Ресейде, Қоғамдық палатада) қарастырылуы мүмкін. Ресей Федерациясы және Ресей Федерациясының құрылтай субъектілерінің қоғамдық палаталары федералдық заң мен Ресей Федерациясының құрылтай субъектілерінің заңдары негізінде, мемлекеттік органдардың жұмысы туралы ережелерде немесе атқарушы органдардың нормативтік құқықтық актілері негізінде құрылады.

Қазақстандағы қоғамдық кеңестерді институттандырудың хронологиясын талдау оларды құру идеясын сол кезде, тұңғыш Президент Н.Ә.Назарбаев өзінің жыл сайынғы жолдауларында көтергенін көрсетті. Алайда, нақты тапсырмалар орындалғанға дейін идея формальды және жүйесіз сипатта болды, өйткені қоғамдық кеңестерді құру мен олардың жұмысын реттейтін және оның негізінде ұйымдастыруға болатын механизмді қамтитын бірыңғай нормативтік акт болмаған. Тұрақты процесс ретінде мемлекеттік бағдарламаларды, жоспарларды, нормативтік құқықтық актілерді әзірлеуге және іске асыруға қоғамның қатысуы алып келеді. Әртүрлі мемлекеттік органдардың жанынан қоғамдық кеңестер құрылды және мұндай кеңестердің құқықтық мәртебесі осы органдар шығаратын нормативтік құқықтық актілермен белгіленді [2].

2015 жылғы 2 қарашадағы «100 нақты қадам» бағдарламалық мақаласында көрсетілген мемлекеттік органдардың шешімдер қабылдауына мемлекеттік институттар мен азаматтардың кеңінен қатысуын қамтамасыз ету жөніндегі тапсырмасын іске асыру мақсатында Н.Ә.Назарбаев «Қоғамдық кеңестер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылдады [3].

Заң қоғамдық кеңестердің құқықтық мәртебесіне қатысты жалпы ережелерді бекітті, олардың қызмет ету аясын орталық атқарушы органдармен, сондай-ақ жергілікті мемлекеттік органдармен шектейді, басқа құрылымдардың жанынан түрлі ғылыми-кеңесші және өзге де кеңестер құрылып, жұмыс істейді.

Заңда қоғамдық кеңестер министрліктер, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін органдар, сондай-ақ өз құзыретінің мәселелері бойынша жергілікті мемлекеттік органдар құратын консультативтік-кеңесші, консультациялық-қадағалаушы органдар болып табылады (1-баптың 1-тармағы)[4]. Қоғамдық кеңестер республикалық және жергілікті деңгейде құрылады. Бұл ретте ауыл, кент, ауылдық округ, аудандық маңызы бар қала деңгейіндегі қоғамдық кеңестің функциялары жергілікті қоғамдастық жиналысына жүктеледі.

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде қоғамдық кеңестердің құқықтық табиғатын анықтау мәселесі кеңінен талқыланады: бұл құрылымдар азаматтық қоғамның элементтері ме, әлде олар қоғамдық-мемлекеттік құрылымдар ма, әлде мемлекеттік органдар ма? Біздің көзқарасымыз бойынша, қоғамдық кеңестердің табиғатына қатысты осындай сан алуан пікірлер әр нақты елдегі олардың құрылу тәртібі мен қызметін заңнамалық реттеудің ерекшеліктеріне байланысты.

Қазақстанда қоғамдық кеңестер негізінен қоғамдық-мемлекеттік құрылымдар болып табылады. Біздің ұстанымымызды растау үшін келесі дәлелдерді бөліп көрсетуге болады: бұл қоғамдық кеңестерді құру және олардың құрамының тәртібі, құру және жұмыс істеу мақсаттары, қолданылатын жұмыс нысандары және олардың нәтижелері [5].

Қазақстандағы қоғамдық кеңестер қызметінің мақсаты – әлеуметтік маңызы бар мәселелер бойынша азаматтық қоғамның пікірін білдіру. Заң қоғамдық кеңестердің мынадай міндеттерін айқындайды: біріншіден, ол республикалық және жергілікті деңгейде талқылаулар мен шешімдер қабылдау кезінде азаматтық қоғамның мүдделерін білдіру және қоғамдық пікірді ескеру; екіншіден, орталық және жергілікті атқарушы органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының азаматтық қоғаммен өзара іс-қимылын дамыту және үшіншіден, қоғамдық бақылауды ұйымдастыру және орталық және жергілікті атқарушы органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету [6].

«Қоғамдық кеңестер туралы» Заңға сәйкес, қоғамдық бақылау қоғамдық мониторинг, қоғамдық тыңдау, қоғамдық сараптама және мемлекеттік орган жұмысының нәтижелері туралы

есепті тыңдау нысанында жүзеге асырылуы мүмкін (17-баптың 1-тармағы). Қоғамдық кеңестер қабылдаған шешімдер тиісті мемлекеттік орган үшін консультативтік сипатта болады, ол Заңда белгіленген мерзімде бірінші басшы немесе оны алмастыратын тұлға қол қойған дәлелді жауап береді.

Мамандандырылған әдебиеттерде қоғамдық кеңестерді құрудың әлемдік тәжірибесін талдау негізінде азаматтық қоғам өкілдері мен мемлекеттік органдар өкілдерінің қатысу үлесіне байланысты қоғамдық кеңестер құрамын қалыптастырудың келесі төрт үлгісі көрсетіліп ерекшеленген:

«1/3 мемлекеттік орган + 2/3 азаматтық қоғам» үлгісі;

«Мемлекеттік органның ең аз қатысуымен азаматтық қоғамның үстемдігі» бар үлгі;

Мемлекеттік орган мен азаматтық қоғамның тең өкілдігінің үлгісі немесе «50/50»;

«Азаматтық қоғамның 100% қатысуы» моделі [7, б. 18-27].

Бұл ретте қоғамдық кеңестерді құрудың әртүрлі әдістері қолданылуы мүмкін: бүкіл мүшелерді сайлау; мемлекеттік органдардың бүкіл құрамды тағайындауы; аралас әдіс (қоғамдық кеңестердің кейбір мүшелерін сайлайды, басқаларын мемлекеттік орган тағайындайды); конкурстық іріктеу әдісі; кеңес құрудың кездейсоқ реті (халықтың әртүрлі әлеуметтік-демографиялық топтарының өкілдігіне кепілдік беретін, сондай-ақ олардың кездейсоқ кіруін қамтамасыз ететін арнайы әдістердің көмегімен).

Қазақстанда барлық деңгейдегі қоғамдық кеңестерді құру және олардың қызметін жүзеге асыру тәртібі қазіргі уақытта жоғарыда аталған «Қоғамдық кеңестер туралы» Заңмен және Қоғамдық кеңес туралы үлгілік ережемен айқындалады [8].

Жоғарыда аталған нормативтік құқықтық актілерге сәйкес, қоғамдық кеңестерді құру тәртібі екі кезеңнен тұрады. Бірінші кезең – қоғамдық кеңестерді құру бойынша жұмыс тобын құру, екіншісі – қоғамдық кеңестердің өздерін құру.

Республикалық деңгейдегі жұмыс тобының сандық құрамын жанынан қоғамдық кеңес құрылатын мемлекеттік органның басшысы айқындайды, ол сондай-ақ осы топтың басшысы болып табылады.

Жергілікті деңгейдегі жұмыс тобының сандық құрамын мәслихаттың жергілікті өкілді органының басшысы, сонымен бірге жұмыс тобының басшысы айқындайды.

Қоғамдық кеңесті құру жөніндегі жұмыс тобының құрамы мемлекеттік органдар өкілдерінің арасынан және коммерциялық емес ұйымдардың өкілдері мен азаматтардың арасынан конкурстық негізде құрылады. Бұл ретте, жұмыс тобының құрамында мемлекеттік органның өкілдігі жұмыс тобының барлық мүшелерінің жалпы санының үштен бірінен аспауы тиіс деп белгіленген. Жанында қоғамдық кеңес құрылатын мемлекеттік органның басшысы осы өкілдіктің дербес құрамын дербес айқындайды. Азаматтық қоғамнан өкілдік коммерциялық емес ұйымдар мен азаматтардың ұсыныстары негізінде құрылады.

Кандидаттардың тізімін қалыптастыру аяқталғаннан кейін күнтізбелік бес күн ішінде жұмыс тобына кандидаттардың қатысуымен жұмыс тобының отырысы өткізіледі.

Комиссия мүшелерін сайлау жөніндегі дауыс беруге жұмыс тобының басшысы, мемлекеттік органның басшысы тағайындайтын жұмыс тобының мүшелері, сондай-ақ коммерциялық емес ұйымдардан және азаматтардан жұмыс тобының мүшелігіне кандидаттар қатысады. азаматтық қоғамнан жұмыс тобы. Бұл ретте коммерциялық емес ұйымнан кандидат, азамат оның кандидатурасы үшін дауыс беруге қатыспайды. Жұмыс тобына ең көп дауыс жинаған кандидаттар сайланды деп есептеледі. Жұмыс тобының құрамы мемлекеттік орган басшысының шешімімен бекітіледі.

Екінші кезең – Қоғамдық кеңесті тікелей құру жұмыс тобының Үлгілік ереже негізінде Қоғамдық кеңес туралы ереженің жобасын әзірлеуден басталады.

Қоғамдық кеңестерді мемлекеттік органдардың өкілдерінен және конкурстық негізде коммерциялық емес ұйымдардың өкілдерінен және азаматтардан тұратын жұмыс тобы құрады.

Қоғамдық кеңес мүшелігіне кандидаттарды коммерциялық емес ұйымдар, азаматтар, оның ішінде өзін-өзі ұсыну арқылы ұсына алады.

Қоғамдық кеңес мүшелерінің санын жұмыс тобы белгілейді. Бұл ретте азаматтық қоғам өкілдерінің саны кеңес мүшелерінің жалпы санының кемінде үштен екісін құрауы тиіс.

Әрбір кандидат бойынша соңғы шешім ашық дауыс беру арқылы қабылданады. Қоғамдық кеңестің құрылатын құрамы мемлекеттік органның шешімімен немесе жергілікті өкілді органның шешімімен бекітіледі.

Тұтастай алғанда, Қазақстанда мемлекеттік органдардың жанынан қоғамдық кеңестер құру бүгінгі күні салыстырмалы түрде жаңа институт болып табылады және қоғамдық бақылауды тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ету, басқару құрылымдарындағы сыбайлас жемқорлықты азайту және мемлекеттік органдардың қызметін нығайту мақсатында одан әрі дамыту мен жетілдіруді қажет етеді деп қорытынды жасауға болады.

«Қоғамдық кеңес» ұғымының өзі, біздің ойымызша, жұртшылықтың жоғары өкілдігі туралы айту керектігін меңзейді. Қазақстанның қоғамдық кеңестерді құру тәжірибесі жалпы әлемдік тәжірибеге сәйкес келеді. Қазақстандық үлгіде қоғамдық кеңестер мүшелерінің кемінде 2/3 бөлігі азаматтық сектор өкілдері болып табылады.

Бұл ретте, құрамына мемлекеттік органдардың өкілдері кіретін жұмыс тобының қоғамдық кеңестерді құруын және түпкілікті тізімдерді жанынан кеңес құрылатын мемлекеттік органның басшысы бекітеді, сондай-ақ олардың өкілдерінің мемлекеттік органдар қоғамдық кеңестердің түпкілікті шешімі бойынша дауыс беруге қатысады, халық топтарының мүдделерін білдіретін дербес органдар ретінде бұл кеңестердің құнын төмендетіп отырады.

Осы ұстанымдардан Порту-Алегри қалалық кеңесінің қызметін құқықтық реттеу тәжірибесі бізді ерекше қызықтырады [9, б. 28]. Бразилияда бұл кеңес 48 мүшеден тұрады, оның 46-сы азаматтық қоғам өкілдері және тек 2-і мемлекеттік органдардың өкілдері. Бұл кеңестегі билік өкілдерінің дауыс беру құқығы жоқ, олар тек муниципалитеттің дәлелдерін, сондай-ақ қажетті қосымша ақпаратты ұсыну арқылы ғана кеңес мүшелерінің шешімдеріне әсер ете алады.

Біз сондай-ақ мемлекеттік органдардың жанындағы қоғамдық кеңестердің ролін одан әрі күшейтуді мемлекет пен әртүрлі әлеуметтік топтардың өз құзыреті шегінде оның тәуелсіздігі мен дербестігін нығайтудағы мүдделерін қоғамдық үйлестірудің институционалдық негізі ретінде, қоғам ұсынымдарының қолжетімділігін қамтамасыз етуді көреміз. Кеңес және оның қызметі мен шешімдерінің ақпараттық ашықтығы мен жариялылығын нығайту. Мұның бәрі, өз кезегінде, айтылған зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми зерттеулерді жалғастыру үшін өте перспективалы бағыт бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы үкіметтік емес ұйымдармен өзара іс-қимыл жөніндегі үйлестіру кеңесін құру туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы, 2005 жылғы 21 желтоқсан, № 1262;
3. Ұлт жоспары- Нұрсұлтан Назарбаевтың Бес институционалдық реформасын іске асыру бойынша 100 нақты қадам. - Электрондық ресурс.
4. "Қоғамдық кеңестер туралы"2015 жылғы 2 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы. - Электрондық ресурс. Кіру режимі: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029
5. Қоғамдық-құқықтық құрылымдардағы азаматтық қоғамның қоғамдық билікпен өзара іс-қимылын институционализациялау : Монография. жалпы ред.А. и. Кузьмина, л. и. Воронина]. – Екатеринбург: Орал баспасы. ун-та, 2018.
6. Гриб В. В. Ресей Федерациясының Қоғамдық палатасы азаматтық қоғамды саяси-құқықтық институттандырудың элементі ретінде: Монография. - Мәскеу: Басылым. "заңгер" тобы, 2010.
7. Қазақстандағы қоғамдық кеңестер: дамудың негізгі трендтері : брошюра / ред. Шаукенова З. К. – Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстандық стратегиялық зерттеулер институты, 2017.
8. ҚР Үкіметінің "Қоғамдық кеңес туралы үлгілік ережені бекіту туралы" 2015 жылғы 31 желтоқсандағы №1194 Қаулысы, Енгізілген өзгерістер мен толықтырулар 2018 жылғы 24 тамыздағы № 516) – Электрондық ресурс.
9. Уамплер, Брайан. Бразилияға кеңінен қатысу негізінде бюджеттеу: дау, ынтымақтастық және есеп беру. 2007.

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Искакова Жазира Адильхановна, Сулейменова Ардак Байзилхановна
Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан
ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ОБЩЕСТВЕННЫХ СОВЕТОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

В статье рассматриваются некоторые аспекты правового регулирования формирования и деятельности общественных советов в Казахстане. Изучая зарубежное законодательство и практику, авторы приходят к выводу о целесообразности внесения изменений в казахстанское законодательство об общественных советах в части порядка их создания.

Ключевые слова: Участие граждан в государственном управлении, общественные консультации, общественные слушания, общественный мониторинг, общественная экспертиза, общественный мониторинг, право, гражданское общество

**Iskakova Zhazira Adylkhanovna, Suleimenova Ardak Baizilkhanovna
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan
FEATURES OF REGULATING THE ACTIVITIES OF PUBLIC COUNCILS IN THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

The article discusses some aspects of the legal regulation of the formation and activities of public councils in Kazakhstan. Studying foreign legislation and practice, the authors come to the conclusion that it is expedient to make changes to the Kazakhstani legislation on public councils in terms of the procedure for their creation.

Keywords: Participation of citizens in public administration, public consultations, public hearings, public monitoring, public expertise, public monitoring, law, civil society

List of references:

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted on August 30, 1995 in the Republican Referendum
2. On the establishment of the Coordinating Council for Interaction with NGOs under the Government of the Republic of Kazakhstan: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, December 21, 2005, № 1262;
3. The plan of the nation - 100 concrete steps in the implementation of five institutional reforms of Nursultan Nazarbayev. - electronic resource.
4. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Public Councils" of November 2, 2015. - electronic resource. Login mode: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029
5. Institutionalization of interaction of civil society in social and legal structures: monograph. In general ed.a. i. Kuzmina, l. i. Voronina]. - Yekaterinburg: Ural Press. at UN, 2018.
6. GRB V. B. The Public Chamber of the Russian Federation as an element of political and legal institutionalization of civil society: monograph. - Moscow: publication. "Lawyer", 2010.
7. Public councils in Kazakhstan: The main trends of development: brochure / ed. Shaukenova Z. K. - Astana: Kazakhstan Institute of Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, 2017.
8. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan "On approval of the Standard Regulations on the Public Council" of December 31, 2015 №1194, Amendments and Additions of August 24, 2018 № 516) - Electronic resource.
9. Washpler, Brian. Budgeting on the basis of broad participation in Brazil: dispute, cooperation and reporting. 2007.

Исабекова Венера Сабитовна

заң ғылымдарының магистрі, Қарағанды академик Е.А. Букетов университетінің докторанты
visabekova@mail.ru

Ыбырай Алмаш Курманқызы

заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
almusha_777@mail.ru

**Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды, Қазақстан**

АЗАМАТТЫҚТАН АЙЫРУ СҰРАҚТАРЫ: ШЕТЕЛ ЗАҢНАМАЛАРЫНА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Мақалада Қазақстан Республикасының және кейбір шет елдердің қолданыстағы заңнамасын, азаматтық саласындағы ғылыми әдебиеттерді зерделеу және талдау негізінде азаматтықтан айыру институтын құқықтық реттеудің өзекті мәселелері зерттелген. «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Заңның ережелері және азаматтықтан айыру институтын конституциялық-құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесі қарастырылған. Азаматтық институттың мемлекет пен қоғамның дамуы, азаматтық қоғамның қалыптасуы үшін маңызды екендігі көрсетілген. Сонымен қатар Қазақстан Республикасы мен шет елдердің заңнамасындағы азаматтықты конституциялық-құқықтық реттеудің мәселелері де зерделенген. Авторлар азаматтық ұғымын анықтау, оның мәні мен конституциялық-құқықтық құрылымдағы маңыздылығын анықтау мәселелері бойынша негізгі көзқарастарын ұсынған. Азаматтық мәселелер бойынша шет елдердің заңнамасына салыстырмалы-құқықтық талдау жасалған.

Тірек сөздер: азаматтық, азаматтық алу құқығы, азаматтықтан айыру, азаматтығын жоғалту, конституция, халықаралық стандарттар.

Демократиялық және құқықтық мемлекеттің даму көрсеткішінің маңызды ерекшелігі — мемлекеттіліктің қалыптасуы мен жетілдірілуінің бүкіл кезеңінде әртүрлі өзгерістер мен реформаларды бастан кешіретін, жалпы алғанда, мемлекет эволюциясының одан арғы процесі үшін оң және қандай да бір жолмен теріс әсер ететін әртүрлі мемлекеттік-құқықтық институттарды жетілдірудің өсу динамикасы болып табылады.

Мемлекеттің әлеуметтік-саяси негізін құрайтын жетекші құқықтық институттардың бірі — азаматтық институты. Конституциялық-құқықтық доктринада азаматтық, ең алдымен, жеке тұлға мен мемлекет арасындағы ерекше қатынастардың пайда болуының негізін құрайтын құқық ретінде қарастырылады [1; 30]. Бірқатар конституционалист ғалымдардың пікірі бойынша, ерекше қатынастар адам мен мемлекеттің тұрақты саяси-құқықтық байланысында, яғни олардың арасындағы өзара құқықтар мен міндеттерді бекітуде көрінеді.

Мәселен, қазақстандық конституционалист ғалым Л.Т. Жанұзақова өз еңбегінде былай деп атап көрсетеді: «Азаматтыққа ие болу адамға ҚР Конституциясымен бекітілген барлық құқықтар мен бостандықтарды толық көлемде іске асыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, азаматтықты өзгерту адамның құқығы болып табылады. Мемлекет өз азаматтарын өз аумағында да, одан тыс жерлерде де қорғауы керек, бірақ сонымен бірге олардан тиісті міндеттерді орындауды талап етуге құқылы» [2; 28]. Демек, азаматтыққа ие бола отырып, адам қосымша әлеуметтік, экономикалық және саяси құқықтарға ие болады, бірақ тек азаматтарға ғана тән міндеттерді атқаруға міндеттенеді, мысалы: әскери міндетті атап айтсақ болады. «Қазақстан Республикасы өзінің мемлекеттік органдары мен лауазымды адамдары атынан республика азаматтары алдында жауапты» деп «Азаматтық туралы» Заң ережесінің 1-бабында жазылғаны өз кезегінде әділ болып табылады [3], сонымен қатар азаматтардың барлық құқықтарын сақтауға, оларды қорғауға және өмір сүруге қолайлы жағдайлар жасауға міндетті.

Халықаралық қоғамдастық осы институтты реттеудің халықаралық-құқықтық аспектілерін әзірлеуде БҰҰ қамқорлығымен азаматтықтың объективті сипатын күшейтті. БҰҰ

күш-жігерінің арқасында азаматтық алу құқығы адамның негізгі құқықтарына жатады. 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 15-бабында «Әр адамның азаматтық алуға құқығы бар» делінген [4]. Сонымен қатар бұл құқық 1966 жылғы «Азаматтық және саяси құқықтар туралы» Халықаралық пактінің 24-бабында, 1989 жылғы «Бала құқықтары туралы» Конвенцияның 7-бабында, 1997 жылғы «Азаматтық туралы» Еуропалық конвенцияның 4-бабында және т.б. бекітілген. Ұлттық заңнамаға қатысты негізінен азаматтардың құқықтық мәртебесі елдердің заңдарымен анықталады. Олар: Конституция, Азаматтық туралы заңдар және басқа да ережелер. Алайда азаматтық туралы арнайы нормативтік актінің болмауы тиісті мемлекетте азаматтық институты жоқ дегенді білдірмейді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық заңнамасы Конституцияның 10-бабының нормаларында азаматтықты алуға да, тоқтатуға да қатысты негізгі ережелерді регламенттеген, яғни «Қазақстан Республикасының азаматтығы заңға сәйкес алынады және тоқтатылады, ол қандай негізде алынғанына қарамастан, бірыңғай және тең болып табылады. Республиканың азаматын азаматтығынан, өзінің азаматтығын өзгерту құқығынан айыруға, сондай-ақ оны Қазақстаннан тыс жерлерге аластауға болмайды»; бірақ 2017 жылы мемлекеттің негізгі заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізілгеннен кейін Заң шығарушы орган 10-бапты мынадай редакциямен толықтырған: «Азаматтықтан айыруға террористік қылмыстар жасағаны, сондай-ақ Қазақстан Республикасының өмірлік маңызы бар мүдделеріне өзге де ауыр зиян келтіргені үшін соттың шешімімен ғана жол беріледі. Республика азаматының басқа мемлекеттің азаматтығында болуы танылмайды» [5]. Қазіргі уақытта заңнама нормаларын түсінуді негізге ала отырып, Қазақстан Республикасының заңға бағынатын азаматы өз азаматтығынан ерікті түрде айырыла алмайды.

«Азаматтықтан айыру» және «азаматтығын жоғалту (тоқтату)» терминдерінің айтарлықтай айырмашылығы бар: біріншісі қылмыс үшін жаза ретінде қарастырылады және айыру нәтижесінде адам жалпы апатридизмге айналады (азаматтығы жоқ адам). Ал азаматтықтан айырылу азаматтығы туралы заңнаманы бұзғаны үшін салдары ретінде қарастырылады және азаматтықтан айырылу адамның азаматтығы жоқ жағдайға әкеп соқтырмаған жағдайда адамға қолданылуы мүмкін [6].

Айта кету керек, Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған кезден бастап азаматтықты реттеу мәселелерінде өзіндік нормативтік-құқықтық база құрылды, азаматтықтан айыру туралы ұқсас ережелер заңнамада байқалмады, бірақ КСРО тарихына жүгініп, азаматты азаматтығынан айыру туралы, сонымен бірге барлық құқықтардан айыру және адамды «диссидент» деп жариялау жөнінде бекітілген және тіпті жиі қолданылатын нормалардың заңнамасына талдау жүргізілді. Кеңес заманында азаматтықтан айыру азаматтардың мінез-құлқы мемлекеттің заңдары мен мүдделеріне сәйкес келмейтін жағдайларда қолданылатын соңғы шара ретінде қарастырылды [7; 194].

Бұрын айтылғандай, 70 жылдан астам уақыт бұрын азаматтық алу құқығын халықаралық қауымдастық мойындаған. Адам құқықтарының Жалпыға бірдей декларациясының халықаралық нормаларында азаматтық алу құқығы ғана емес, сонымен қатар «ешкім өз азаматтығынан өз еркімен айырыла алмайды» деген нормалары да бар [4]. Бұл міндетті емес мәлімдеме болса да, соғыс пен ұлтаралық араздық адамның азаматтық құқығына нұқсан келтірген кезде бұл өз уақытында құқық қорғаушылардың жеңісі болды.

Арада ондаған жылдар өткен соң ұлттар тағы да сынға ұшырады. Өткен ғасырдың 50-нші жылдарының басында Жалпыға бірдей құқық деп жарияланған нәрсе кейбір елдерде тек соған лайық адамдарға ғана кепілдік ретінде берілетін шартты құқыққа айналды.

Адамның азаматтық алу құқығын қорғауға ынталы түрде міндеттеме алған сол елдер қазіргі уақытта азаматтық туралы заңдарын қатандатқанына және азаматтығынан айыруға қатысты жаза ретінде ықпал ету шараларына әртүрлі түзетулер енгізгеніне өздерінің өкініштерін білдіруде.

Азаматтықтан айыру тәжірибесін жандандыру көптеген нормативтік, құқықтық және практикалық мәселелерді тудырады. Азаматтықтан айыру жаңа нәрсе болмаса да, бұл мәселені одан әрі талқылау көптеген демократиялық мемлекеттердегі заңдарға соңғы түзетулер мен азаматтықтан айыру тәжірибесіне байланысты өте маңызды болды.

Сонымен, өткен ғасырда азаматты өз мемлекетінен қуып шығаратын сирек қолданылатын санкция соңғы екі онжылдықта еуропалық және еуропалық емес демократияларда (қайта) енгізіліп, кеңейтілді. Шектеу саясаты жақында Біріккен Корольдігі

(Чоудхури 2017; Гибни 2020; Трой 2019), Германия (Ройтмайер 2019), Франция (Кингстон 2005; Фаргес 2017; Манту 2018), Италия (Ведаски және ди Грациани 2019), Нидерланды (Ягай 2018; Бокенштейн және де Гроот 2019) және Норвегияда (2019); сонымен қатар Еуропадан тыс, Канадада (Winter және Previsic 2017), Австралияда (Пиллай және Уильямс 2017; Ирвинг 2019) және Израиль сияқты мемлекеттерде пайда болды (Лави 2011).

Сондай-ақ, азаматтықтан айыру практикасын қолдану дәрежесі туралы ақпарат пайда болды: уақиға Канадада (Winter және Previsic 2017), 13 уақиға Францияда (Фаргес 2017) және т.б. тіркелген [8].

Азаматтықтан айыру барған сайын қазіргі мемлекеттердің қылмыстық және басқа да зиянды әрекеттерге стандартты жауабына айналуда. Алайда санкциялардың заңдылығын анықтаудың қазіргі академиялық әрекеттері олардың табиғатын түсінбеу салдарынан сәтсіздікке ұшырайды. Азаматтықтан айыруды жаза ретінде қарастыратын басым көзқарастан шығып, еуропалық зерттеушілер еуропалық демократиялық елдердегі азаматтық саясатты талдай отырып, оларды жазалаудың негізгі принциптеріне қарсы шығады.

Жалпы көзқарас бойынша, ғалымдар «азаматтықтың секьюритизациясы» деп орынды сипатталған соңғы заңнамалық өзгерістерге лаңкестіктен қорқудың күшеюінен және мемлекетте қауіпсіздікке қатер төнгендіктен туындағанын айтады.

Бұл ретте ұлтсыздандыру қазіргі мемлекеттердегі иммигранттар мен босқындарды, сондай-ақ баспана іздеушілер ағынын реттеу және бақылау үшін қолданатын қылмыстық көші-қон саясатына өте ұқсас. Демек, көптеген мемлекеттердегі иммиграцияға да, азаматтыққа да қатысты заңнамалық өзгерістердің аясында бірдей болжамды қауіптер қоғамдық игілікке ықпал етеді және шетелдіктерді депортациялау және азаматтығынан айыру үшін негіз ретінде пайдаланылады.

Зерттеу нәтижесінде көпшіліктің азаматтықты сенімді құқықтық мәртебе ретінде қарастыратыны, бірақ соңғы уақытта мемлекеттер жиі қолданатын «азаматтықтан айыру» толық кепілдіктер мен қауіпсіздікті қамтамасыз етпейтіні атап өтілді. Осылайша, адамды азаматтығынан айыру оның негізгі құқықтарын жүзеге асыру және ең негізгі қызметтерге қол жеткізу қабілетін әлсіретеді, азаматтығы жоқ болу және әлеуметтік оқшаулану қаупіне ұшыратады және оларды аумақтан шығаруға мәжбүр етеді.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант №AP14870745).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Никитина Е.Е. Законодательство о гражданстве и совершенствование миграционной политики Российской Федерации [Текст] / Е.Е. Никитина // Журнал Российского права. — 2019. — № 7. — С. 30.
2. Жанузакова Л.Т. Конституционное право Республики Казахстан: учебно-метод. пос. / Л.Т. Жанузакова. — Алматы: Изд-во «СаГа», 2008. — С. 28.
3. Закон Республики Казахстан «О гражданстве» от 20.12.1991 г. с изм. и доп. от 01.07.2021 г. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800_
4. Всеобщая декларация прав человека. Декларация, принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001>
5. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 г. / Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., N 4, ст. 217 с изм. и доп. от 01.01.2023 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
6. <https://fakty.ua/ru/404943>
7. Кегембаева Ж.А. Лишение гражданства как новый вид уголовного наказания [Текст] / Ж.А. Кегембаева // Вестник КазНУ. Серия юридическая. — 2018. — №1 (85). — С.194.
8. Milena Tripkovic Transcending the boundaries of punishment: on the nature of citizenship deprivation. The British Journal of Criminology, Volume 61, Issue 4, July 2021, Pages 1044–1065//The British Journal of Criminology | Oxford Academic (oup.com).

List of references:

1. Nikitina, Ye.Ye. (2019). Zakonodatelstvo o grazhdanstve i sovershenstvovanie migratsionnoi politiki Rossiskoi Federatsii [Legislation on citizenship and improvement of the migration policy of the Russian Federation]. *Zhurnal Rossiskogo prava — Journal of Russian Law*, 7, 30 [in Russian].
2. Zhanuzakova, L.T. (2008). Konstitutsionnoe pravo Respubliki Kazakhstan [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan]. Almaty: Izdatelstvo "SaGa" [in Russian].
3. Zakon Respubliki Kazakhstan "O grazhdanstve" ot 20.12.1991 g. s izmeneniiami i dopolneniiami ot 01.07.2021 g. [The Law of the Republic of Kazakhstan "On Citizenship" dated 20.12.1991 with amendments and additions dated 01.07.2021]. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800_ [in Russian].
4. Vseobchshaia deklaratsiia prav cheloveka. Deklaratsiia, priniata rezoliutsiei 217 A (III) Generalnoi Assamblei OON ot 10 dekabria 1948 goda [The Universal Declaration of Human Rights. Declaration adopted by UN General Assembly resolution 217 A (III) of December 10, 1948 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001>] [in Russian].
5. Konstitutsia Respubliki Kazakhstan ot 30.08.1995 g. [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated 30.08.1995]. *Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan*, 1996 g., No. 4, statia 217 s s izmeneniiami i dopolneniiami ot 01.01.2023 g. — *Vedomosti of the Parliament of the Republic of Kazakhstan*, 1996, N 4, p. 217 with amendments and additions dated 01.01.2023] [in Russian].
6. <https://fakty.ua/ru/404943>
7. Kegembayeva, Zh.A. (2018). Lishenie grazhdanstva kak novyi vid ugovnogo nakazaniia [Deprivation of citizenship as a new type of criminal punishment]. *Vestnik Kazakhskogo nacionalnogo universiteta. Seriia yuridicheskaiia — Bulletin of the Kazakh National University. The series is legal*, 1(85), 194 [in Russian].
8. Milena Tripkovic Transcending the boundaries of punishment: on the nature of citizenship deprivation. *The British Journal of Criminology*, Volume 61, Issue 4, July 2021, Pages 1044–1065 // *The British Journal of Criminology | Oxford Academic (oup.com)*.

Исабекова Венера Сабитовна, Ыбырай Алмаш Курманкызы
Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова,
Караганда, Казахстан
ВОПРОСЫ ЛИШЕНИЯ ГРАЖДАНСТВА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В настоящей статье на основе изучения и анализа действующего законодательства Республики Казахстан и некоторых зарубежных стран, научной литературы в области гражданства, рассматриваются актуальные вопросы правового регулирования института лишения гражданства. Рассмотрены положения Закона «О гражданстве Республики Казахстан», рассматривается зарубежный опыт конституционно-правового регулирования института лишения гражданства. В статье показано, что институт гражданства имеет основополагающее значение для развития государства и общества, формирования гражданского общества. Исследованы вопросы конституционно-правового регулирования гражданства в законодательстве Республики Казахстан и стран зарубежья. Авторами представлены основные точки зрения по вопросам определения понятия гражданства, выявления его сущности и значения в конституционно-правовом строительстве. Приводится сравнительно-правовой анализ законодательства зарубежных стран по вопросам гражданства.

Ключевые слова: гражданство, право на получение гражданства, лишение гражданства, утрата гражданства, конституция, международные стандарты.

Issabekova Venera, Ybyray Almash
Karaganda University named after Academician E.Buketov Karaganda,
Republic of Kazakhstan
ISSUES OF DEPRIVATION OF CITIZENSHIP: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE
LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

In this article, based on the study and analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan and some foreign countries, scientific literature in the field of citizenship, topical issues of legal regulation of the institution of deprivation of citizenship are considered. The provisions of the Law "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan" are considered, the foreign experience of constitutional and legal regulation of the institution of deprivation of citizenship is considered. The article shows that the institution of citizenship is of fundamental importance for the development of the state and society, the formation of civil society. The issues of constitutional and legal regulation of citizenship in the legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign countries are investigated. The authors present the main points of view on the definition of the concept of citizenship, the identification of its essence and significance in constitutional and legal construction. A comparative legal analysis of the legislation of foreign countries on citizenship issues is given.

Key words: citizenship, the right to obtain citizenship, deprivation of citizenship, loss of citizenship, constitution, international standards.

ӘОК [351.712:339.186]:328.185(470)
FTAXP 10.01.07

Қабжанов Ақылбек Тайбулатұлы
Құқықтық және қаржылық пәндер кафедрасының меңгерушісі
заң ғылымдарының кандидаты, профессор
tengrianec_9192@mail.ru
Қожахметов Марлен Асқарұлы
4 курс студенті
kozkhakmetov_marlen@mail.ru
«Bolashaq академиясы», Қарағанды, Қазақстан Республикасы

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ
ТӘУЕКЕЛДЕРІ МЕН МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСЫ

Мақалада сыбайлас жемқорлық тәуекелдері мен мүдделер қақтығысы түріндегі сыбайлас жемқорлық көріністерін тудыратын мемлекеттік сатып алу туралы заңнама нормаларын қолданудың өзектілігі мен проблемалары ашылады. Сыбайлас жемқорлық экономикалық қауіпсіздікке төнетін негізгі қатерлер тізімінде көрсетілген, бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың, атап айтқанда, мемлекеттік сатып алу саласында тиімді тетіктерін әзірлеу қажеттігін айғақтайды. Зерттеу Мемлекеттік сатып алу көлемінің статистикалық деректерін және сатып алу ашықтығының ұлттық рейтингінің қорытындыларын талдауды қамтиды. Мүдделер қақтығысын анықтау мемлекеттік сатып алудың келісімшарттық жүйесі шеңберінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімді құралы болып табылатыны атап өтілді. Тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алудағы сыбайлас жемқорлық көріністерінің деңгейін төмендетудің қажетті шарты осы саладағы құқықтық реттеуді жетілдіру болып табылатынына назар аударылады.

Тірек сөздер: Мемлекеттік сатып алу, сыбайлас жемқорлық тәуекелдері, мүдделер қақтығысы, сатып алуға қатысушылар, ашық сатып алу, сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы іс-қимыл.

Қазіргі Қазақстан экономикасында қалыптасқан мемлекеттік сатып алу жүйесі даму сатысында және одан әрі жетілдіруді қажет етеді. Үкімет мемлекеттік сатып алу саласындағы

сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға ерекше мән береді, өйткені бұл саладағы сыбайлас жемқорлық құқықтық мемлекетке қауіп төндіреді, бәсекелестікке зиян келтіреді және салауатты экономикалық дамуға кедергі келтіреді.

Әлемдегі және атап айтқанда елдегі мемлекеттік сатып алу жүйесінің маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес. Оларға қол жеткізу үшін мемлекеттік сатып алу жүйелері енгізілетін мақсаттар Мемлекеттік сатып алу рәсімдерін өткізу жөніндегі нормативтік Қағидаларда көрініс табады. Нормативтік ережелерді әзірлеу, қолдану және түсіндіру кезінде осы мақсаттарды ескеру өте маңызды.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңында:

Заңның 1-бабы мүдделер қақтығысы-жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, оларға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың жеке мүдделері мен олардың лауазымдық өкілеттіктері арасындағы қайшылық, бұл ретте аталған адамдардың жеке мүдделері олардың өздерінің лауазымдық міндеттерін орындамауына және (немесе) тиісінше орындамауына әкеп соғуы мүмкін;

Заңның 6-бабына сәйкес сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларының жүйесі: сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингті; сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдауды; сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруды; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес нормативтік құқықтық актілер жобаларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы ғылыми сараптама жүргізуді; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес заң сараптамасын жүргізу кезінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормаларды анықтауды; сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарды қалыптастыру мен сақтауды; ; сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулер; мүдделер қақтығысын болдырмау және шешу; сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы хабарлау; сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың салдарын жою.

Мемлекеттік сатып алу жүйесінің мәселелерін қозғайтын әдебиеттерде Мемлекеттік сатып алу мақсаттары туралы мынадай түсініктер бар.

Н. М. Гусева «Мемлекеттік сатып алу Мемлекеттік басқару шеңберінде қойылған белгілі бір мақсатқа жету құралы ретінде қарастырылуы керек. Бұл ретте мемлекеттік сатып алу жүйесін реформалаудың түпкі мақсаты қоғамдық даму басымдықтарына қол жеткізу мақсаты болуға тиіс. Басымдықтар белгілі бір тауарларды немесе қызметтерді алуға дейін шешім қабылдау үшін пайдаланылуы үшін көрсетілуі керек. Өкінішке орай, біздің елде қоғамдық басымдықтарды білдіру жүйесі жоқ. Оның жеке элементтерін, мысалы, мемлекеттік бағдарламаларда көруге болады» [1].

Көптеген шетелдік авторлар Мемлекеттік сатып алуның келесі мақсаттарын атайды:

- қажетті тауарларды, жұмыстарды немесе қызметтерді сатып алуға тиімділікті арттыру;

- адалдық (сыбайлас жемқорлық пен мүдделер қақтығысын болдырмау үшін);

- есеп беру (accountability); жеткізушілер үшін тең мүмкіндіктер және олармен тең қарым-қатынас;

- жеткізушілерге әділ көзқарас; сатып алу саласындағы өнеркәсіптік, Әлеуметтік және экологиялық саясаттың мақсаттарын іске асыруға жәрдемдесу;

- халықаралық сауда мүмкіндіктерін кеңейту және т. б. [2].

Сатып алу процесінің барлық кезеңдерінде жоғары біліктілік пен арнайы білімді (әсіресе техникалық күрделі өнімді сатып алу кезінде) талап ететін операциялардың көлемін, санын және күрделілігін ескере отырып, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтау қиын. Дегенмен, мемлекеттерде белгіленген әрекеттер қолайсыз деп саналатын нақты ережелер болуы керек. Мысалы, Испанияда Мемлекеттік сатып алулардағы мүдделер қақтығысы мәселелерін реттейтін мүдделер қақтығысы туралы заң бар. Заң бойынша сатып алумен айналысатын лауазымды тұлғаларға басқа лауазымдарды атқаруға рұқсат етілмейді және сатып алушы ұйымдардың лауазымды адамдары, егер рәсімге олар немесе олардың отбасылары мемлекеттік қызмет лауазымдарына тағайындалғанға дейін екі жыл бойы басқарған немесе иелік еткен компаниялар қатысқан жағдайда, сауда-саттықтың жеңімпазын бағалауға немесе таңдауға қатысудан бас тартуға міндетті. Сонымен қатар, мемлекеттік сектордың

келісімшарттарын жасау тәртібін реттейтін испан заңнамасы мүдделер қақтығысы туралы ережені қамтиды [3].

Мемлекеттік сатып алуды реттеу сатып алу жөніндегі мамандардың сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасау мүмкіндіктерін анықтауына және тежеу тетіктерін қолдану арқылы осындай мүмкіндіктерді жоюға шоғырлануға тиіс. Бұл тетіктер сатып алынатын тауарлардың (жұмыстар мен көрсетілетін қызметтердің) техникалық ерекшеліктері туралы ақпаратты алдын ала ашуды талап ететін сатып алу қағидаларының жариялылығы қағидаттарына, сондай-ақ сатып алу жеңімпазын іріктеу өлшемшарттарына негізделеді. Олардың әсер ету әсерін сатып алу процедураларын жүргізудің белгіленген тәртібі арқылы күшейтуге болады, мысалы, конкурста мөрленген конверттерді пайдалану немесе жеке қатысушылармен сатып алу шарттарын талқылауға тыйым салу. Сондай-ақ мердігердің (өнім берушінің, келісімшарт бойынша Орындаушының) сатып алуға қатысуға қол жеткізуінің нақты тәртібін айқындау, атап айтқанда сатып алу рәсімдеріне тек тиісті түрде білікті тұлғаларға ғана қатысуға рұқсат беру қажет [4].

Шетелдік әдебиеттерде сыбайлас жемқорлық жанжалдарына жиі жауап беру-бұл кеңінен жарияланатын, бірақ мәселені шешуге аз ықпал ететін және артықшылықтардан гөрі кемшіліктері болуы мүмкін жаңа шараларды тез енгізу, сатып алу процедураларын жүргізу кезінде тапсырыс берушілердің қалауын тарылту және іс жүргізу шығындарын арттыру [5].

Қорытындылай келе, бірде-бір ел мемлекеттік сатып алудағы сыбайлас жемқорлық көріністерін толығымен жоя алмады деуге болады, бірақ бұл оны төмендету бойынша шаралар тиімсіз дегенді білдірмейді. Қазіргі уақытта бақылаушы органдардың негізгі күш-жігері сыбайлас жемқорлық пен басқа да бұзушылықтардың, атап айтқанда мүдделер қақтығысының алдын алуға және алдын алуға емес, мемлекеттік сатып алу саласында жасалған құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың салдарын жоюға бағытталған.

Мемлекеттік сатып алуды өткізу кезінде сыбайлас жемқорлық пен мүдделер қақтығысын болдырмау үшін мемлекеттер сыбайлас жемқорлық бұзушылықтар мен мүдделер қақтығысын нақты айқындай отырып, басшылық қағидаттарды әзірлеп қана қоймай, сонымен қатар тапсырыс берушілердің атынан сатып алу процесінде әрекет ететін лауазымды тұлғаларға қойылатын талаптарды заңнамалық деңгейде бекітіп, өз іс-әрекеттерін ақтауға қосымша өздерінің жеке мүдделері мен активтері туралы ақпаратты ашуға тиіс шешім қабылдау кезінде және т. б. Келісімшарттық қатынастар субъектілерінің өзара іс-қимылының нақты тетіктерінің болуы Мемлекеттік сатып алу саласындағы ашықтық пен есептілікті қамтамасыз ету үшін, демек, мүдделер қақтығысы мен сыбайлас жемқорлықтың басқа да нысандарының алдын алу үшін маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гусева Н. М. Анализ состояния системы государственных закупок Российской Федерации с позиции системного подхода // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2015. № 4. С. 108-117.
2. Arrowsmith S., Treumer S., Fej0 J. et. al. Public Procurement Regulation: an Introduction. Nottingham: University of Nottingham, 2011. 204 p.
3. Рубцов в. Н. Мемлекеттік сатып алу мониторингі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тетігі ретінде // Еуразиялық адвокатура. 2017. № 1. 143-145 ББ.
4. Роуз-Аккерман С. Сыбайлас жемқорлық және мемлекет: себептері, салдары, реформалары // URL: <https://www.labirint.ru/books/565479/>
5. Бранстеттер Дж. Дарлин Дрюон: развивающийся пример коррупции, власти и закупок // Журнал Public Contracts Law. 2005. № 34. С. 443-468. 6. Мартини М. Конфликт интересов в сфере государственных закупок // Transparency International. Служба поддержки по борьбе с коррупцией. 28 января 2013 г.

Кабжанов Акылбек Тайбулатович, Кожаметов Марлен Аскаревич
Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан
КОРРУПЦИОННЫЕ РИСКИ И КОНФЛИКТЫ ИНТЕРЕСОВ В СИСТЕМЕ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК

В статье раскрываются актуальность и проблемы применения норм законодательства о государственных закупках, вызывающие коррупционные проявления в форме коррупционных рисков и конфликтов интереса. Коррупция выделена в списке основных угроз экономической безопасности, что свидетельствует о необходимости разработки эффективных механизмов противодействия коррупции, в частности, в сфере государственных закупок. Исследование содержит статистические данные объема государственных закупок и анализ итогов национального рейтинга прозрачности закупок. Подчеркивается, что выявление конфликта интересов представляет собой эффективное средство в противодействии коррупции в рамках контрактной системы государственных закупок. Акцентируется внимание на том, что необходимым условием снижения уровня коррупционных проявлений в закупках товаров, работ, услуг является совершенствование правового регулирования в данной сфере.

Ключевые слова: государственные закупки, коррупционные риски, конфликты интересов, участники закупок, прозрачные закупки, противодействие коррупционным проявлениям.

Kabzhanov Akylbek Taybulatovich, Kozhakhmetov Marlene Askarovich
Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan
CORRUPTION RISKS AND CONFLICTS OF INTEREST IN THE PUBLIC
PROCUREMENT SYSTEM

The article reveals the relevance and problems of applying the norms of legislation on public procurement, causing corruption manifestations in the form of corruption risks and conflicts of interest. Corruption is highlighted in the list of the main threats to economic security, which indicates the need to develop effective anti-corruption mechanisms, in particular, in the field of public procurement. The study contains statistical data on the volume of public procurement and an analysis of the results of the national procurement transparency rating. It is emphasized that the identification of a conflict of interest is an effective tool in combating corruption within the framework of the contract system of public procurement. Attention is focused on the fact that the necessary condition for reducing the level of corruption in the procurement of goods, works, services is the improvement of legal regulation in this area.

Keywords: public procurement, corruption risks, conflicts of interest, procurement participants, transparent procurement, anti-corruption manifestations.

Марков Роман Станиславович

rsm-94@yandex.ru

Преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин

Александрова Валерия Дмитриевна

alexandrova.lspu@gmail.com

Студент Института истории, права и общественных наук

ФГБОУ ВО «Липецкий государственный педагогический университет им. П.П.

Семенова-Тян-Шанского», Липецк, Российская Федерация

ПРАВОВАЯ КАТЕГОРИЯ «ТАЙНА» В РОССИЙСКОМ ОТРАСЛЕВОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Исследование посвящено анализу правовой категории «тайна» и ее истолкованию в российском отраслевом законодательстве. Авторы на основе анализа норм конституционного, административного, уголовного, семейного права и других нормативных правовых актов других отраслей представляет основные виды охраняемых законом тайн, обозначают проблемы, обусловленные трудностями уяснения смыслового содержания термина «тайна» в различных сферах правового регулирования.

Ключевые слова: тайна; государственная тайна; личная и семейная тайна; тайна частной жизни; профессиональная тайна; конфиденциальная информация.

1. Введение

В современном мире все сферы жизни находятся в постоянном развитии, и такая правовая категория как «тайна» не является исключением. Хотя подход к определению содержания термина «тайна» остается относительно стабильным, современное законодательство выделяет ряд ее разновидностей, по содержанию существенно отличающихся друг от друга. Из-за несовершенств юридической техники возникают некоторые проблем, которые создают препятствия для дальнейшего изучения данной правовой категории и применения теоретических разработок на практике.

Следовательно, актуальность этой тематики заключается в сложности определения правовой сущности категории «тайна» и ее видов как с теоретических позиций, так и с точки зрения правоприменителя. Уяснение содержания данной правовой категории сыграет положительную роль в обеспечении прав и свобод человека и гражданина, обеспечении интересов общества и государства.

2. Тайна как теоретико-правовая категория

В настоящий момент ни в одном нормативном правовом акте не содержится легального определения термина «тайна». Причиной этому можно считать то обстоятельство, что данное понятие широко используется в повседневности, и на настоящий момент не требует истолкования для уяснения обывателем. Однако оно в различные периоды имело свои исторические и социальные смыслы. Так, в словаре В.И. Даля говорится о тайне как обо всем неизвестном, неведомом, иначе говоря, – нечто скрытно хранимое, что не разглашается кому-либо с намереньем [1, с. 376]. С.И. Ожегов же дает несколько определений слову «тайна», но более подходящая в юридическом контексте трактовка – это нечто скрываемое от других, известное не всем, секрет [2, с. 787]. Мы видим, что, несмотря на разную подачу информации, стилистику письма смысл определения понятия «тайна» не отличается в двух крупнейших словарях. Таким образом, тайна – это некая информация, доступная только определенному, ограниченному кругу лиц.

Некоторые исследователи предлагают анализировать правовую природу понятия «тайна» сквозь призму «тайной информации». Объектом «тайных отношений» является информация, которая по своей природе обладает скрытной формой. При передаче любой информации предполагается, что сигнал (т.е. само сообщение) с легкостью дойдет до адресата. В случае с передачей тайной информации мы можем заметить, что она достигнет получателя

только в случае наличия у него права на ее получение. Это происходит вследствие того, что заинтересованное лицо может искусственно ограничить или маскировать до неузнаваемости нужную информацию, на пути сигнала намеренно создается препятствие. Этот сигнал становится конфиденциальным. Из вышесказанного вытекает смысл самих «тайных отношений» и их содержания – образование системы защиты фактов и событий от нежелательного внимания и какого-либо воздействия посторонних [3, с. 207–208].

Также в научной литературе выделяются некоторые признаки правовой категории «тайна», которые определяют ее содержание. Первой и центральной особенностью можно считать описанное выше сокрытие некоторых фактов от третьих лиц. Наличие ограниченного доступа к информации, присвоение ей статуса конфиденциальной не дает возможности посторонним ей распоряжаться, налагает полный запрет на владение, иными словами, делает невозможной любую форму контакта. В качестве второго признака можно выделить особую важность разного рода событий и областей человеческой деятельности, для которых необходима секретность. Повышенное внимание к такой информации может проявить как индивид, так и общество или государство в целом. Как следствие, нежелание распространять такого рода сведения приводит к необходимости правовой охраны. Третьей особенностью информации, из которой формируется тайна, является необходимость в правовой защите ее засекреченности. Это позволяет нам понять, что государство в лице законодателя заинтересовано в обеспечении особого правового статуса таких сведений, а также то, что такая защита противопоставляется общему принципу доступности информации [3, с. 209–210].

Важно отметить, что несмотря на активное использование законодателем правовой категории «тайна», по словам А.Н. Прокопенко и А.А. Дрога, ее единообразно понимаемое легального определение отсутствует. Хотя, как отмечает авторы, Конституцией РФ гарантируется гражданам, организациям и государству право на тайну, отраслевое законодательство только упоминает о том, что вся информация делится на общедоступную и информацию ограниченного доступа [4, с. 101]. В контексте разговора данного разговора мы должны подробней рассмотреть близкую к ней категорию, конфиденциальную информацию. Законодатель устанавливает обязанность для лица, получившего доступ к некоторой информации, пресекать любую возможность ее разглашения без полученного разрешения от обладателя этих сведений [5]. Законодательство имеет перечень данных, которые признаются конфиденциальными. К такой информации относятся личные данные гражданина, материалы, которые относятся к тайне следствия и судопроизводства, некоторые служебные данные, информация, связанная с осуществлением профессиональной деятельности [6]. Оговоримся, что в отраслевом законодательстве упоминается не мало синонимов тайны («секрет», «инсайд», а иногда и обезличенные термины «сведения» и «информация»).

На основании сказанного выше мы можем сделать вывод, что охраняемая законом тайна – это сведения, касающиеся особо важных аспектов жизни и деятельности человека, а также общества или государства, которые в установленном законом порядке считаются полностью засекреченными.

3. Общая характеристика основных категорий охраняемых законом тайн

В общей сложности на настоящий момент мы можем говорить фиксации в законодательстве более 100 видов тайн [7]. В зависимости от субъектов, интересы которых охраняются законом, нами предлагается следующая классификация тайн:

- публичные тайны (государственная, служебная);
- частные (личные и семейные) тайны (персональные данные, частной жизни, усыновления, исповеди);
- коллективные (профессиональные) тайны (медицинская, банковская, коммерческая, адвокатская)

3.1. Публичные тайны

В данном исследовании под термином публичные тайны нами понимается информация ограниченного доступа, к которой относятся сведения, затрагивающие интересы государства, местного самоуправления, органов и должностных лиц, входящих в единую систему публичной власти.

Следует выделить такой особый вид тайны, как государственная тайна. Закон Российской Федерации «О государственной тайне» (ст. 2) определяет ее как «защищаемые государством сведения в области его военной, внешнеполитической, экономической,

разведывательной, контрразведывательной и оперативно-розыскной деятельности, распространение которых может нанести ущерб безопасности Российской Федерации» [8]. Таким образом, законодатель закрывает достаточно большой массив информации и предоставляет к нему доступ только определенному кругу лиц, которые в свою очередь обретают ряд ограничений в целях предотвращения возможного разглашения таких сведений (например, ограничение прав на свободу передвижения и выезда из Российской Федерации на территорию иностранного государства).

Уголовный кодекс РФ в ст. ст. 283–284 устанавливает ответственность за разглашение, незаконное получение и утрату сведений, составляющих государственную тайну. С указанными статьями находятся в прямой взаимосвязанности ст. ст. 275–276 Уголовного кодекса РФ (государственная измена, конфиденциальное сотрудничество с иностранным государством, международной либо иностранной организацией, шпионаж). Однако практика применения данных положений уголовного законодательства отличается сложной и неоднозначной правоприменительной практикой, в том числе обусловленной недостаточно полно раскрытым содержанием понятия «государственная тайна».

В качестве первого примера может послужить дело российского журналиста Г.М. Пасько, который был одним из первых журналистов, осужденных за разглашение государственной тайны. Г.М. Пасько был арестован в ноябре 1997 г., ему предъявили обвинения по ст. 275 Уголовного кодекса РФ (государственная измена). Это произошло из-за того, что правоохранительные органы сочли журналиста японским шпионом и были убеждены, что он выдал конфиденциальную информацию о России. Сам же репортер не признал своей вины. Как объяснил Г.М. Пасько, он действительно работал в Японии журналистом, но его иностранных коллег интересовала исключительно экологическая обстановка в окрестностях Владивостока. Пасько отметил, что тогда много его коллег работало с японцами, но повышенное внимание к себе журналист вызвал своим фильмом «Зона повышенной опасности», в котором поднималась проблема радиоактивных отходов. Обвинение указывала на некоторые обстоятельства, доказывающие возможность журналиста распространить государственную тайну: во-первых, Г.М. Пасько имел образование военного журналиста, во-вторых, после завершения обучения ему было присвоено звание лейтенанта, а на момент выхода фильма оставался кадровым военным [9]. Указанные обстоятельства, устанавливавшие более строгие требования к поведению Г.М. Пасько и его внешним контактам, повлияли на обвинительный приговор Военного суда Тихоокеанского флота, приговорившего журналиста к 4 годам лишения свободы за государственную измену в форме шпионажа.

Таким образом мы можем наблюдать, что в данной ситуации для возбуждения уголовного дела за распространение государственной тайны сотрудникам правоохранительных органов было достаточно того факта, что Г.М. Пасько гипотетически имел доступ к данной информации. Примечательно, что обвинительный приговор оказался подтвержден и Европейским Судом по правам человека, указавшим, что Г.М. Пасько является в первую очередь военным. Поэтому использование известной ему служебной информации ограниченного доступа, а также умений и навыков военной аналитики в журналистской деятельности могли повлечь нанесение ущерба национальной безопасности [10].

Также требуется обратить внимание на расследуемое сегодня дело журналиста И.И. Сафронова. Он был задержан 7 июня 2020 г. в Москве по подозрению в государственной измене журналист И.И. Сафронов. По версии Федеральной службы безопасности РФ, И.И. Сафронов занимался сбором и передачей иностранному государству информации, касающейся военно-технического сотрудничества, обороны и безопасности России. Журналисту инкриминировали ст. 275 Уголовного кодекса РФ, однако остаются неясными обстоятельства, каким образом подозреваемый получил доступ к засекреченной информации [11]. Конечно, И.И. Сафронов ранее являлся советником главы «Роскосмоса», однако на момент ареста журналист давно не работал данной организации, а его служебные обязанности не были связаны со сведениями, составляющими государственную тайну. 5 сентября 2022 г. Московский городской суд приговорил И.И. Сафронова к 22 годам лишения свободы, что стало одним из наиболее суровых приговоров за совершение данного преступления в известной правоприменительной практике.

При анализе дел Г.М. Пасько и И.И. Сафронова возможно выделить несколько проблем. Во-первых, государственной тайной является информация, распространение которой может

нанести ущерб национальной безопасности России и, как показывает практика, таковой может стать почти любая информация. Процесс засекречивания информации нецентрализован, что приводит к ситуации, когда используемая различными государственными органами информация может обладать различным правовым статусом. Во-вторых, некоторые лица, осужденные за разглашение государственной тайны, не имели доступа к такой информации. Факт доступа обвиняемого к государственной тайне не имеет существенного значения: по мнению законодателя, засекреченная информация может быть получена в ходе обычной беседы и дальнейшее разглашение данной информации является основанием для уголовного преследования. Ситуацию осложняет тот факт, что уголовные дела, связанные с государственной тайной, слушаются в закрытом режиме, и далеко не все материалы следствия являются доступными для ознакомления даже адвокату, не говоря уже о средствах массовой информации, общественности и ученых [12, с. 32–36].

В качестве родственной государственной тайне мы можем выделить служебную тайну – информацию, которая имеет ограничения по доступу, установленные органами государственной власти и местного самоуправления в соответствии с законодательством. Сюда можно отнести данные о профессиональной деятельности публичных (государственных и муниципальных) служащих и государственных органов в целом, которые содержат в себе государственный интерес или любые другие засекреченные данные, доступ к которым был разрешен государственному органу в рамках его компетенции. Однако в случае нарушения доступа к служебной тайне законом предусмотрено привлечение к более мягкой, дисциплинарной ответственности.

Полагаем, что происходящая цифровизация важных государственных сфер способна оказать благоприятное влияние на охрану публичных тайн. Считаем целесообразным создание закрытых специализированных государственных автоматизированных систем «Государственная тайна» и «Служебная тайна», в которые органы публичной власти смогут регистрировать информацию ограниченного доступа, указывать перечень лиц, которым предоставлен доступ к конкретным материалам, отмечать факты незаконного распространения охраняемых законом сведений. Считаем, что упорядочивание массива публичных тайн будет способствовать укреплению системы охраны интересов государства и общества, а также защиты прав и свобод отдельных лиц.

3.2. Частные тайны

Одними из базовых выступают частные тайны – информация, связанная непосредственно с человеком, его жизни и реализации в различных сферах общества (личной, семейное, политической, религиозной). Распространение данных тайн, как правило, нарушает интересы конкретного лица, покушается на его права и свободы.

Тайна личной и семейной жизни гарантируется ст. 23 Конституции РФ [13]. Благодаря этому каждый гражданин России обладает правом на неприкосновенность своей жизни, а также пользоваться предоставленной и гарантированной государством возможностью контролировать информацию о самом себе и препятствовать распространению данных личного, интимного характера.

Как сложное конституционно-правовое явление тайна личной и семейной жизни объединяет несколько других охраняемых законом тайн. В качестве ее компонентов нами предлагается рассматривать:

- личную тайна (засекречивание данных личных бумаг, сведений о состоянии здоровья, взаимоотношениях с другими людьми);
- семейную тайна (она часто пересекается с предыдущим подвидом, однако носит более общий характер и распространяется на всю семью гражданина; тайна переписки и телефонных и иных разговоров);
- тайна голосования (ст. 81 Конституция РФ вводит понятие тайного голосования и раскрывает его в ст. 7 Федерального закона «Об основных гарантиях избирательных прав и прав на участие в референдуме граждан Российской Федерации», уточняя, что «голосование на выборах и референдуме является тайным, исключая возможность какого-либо контроля над волеизъявлением гражданина» [14]. Гражданину предоставляется правовая возможность отдать на выборах свой голос любому кандидату и никак не афишировать свое решение);
- тайна усыновления (согласно ст. 139 Семейного кодекса РФ устанавливается требование к должностным лицам, осуществлявшим государственную регистрацию акта

гражданского состояния, не разглашать ставшие известными им сведения [15]);

– тайна исповеди (на основании ч. 7 ст. Федерального закона «О свободе совести и о религиозных объединениях» предоставляют правовые гарантии защиты всем лицам, участвовавшим в религиозном таинстве, включая священнослужителя [16]; аналогично ч. 3 ст. 56 Уголовно-процессуальный кодекс РФ запрещает допрашивать священнослужителя об обстоятельствах, ставших ему известными в ходе исповеди [17]).

Уголовный кодекс РФ рассматривает тайну личной и семейной жизни в целом и ее составные элементы в качестве объектов уголовно-правовой охраны. Законодателем устанавливается уголовная ответственность за нарушение неприкосновенности частной жизни (ст. 137), тайны переписки и сообщений различных видов (ст. 138), тайны голосования (ст. 141), воспрепятствование разглашению тайны усыновления (ст. 155) [18]. Однако правовая охрана тайны исповеди остается слабо урегулированной российским законодательством: объективные стороны преступлений, предусмотренных ч. 1–5 ст. 148 Уголовного кодекса РФ, не предусматривают уголовную ответственность за нарушение тайны исповеди; а ст. 5.26 Кодекса РФ об административных правонарушениях, устанавливающая административную ответственность за нарушение законодательства о свободе совести и вероисповедания [19], обладает рамочным, избыточно широким характером.

По результатам анализа действующего законодательства возможно утверждать, что государство нацелено на защиту личности и семьи. Однако выявленные обстоятельства говорят о необходимости модернизации нормативных правовых актов, регламентирующих настоящую правовую категорию, в целях наиболее полного уяснения смысла и содержания личной и семейной тайны, совершенствования конституционно-правовых и уголовно-правовых механизмов защиты интересов личности [20].

3.3. Коллективные тайны

И последним видом тайны хотелось бы выделить коллективные тайны, которые считаем возможным отождествить с профессиональными. Ее следует определить как информацию, которая обусловлена осуществлением организацией своей специализированной деятельности и затрагивает интересы и лиц, осуществляющих свою профессиональную деятельность, и лиц, которые обратились для получения помощи, консультации, осуществления работ, оказания услуг. В данную категорию можно отнести такие виды тайны как врачебная тайна, адвокатская тайна, банковская тайна, нотариальная тайна, некоторые другие виды тайны.

Юридическая регламентация врачебная тайна выступает одной из самых спорных. Безусловно, стоит согласиться с Е.Б. Цыбиной, что корректнее называть этот вид тайны именно «медицинской тайной», поскольку конфиденциальная информация пациента становится доступна не только врачу, но и иному медицинскому персоналу [21, с. 107]. А также мы должны подчеркнуть тот факт, что правом на медицинскую тайну доступно далеко не всем гражданам Российской Федерации. Например, вследствие вступивших в силу 11 августа 2020 г. изменений ст. 22 Федерального закона «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации» подростки младше 15 лет утратили право на медицинскую тайну, поэтому их законные представители вправе получить все сведения, полученные в ходе обращения в медицинское учреждение [22].

Если продолжать говорить о медицинской тайне подростков, то требуется отметить, что изменения, позволяющие их законным представителям получить полную информацию о любом медицинском воздействии (прием у врача, результаты анализов и др.), были введены законодателем с благой целью. Речь идет о добросовестном отношении законного представителя к ребенку и защите его здоровья, необходимостью «оказание им социальной, психологической, педагогической и медицинской помощи» [23, с. 52], однако не всегда подросток хочет такого вмешательства. К сожалению, мы можем увидеть, что ситуации в семьях бывают разные, и иногда некоторые медицинские факты, касающиеся ребенка, могут стать причиной ссор с взрослыми или даже насилия с их стороны, провоцируя противоположную идеям законодателя ситуации. Подросток боится обращаться в медицинские учреждения: он вообще отказывается от этой идеи либо ожидает совершеннолетия, дабы получить уверенность в полной конфиденциальности своего обследования. В обоих случаях результатом не оказанной вовремя медицинской помощи может стать вред здоровью и жизни ребенка.

В контексте развития рыночной экономики, происходящего в России последние три

десятилетия, следующим видом тайны необходимо назвать коммерческую тайну. Ст. 3 Федерального закона «О коммерческой тайне» характеризует ее как «режим конфиденциальности информации, позволяющий ее обладателю при существующих или возможных обстоятельствах увеличить доходы, избежать неоправданных расходов, сохранить положение на рынке товаров, работ, услуг или получить иную коммерческую выгоду». Что касается того, какие сведения можно считать коммерческой тайной, то законодатель относит сюда широкий перечень сведений, включая «результаты интеллектуальной деятельности в научно-технической сфере», «сведения о способах осуществления профессиональной деятельности», обладающих «действительной или потенциальной коммерческой ценностью в силу неизвестности их третьим лицам» [24]. Содержание данного Федерального закона дает нам право считать, что информация, составляющая коммерческую тайну – это ценные конфиденциальные сведения, не относящиеся к государственной тайне, распространение которых может повлечь серьезные убытки для компании, владеющей этими материалами.

Законодатель также предусматривает перечень мер для обеспечения режима коммерческой тайны. К ним предлагается относить:

- составление списка сведений, которые в будущем будут считаться коммерческой тайной;
- установление ограничений по доступу к информации, носящей характер коммерческой тайны;
- учет лиц, которые каким-либо образом контактировали с конфиденциальными сведениями;
- регулирование отношений, связанных с получением доступа к коммерческой тайне (подписание договоров о неразглашении и т.д.);
- внесение на материальные носители конфиденциальных сведений с указанием непосредственного владельца информации.

Принимая во внимание тонкости, с которыми сталкиваются владельцы данных, формирующих коммерческую тайну, исследователями подчеркивается весомая значимость оперативного принятия решений, проведения мероприятий по включению сведений в данную категорию и благодаря чему своевременно обеспечивается их неразглашение [25, с. 255].

Уголовным законом установлена охрана данного вида тайны, однако признает ее тождественной налоговой или банковской тайнам (ст. 183 Уголовного кодекса РФ).

4. Заключение

На основании результатов настоящего теоретико-правового исследования нами сформулированы следующие выводы:

1. Правовая категория «тайна» активно используется в российском законодательстве, однако в нормативных правовых актах могут приводиться различные толкования данного понятия, употребляться синонимичные термины (например, «конфиденциальность», «инсайд», «секрет»). Обобщение существующих доктринальных подходов и легальных определений позволяет утверждать, что тайна – это информация, по отношению к которой ограничен доступ и установлена правовая охрана в силу особой важности указанных сведений для личности, общества и государства. Объектом тайны является конфиденциальные сведения, а субъектом можно считать человека, организации, общество, государство.

2. Авторами предлагается выделять в зависимости от субъектов, интересы которых охраняются законом, следующие виды тайн: публичные тайны, частные тайны, коллективные (профессиональные) тайны.

3. По результатам анализа действующего законодательства и практики применения его норм возможно утверждать, что правовое регулирование доступа к отдельным видам тайн содержит некоторые проблемы, обусловленные, главным образом, наступлением цифровой эпохи и несоответствием нормативных правовых актов, разработанных ранее, новым условиям. Выявленные обстоятельства говорят о необходимости модернизации законодательства, которая может выражаться в следующем:

- усовершенствования нормативных правовых актов, регламентирующих данную правовую категорию, в целях наиболее полного уяснения смысла и содержания тайны;
- создание крупных централизованных государственных автоматизированных информационных систем, обеспечивающих регулирование регистрации и предоставление доступа к сведениям, составляющим охраняемые законами тайны.

Список использованной литературы:

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 4: Р–Я. М.: РИПОЛ классик, 2006. 672 с.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. М.: ООО «А ТЕМП», 2006. 944 с.
3. Кузнецов П.У. Основы информационного права: Учеб. М.: Проспект, 2015. 312 с.
4. Прокопенко А.Н., Дрога А.А. Понятие «Тайна» с точки зрения современной российской юридической науки // Проблемы правоохранительной деятельности. 2011. №. 1. С. 99–102.
5. Об информации, информационных технологиях и о защите информации: федер. закон Рос. Федерации от 27 июля 2006 г. № 149-ФЗ (в ред. от 29 декабря 2022 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 2006. № 31 (ч. I). Ст. 3448.
6. Об утверждении перечня сведений конфиденциального характера: указ Президента Рос. Федерации от 6 марта 1997 г. № 188 (в ред. от 13 июля 2015 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 1997. № 10. Ст. 1127.
7. Справочная информация: «Перечень нормативных актов, относящих сведения к категории ограниченного доступа» (Материал подготовлен специалистами КонсультантПлюс). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_93980/ (дата обращения: 15.04.2023).
8. О государственной тайне: закон Рос. Федерации от 21 июля 1993 г. № 5485-1 (в ред. от 5 декабря 2022 г.) // Ведомости Съезда народных депутатов Рос. Федерации и Верховного Совета Рос. Федерации. 1993. № 38. Ст. 1480.
9. Колганова В. «Рассказал я, и правильно сделал» // Коммерсантъ. 2020. 9 июля.
10. Дело «Пасько (Pasko) против Российской Федерации» (жалоба № 69519/01): постановление Европейского Суда по правам человека от 22 октября 2009 г. // Бюллетень Европейского Суда по правам человека. 2010. № 4.
11. Трифионов В., Сергеев Н. Специальный арестант // Коммерсантъ. 2020. 8 июля.
12. Александрова В.Д. Государственная тайна как объект публично-правового регулирования // В зеркале права – 2022: Сб. науч. тр. Вып. 4: Юность науки. Липецк: ЛГПУ имени П.П. Семенова-Тян-Шанского, 2022. С. 32–36.
13. Конституция Российской Федерации: принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г. с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 г. // Рос. газета. 2020. 4 июля.
14. Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации: федер. закон Рос. Федерации от 12 июня 2002 г. № 67-ФЗ (в ред. от 3 апреля 2023 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 2002. № 24. Ст. 2253.
15. Семейный кодекс Российской Федерации: федер. закон Рос. Федерации от 29 декабря 1995 г. № 223-ФЗ (в ред. от 19 декабря 2022 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 1996. № 1. Ст. 16.
16. О свободе совести и о религиозных объединениях: федер. закон Рос. Федерации от 26 сентября 1997 г. № 125-ФЗ (в ред. от 29 декабря 2022 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 1997. № 39. Ст. 4465.
17. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: федер. закон Рос. Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ (в ред. от 18 марта 2023 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 2001. № 52 (ч. I). Ст. 4921.
18. Уголовный кодекс Российской Федерации: федер. закон Рос. Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (в ред. от 3 апреля 2023 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 1996. № 25. Ст. 2954.
19. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях: федер. закон Рос. Федерации от 30 декабря 2001 г. № 195-ФЗ (в ред. от 3 апреля 2023 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 2002. № 1 (ч. I). Ст. 1.
20. Александрова В.Д. Личная и семейная тайна как конституционно-правовая категория // Ломоносов–2021: Материалы Международного молодежного научного форума. М.: Макс-пресс, 2021.
21. Цыбина Е.Б. Понятие медицинской тайны в законодательстве и научной доктрине // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. 2019. Т. 19. № 4. С. 103–110.

22. Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации: федер. закон Рос. Федерации от 21 ноября 2011 г. № 323-ФЗ (в ред. от 28 декабря 2022 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 2011. № 48. Ст. 6724.

23. Теория и методика формирования правосознания и правовой культуры несовершеннолетних: Учеб.-метод. пособие / Под общ. ред. Е.В. Калининой. Липецк: ЛГПУ имени П.П. Семенова-Тян-Шанского, 2017. 150 с.

24. О коммерческой тайне: федер. закон Рос. Федерации от 29 июля 2004 г. № 98-ФЗ (в ред. от 14 июля 2021 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 2004. № 32. Ст. 3283.

25. Майстренко А.Г., Майстренко Г.А. Понятие «тайна» в российском законодательстве: сравнительно-правовой анализ // Образование и право. 2023. № 2. С. 253–267.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Марков Роман Станиславович, Александрова Валерия Дмитриевна

Жоғары білім беру федералды мемлекеттік бюджеттік оқу орны

**П.П. Семенов-Тян-Шанский атындағы Липецк мемлекеттік педагогикалық университеті,
Липецк, Ресей Федерациясы**

РЕСЕЙ ИНДУСТРИЯЛЫҚ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ «КҰПИЯ» ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАТЫ

Зерттеу «құпия» құқықтық санатты талдауға және оның Ресейлік сала заңнамасындағы түсіндірмесін талдауға арналған. Конституциялық, әкімшілік, қылмыстық, қылмыстық, отбасы құқығы және басқа салалардың өзге де нормативтік құқықтық актілерінің нормаларын талдау негізінде авторлар заңмен қорғалатын құпиялардың негізгі түрлерін ұсынады, бұл семантикалық мазмұнды түсіну қиындықтарына байланысты проблемаларды көрсетеді. Құқықтық реттеудің әртүрлі салаларындағы «құпия» термині.

Тірек сөздер: құпия; Мемлекеттік құпия; жеке және отбасылық құпия; Жеке өмірдің құпиясы; кәсіби құпия; Құпия ақпарат.

Markov Roman Stanislavovich, Alexandrova Valeria Dmitrievna

**Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “Lipetsk State
Pedagogical University. P.P. Semenov-Tyan-Shansky, Lipetsk, Russian Federation**

THE LEGAL CATEGORY "SECRET" IN THE RUSSIAN INDUSTRY LEGISLATION

The study is devoted to the analysis of the legal category "Secret" and its interpretation in the Russian industry legislation. The authors based on the analysis of the norms of constitutional, administrative, criminal, family law and other regulatory legal acts of other industries represent the main types of secrets protected by law, indicate the problems due to the difficulties of understanding the semantic content of the term “secret” in various areas of legal regulation.

Key words: Secret; state secret; personal and family secrets; The secret of private life; professional secret; confidential information.

List of references:

1. Dal V.I. Explanatory dictionary of the living Great Russian language: in 4 vols. Т. 4: р -у. М.: Ripol Classic, 2006. 672 p.

2. Ozhegov S.I., Shvedova N.Yu. Explanatory dictionary of the Russian language: 80,000 words and phraseological expressions. М.: LLC “А Temp”, 2006. 944 p.

3. Kuznetsov P.U. Fundamentals of Information Law: Textbook. М.: Prospekt, 2015. 312 p.

4. Prokopenko A.N., Droga A.A. The concept of "secret" from the point of view of modern Russian legal science // Problems of law enforcement. 2011. No. 1. S. 99–102.

5. On information, information technology and information protection: Feder. The law grew. Federation of July 27, 2006 No. 149-FZ (as amended on December 29, 2022) // Sobr. legislation grew. Federation. 2006. No. 31 (part I). Art. 3448.

6. On the approval of the list of information of a confidential nature: the decree of the President Ros. Federation dated March 6, 1997 No. 188 (as amended on July 13, 2015) // Sobr. legislation grew. Federation. 1997. No. 10. Art. 1127.

7. Reference information: “List of regulatory acts relating information to the category of limited access” (material prepared by consultantPlus specialists). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_93980/ (date of appeal: 04/15/2023).

8. On state secret: the law grew. Federation of July 21, 1993 No. 5485-I (as amended on December 5, 2022) // Vedomosti of the Congress of People's Deputies Ros. Federation and the Supreme Council Ros. Federation. 1993. No. 38. Art. 1480.

9. Kolganova V. “I told, and did the right thing” // Kommersant. 2020. July 9.

10. The case “Pasko (Pasko) against the Russian Federation” (complaint No. 69519/01): Decree of the European Court of Human Rights of October 22, 2009 // Bulletin of the European Court of Human Rights. 2010. No. 4.

11. Trifonov V., Sergeev N. Special prisoner // Kommersant. 2020. July 8.

12. Alexandrova V.D. State secret as an object of public legal regulation // In the Mirror of Law-2022: Sat. scientific. tr. Ext. 4: Youth of science. Lipetsk: LGPU named after P.P. Semenova-Tyan-Shansky, 2022. S. 32–36.

13. The Constitution of the Russian Federation: adopted by popular vote on December 12, 1993, with amendments approved during the all -Russian vote on July 1, 2020 // Ros. newspaper. 2020. July 4.

14. On the basic guarantees of electoral rights and the right to participate in the referendum of citizens of the Russian Federation: Feder. The law grew. Federation of June 12, 2002 No. 67-FZ (as amended on April 3, 2023) // Sobr. legislation grew. Federation. 2002. No. 24. Art. 2253.

15. Family Code of the Russian Federation: Feder. The law grew. Federation of December 29, 1995 No. 223-FZ (as amended on December 19, 2022) // Sobr. legislation grew. Federation. 1996. No. 1. Art. 16.

16. On the freedom of conscience and about religious associations: Feder. The law grew. Federation of September 26, 1997 No. 125-FZ (as amended on December 29, 2022) // Sobr. legislation grew. Federation. 1997. No. 39. Art. 4465.

17. Criminal Procedure Code of the Russian Federation: Feder. The law grew. Federation of December 18, 2001 No. 174-FZ (as amended on March 18, 2023) // Sobr. legislation grew. Federal

ӘОК 372.851.02.,372.800.4.02
ҒТАХР 10.87.91

Нүрпейісова Алма Кабыкешовна

almanurp@mail.ru

заң ғылымдарының кандидаты, «Жалпы құқық және арнайы пәндер» кафедрасының доценті

Сыздыкова Сауле Алпысбайқызы

almanurp@mail.ru

заң магистрі, «Жалпы құқық және арнайы пәндер» кафедрасының оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы,

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУПСІЗДІК МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ

Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша ақпараттық қауіпсіздік мәселелері қаралды. РФ мен ҚР-дағы ақпараттық құқықтық қатынастардың салыстырмалы сипаттамасы жүргізілді. Ақпараттық кодексті әзірлеу арқылы қылмыстық заңнаманы жетілдіру жолдары қаралды.

Тірек сөздер: ақпарат, ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық құқықтық қатынастар, ақпараттық технологиялар, интернет, қылмыстық құқық бұзушылықтар, ақпараттық кодекс.

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында адам өмірінің барлық салаларына цифрлық технологияларды жедел енгізу жаңа қоғамдық қатынастардың пайда болуын алдынала анықтады. Бұл қоғамдық қатынастардың мәні мен сипаты оларды тек құқықтың Профильді

салаларының нормаларымен реттеуге мүмкіндік бермейді, өйткені олар осы қатынастар туындайтын негізгі объект ретінде әрекет ететін ақпараттың ерекшеліктері мен заңды қасиеттеріне байланысты ерекше. Қазақстанның eGov электрондық үкіметі азаматтардың мемлекетпен өзара іс-қимылын айтарлықтай жеңілдетті. Бүгінде Қазақстан мемлекеттік қызметтерді автоматтандырудың ең жоғары көрсеткіші 83,7% болатын елдердің қатарына кіреді.

Компьютерлік технологиялардың, ең алдымен ғаламтордың Бүкіләлемдік электрондық желісінің дамуына байланысты халықаралық заңнамада жаңа терминдер пайда болды: "Ақпараттық құқық бұзушылық", "компьютерлік қылмыс", "киберқылмыс".

Өз уақытында 19 ғасыр өндіріс ғасыры, 20 ғасыр басқару ғасыры деп аталды, ал 21 ғасыр ақпарат ғасыры деп аталады.

Бүгінгі таңда біз бәріміз жеке өзіміз үшін де, мемлекет пен жалпы қоғам үшін де ақпараттың маңыздылығын арттырудың куәгерлеріміз. Натан Ротшильдтің "кім ақпаратқа ие болса, ол әлемге иелік етеді" деген қанатты сөзі бұрынғыдан да өзекті.

Өмірдің барлық салаларында ақпараттың рөлінің артуы көптеген факторларға және ең алдымен экономиканың ақпараттық секторының қалыптасуына байланысты, маңыздылығы жағынан тең, кейде ресурстық әлеуеті бойынша оның өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы және қызметтер сияқты дәстүрлі бөлімшелерінен асып түседі. Экономистер ақпаратты тауар, нарықтық қатынастардың объектісі ретінде қарастырады, ал заңгерлер ақпараттық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз ету туралы ойлайды.

Негізгі ақпараттық құқықтар мен бостандықтарды бекітетін Қазақстан Республикасы Конституциясының ақпараттық-құқықтық нормаларының негізгі құрамы 18-бапта, 20-бапта келтірілген:

"Әркімнің ақпаратты заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін алуға және таратуға құқығы бар. Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпияларын құрайтын мәліметтердің тізбесі заңмен айқындалады";

"Әркімнің жеке өміріне, жеке және отбасылық құпиясына, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауға құқығы бар. Әркімнің жеке салымдары мен жинақтары, хат алмасу, телефон арқылы сөйлесу, пошта, телеграф және басқа да хабарламалар құпиясына құқығы бар. ... »;

"Мемлекеттік органдар, қоғамдық бірлестіктер, лауазымды адамдар мен бұқаралық ақпарат құралдары әрбір азаматқа өзінің құқықтары мен мүдделерін қозғайтын құжаттармен, шешімдермен және ақпарат көздерімен танысуға мүмкіндік беруге міндетті.[1]

Осылайша, Конституция ақпарат бостандығын жариялау арқылы ақпаратты қорғаудың алғышарттарын жасайды, дегенмен бұл бостандық шексіз емес екенін көрсетеді.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасында ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің, мемлекеттік құпияларды қорғаудың мемлекеттік бағдарламалары, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұжырымдамасы, ҚР Мемлекеттік органдары Ұлттық қауіпсіздік комитетімен өзара іс-қимыл жасай отырып іске асыратын бірқатар басқа да ұйымдастырушылық және практикалық шаралар қабылданды.

Бұдан басқа, 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған ҚР құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес қылмыстық, қылмыстық-процестік және оларды халықаралық-құқықтық стандарттарға, оның ішінде ақпараттық қауіпсіздік мәселелеріне сәйкес келтіретін өзге де заңнамаларды одан әрі жетілдіруге бағытталған заңнамалық шаралар кешені қабылданды.

Ақпараттық қауіпсіздік деп қазақстандық заңнама "мемлекеттік ақпараттық ресурстардың, сондай-ақ жеке тұлғаның құқықтары мен қоғамның ақпараттық саладағы мүдделерінің қорғалу жай-күйін" түсінеді[2]. Бұл анықтама ҚР "Ұлттық қауіпсіздік туралы" Заңымен берілген, ол оның ауқымын жалпыұлттық тұрғыдан көрсетеді.

Қазақстанда компьютерлік қылмыстарды дербес қылмыстық-жазаланатын әрекет ретінде заңнамалық бекіту туралы мәселе алғаш рет 1995 жылдың аяғында Қылмыстық кодекстің жобасын дайындау кезінде қойылды және 1997 жылғы 16 шілдеде "компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізу, компьютерге зиянды бағдарламаларды жасау, пайдалану және тарату" деген 227-бапта қабылданған қылмыстық заңнамада бекітілді.

ҚР Қылмыстық кодексінде осы норманы бекіту қажеттілігі техникалық прогрестің дамуымен, компьютерлік техниканы кеңінен қолданумен және компьютерлік ақпараттың

айналымы мен қолданылуы саласындағы заңды құқықтық қатынастарға қол сұғатын жаңа қылмыстық көріністердің пайда болу мүмкіндігімен туындады.

Ресейдің қылмыстық заңнамасына келетін болсақ, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізу, компьютерге зиянды бағдарламаларды құру, пайдалану және тарату үшін жауапкершілік; компьютерлерді, компьютерлер жүйесін немесе олардың желілерін пайдалану ережелерін бұзу 28-тарауда "компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстар" бөлімінде қарастырылған.

Отандық заң әдебиеттерінде компьютерлік ақпарат саласындағы қоғамдық қатынастардың маңыздылығы бірнеше рет атап өтілгенін атап өткен жөн. Сонымен, Б. х. Төлеубекова дербес салаға компьютерлік құқықты қалыптастыру қажеттілігін өзектендіре отырып, былай деп жазды: "компьютерлерді қажетті немесе қылмыстық қолдану жағдайында туындайтын құқықтық қатынастардың ерекшелігі соншалықты маңызды, оларды қолданыстағы құқық салаларының институттарында" еріту" іс жүзінде де, теориялық тұрғыдан да мүмкін емес " [3].

Қазіргі уақытта ақпараттық-құқықтық қатынастарды реттейтін қылмыстық заңнамаға келетін болсақ, 2015 жылдың қаңтарынан бастап қолданыстағы Қылмыстық кодексте қылмыс пен қылмыстық теріс қылықтан тұратын қылмыстық құқық бұзушылық ұғымы енгізілді [2]. Сонымен қатар, ҚР ҚК-нің "ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар" атты ерекше бөлімінде тұтас тарау пайда болды.

ҚР ҚК 7-тарауындағы заң шығарушы қол сұғушылықтың аса қауіпті түрлерін қылмыстық жауапкершілікке тартты. Оларға: "ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникация желісіне заңсыз қол жеткізу" 205-бабы, "ақпаратты заңсыз жою немесе өзгерту" 206-бабы, "ақпараттық жүйенің немесе телекоммуникация желілерінің жұмысын бұзу" 207-бабы, "ақпаратты заңсыз иемдену" 208-бабы, "ақпаратты беруге мәжбүрлеу" 209-бабы, "ақпаратты беруге мәжбүрлеу" 209-бабы. 210" зиянды компьютерлік бағдарламалар мен бағдарламалық өнімдерді құру, пайдалану немесе тарату", 211бабы" қолжетімділігі шектеулі электрондық ақпараттық ресурстарды заңсыз тарату", 212 - бап" құқыққа қайшы мақсаттарды көздейтін интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызметтер көрсету", 212-бап. 213" ұялы байланыстың абоненттік құрылғысының сәйкестендіру кодын, абонентті сәйкестендіру құрылғысын заңсыз өзгерту, сондай-ақ абоненттік құрылғының сәйкестендіру кодын өзгерту үшін бағдарламаларды жасау, пайдалану, тарату", олардың арасында компьютерлік ақпаратты қорғауға бағытталған нормалар көп жағдайда[4].

ҚР Қылмыстық кодексінде ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды дербес тарауда заңнамалық бекіту Қазақстанның ғалымдары мен практиктерінің Ақпараттық технологиялар, байланыс және компьютерлік ақпарат саласындағы қоғамдық қатынастар сияқты қоғамдық қатынастардың осындай жаңа түрінің болуын мойындауының нәтижесі деп айту керек.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың көпшілігі компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыс туралы конвенцияға сәйкес (Будапешт, 23 қазан 2001 ж.) "компьютерлік деректердің құпиялылығына, тұтастығына және қол жетімділігіне қарсы қылмыстар" санатына жатады.

Бүгінгі таңда ақпараттық құқықтық қатынастарды реттейтін бірқатар заңдар бар: "Ақпараттандыру туралы" ҚР Заңы, "байланыс туралы" ҚР Заңы, "бұқаралық ақпарат құралдары туралы" ҚР Заңы, "Мемлекеттік құпиялар туралы" ҚР Заңы, "авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы" ҚР Заңы, "Жарнама туралы" ҚР Заңы ҚР "Дербес деректер және оларды қорғау туралы", ҚР "Ақпаратқа қол жеткізу туралы" Заңы және т. б.

"Ақпараттандыру туралы" ҚР заңында мынадай анықтама беріледі: "ақпараттық ресурстар - ақпараттық жүйелердегі (кітапханалар, мұрағаттар, қорлар, деректер банктері, басқа да Ақпараттық жүйелер) жекелеген құжаттар мен жекелеген массивтер, құжаттар" [5].

Өндіруші үшін жеке ақпарат айтарлықтай құнды, өйткені мұндай ақпаратты алу, жасау өте көп уақытты қажет ететін және қымбат процесс. Ақпараттың нақты немесе ықтимал мәні, ең алдымен, алынған кірістермен анықталатыны анық. Нарықтық экономика жағдайында ақпараттық ресурстарға ерекше орын беріледі.

Бұл жағдайда негізгі ереже: "кім ақпаратқа ие болса, ол әлемге иелік етеді". Бәсекелестікте қазіргі заманғы техникалық барлау құралдарын пайдалана отырып, тікелей

өнеркәсіптік тыңшылыққа дейін әртүрлі тәсілдермен құпия ақпаратты алуға (өндіруге, сатып алуға) бағытталған әртүрлі әрекеттер кеңінен таралған.

Мұндай жағдайларда ақпаратты заңсыз игеруден қорғауға өте маңызды орын беріледі. Бұл ретте " ақпаратты қорғаудың мақсаттары: қорғалатын мәліметтердің жария етілуін, ағып кетуін және оларға рұқсатсыз қол жеткізуді болғызбау; ақпаратты жою, түрлендіру, бұрмалау, көшіру, бұғаттау жөніндегі құқыққа қайшы әрекеттерді болғызбау; ақпараттық ресурстар мен ақпараттық жүйелерге заңсыз араласудың басқа да нысандарын болғызбау; меншік объектісі ретінде құжатталған ақпараттың құқықтық режимін қамтамасыз ету болып табылады; ақпараттық жүйелерде бар дербес деректердің жеке құпиясын және құпиялылығын сақтауға азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау; заңнамаға сәйкес құжатталған ақпараттың мемлекеттік құпиясын, құпиялылығын сақтау; ақпараттық процестерде және ақпараттық жүйелерді, технологияларды және оларды қамтамасыз ету құралдарын әзірлеу, өндіру және қолдану кезінде субъектілердің құқықтарын қамтамасыз ету" [3].

Бұдан шығатыны, ақпараттық қауіпсіздік-бұл ақпаратты қорғау қажеттілігін анықтауды ғана емес, оны қалай қорғауды, неден қорғауды, қашан қорғауды, нені қорғауды және бұл қорғаныс қандай болуы керек екенін қамтитын өте ауқымды және көп қырлы мәселе.

Экономиканың мемлекеттік емес секторының кәсіпкерлері жиі кездесетін құпия ақпаратты қорғауға баса назар аударылады.

Бүгінгі күні ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін үш негізгі қағида тұжырымдалған: деректердің тұтастығы, яғни ақпараттың жоғалуына әкелетін ақаулардан қорғау, сондай-ақ деректерді рұқсатсыз құрудан немесе жоюдан қорғау; ақпараттың құпиялылығы; барлық уәкілетті пайдаланушылар үшін ақпараттың қолжетімділігі.

Ақпараттық соғыс, ақпараттық қару мәселелерін, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қағидаттарын, негізгі міндеттері мен функцияларын, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік жүйенің функцияларын, ақпараттық қауіпсіздік саласындағы отандық және шетелдік стандарттарды назардан тыс қалдыруға болмайды.

Бүгінгі таңда ҚР Қылмыстық кодексінің "ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар" 7-тарауында қамтылған нормаларды қолдану компьютерлік ақпаратты пайдалану мен қорғауға байланысты мәселелердің құқықтық және практикалық әзірленбеуімен шектелген, бірақ құқықтық негіз қаланды.

Осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы объектісі ақпараттық жүйеде немесе желіде қамтылған, электрондық жеткізгіште сақталатын заңмен қорғалатын ақпараттың құпиялылығын, тұтастығын және қолжетімділігін, сондай-ақ оны сақтау, өңдеу және беру құралдарының сақталуы мен қол сұғылмауын қамтамасыз етуге байланысты қатынастар болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың мәні: ақпарат; электрондық тасымалдаушы; Ақпараттық жүйелер; ақпараттық-коммуникациялық желілер; зиянды компьютерлік бағдарламалар мен бағдарламалық өнімдер; қолжетімділігі шектеулі электрондық ақпараттық ресурстар; интернет-ресурстар; ұялы байланыстың абоненттік құрылғылары және т. б.

Объективті жағынан ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар іс-әрекеттер (ҚК 205-213-бабы), сондай-ақ әрекетсіздік (207 бабы) түрінде де білдірілуі мүмкін. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бір бөлігі материалдық құрамның типі бойынша, екіншісі формальды түрде құрастырылған.

Субъективті жағынан ҚР ҚК 7-тарауына кіретін барлық қылмыстық құқық бұзушылықтар тек қасақана кінәні көздейді.

Алайда, қылмыстық заңның тікелей көрсетілуіне қарамастан, зерттелетін құрамға қатысты кейбір түсініктемелерде жекелеген авторлардың бұл қылмыстық құқық бұзушылық кінәнің абайсыз түрімен де жасалуы мүмкін деген пікірін кездестіруге болады.

С. А. Пашиннің пікірінше, "кінәнің абайсыз түрі адамның компьютерлік ақпаратқа қол жеткізуінің заңдылығын бағалау кезінде, сондай-ақ қол жеткізудің қолайсыз салдарына қатысты көрінуі мүмкін" [3].

Бұл тәсіл көбінесе қылмыскер өз қызметінің салдарын толық елестете алмайтындығына байланысты. Заңсыз қол жетімділікпен көшірілген, жойылған немесе бұрмаланған ақпараттың мәні әрдайым дұрыс бола бермейді, тіпті іс-әрекеттер әкелуі мүмкін тізбекті реакция. Айта кету керек, бірдей әрекеттер есептеу жүйесінің әртүрлі (және көбінесе қылмыскерге мүлдем белгісіз) күйлерінде әртүрлі салдарға әкеледі; оның жүктелуі, сенімділік пен қауіпсіздік

дәрежесі, басқа жүйелермен байланысы, компьютерлік жүйелердің күрделілігі мен белгісіздік факторлары маңызды рөл атқарады.

Сондықтан Батыс елдерінің заңнамасы "қылмыстардың формальды құрамы" түріндегі компьютерлік қылмыстар қатарына жатқызылған әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке тарту жолымен жүреді, яғни қылмыстық жауапкершілік қылмыскердің қандай мақсатқа ұмтылғанына және белгілі бір әлеуметтік қауіпті салдарлардың орын алғанына қарамастан, әрекеттің өзін жасауға әкеп соғады.

Мақаланың тұжырымдамасына сүйенсек, бұл қылмысты абайсызда жасау мүмкін емес - абайсызда жасалған рұқсатсыз кіруді елестету өте қиын (бірақ теориялық тұрғыдан бұл мүмкін емес). Яғни, композиция іс-әрекетке де, салдарға да қатысты ниетті білдіреді. Бірақ пайда болған салдар компьютерлік ақпаратпен абайсызда жұмыс істеудің нәтижесі болуы мүмкін, демек, адам тек қастандық жасағаны үшін жауапқа тартылуы мүмкін немесе ол қылмыстық заңға мүлдем жатпайды. Бұл ҚР ҚК 7-тарауының тиісті баптарына тиісті өзгерістер әзірлеу және енгізу немесе мұндай жағдайлар үшін кем дегенде әкімшілік жауапкершілікті көздеу қажеттігін көрсетеді.

ҚР ҚК 7-тарауының баптарында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі 16 жасқа толған адамдар болып табылады.

Компьютерлік қылмыстарды ашудың күрделілігі компьютерлік қылмыстардың кідірісінің (жасырындығының) жоғары деңгейімен, Интернетті пайдаланудың анонимділігімен, байланыс абоненттеріне заңсыз қосылу фактісінің дәлелденуі қиын және т. б. сипатталады.

Ақпараттың құқықтық мәртебесін және оның жіктелуін заңнамалық және заңға тәуелді актілер арасындағы қайшылықтарды жоюға, сондай-ақ қолданыстағы қазақстандық құқықтағы олқылықтардың орнын толтыруға бағытталуы тиіс, бұл ақпаратты қорғау құқығына да қатысты.

Ақпараттық кодексті әзірлеу қажеттілігі туралы мәселе кейде Ресейде де, Қазақстанда да туындады. Ақпараттық салада бірыңғай Кодекстің болуы ақпараттық құқықтық қатынастарды реттеудің барлық негізгі аспектілерін бір құжатта жинауға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [http:// www@zakon.kz](http://www@zakon.kz)
2. 2012 жылғы 6 қаңтардағы "Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы" ҚР Заңы (2023.26.02. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [http:// www@zakon.kz](http://www@zakon.kz)
3. Нурпеисова А.К. Уголовно-правовые и криминологические проблемы компьютерной преступности. Монография. Караганда.2013.
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022г.). [http:// www@zakon.kz](http://www@zakon.kz)
5. Закон РК «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022г.) [http:// www@zakon.kz](http://www@zakon.kz)

РЕЗЮМЕ/RESUME

Нурпеисова Алма Кабыкешовна, Сыздыкова Сауле Алпысбайевна ВОПРОСЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В научной статье обсуждались вопросы информационной безопасности в соответствии с уголовным законодательством Республики Казахстан. Было проведено сравнительное описание информационных прав Российской Федерации и Республики Казахстан. Были рассмотрены способы улучшения преступного законодательства посредством разработки информационного кодекса.

Ключевые слова: информация, небезопасность информации, информационные и информационные технологии, информационные технологии, Интернет, нарушения уголовного права, информационный кодекс.

Nurpeisova Alma Kabykenovna, Syzdykova Saule Alpysbaevna
INFORMATION SECURITY ISSUES IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The scientific article discussed issues of information security in accordance with the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. A comparative description of the information rights of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan was carried out. Ways to improve criminal legislation were considered through the development of the information code.

Key words: information, insecurity of information, information and information technologies, information technologies, the Internet, criminal law, information code.

List of references:

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 (as amended and supplemented by these changes and additions) <http://www@zakon.kz>
2. Law of the Republic of Kazakhstan "On National Security of the Republic of Kazakhstan" of January 6, 2012 (provided with changes and additions) <http://www@zakon.kz>
3. Nurpeisova AK Ugolovno-Routow and Criminological Problems Computer Prodnosties. Monograph. Karaganda./2010.
4. Ugolovny Code Republic of Kazakhstan from Kazakhstan from 3 July 2014 (s Izmeniyasi and Dopolniqie from 02.03.2022). <http://www@zakon.kz>
5. SKONE RK "Centralized computer science" from 24 November 2015 Goa (s Izeneniyasi and dopolnihylniyasia оcуcтоян на 02.03.2022g.) [Http://www@zakon.kz](http://www@zakon.kz)

УДК 343.2(574)
МРНТИ 10.87.91

Нурпеисова Алма Кабыкешевна

almanurp@mail.ru

кандидат юридических наук, доцент кафедры «Общеправовые и специальные дисциплины»
Карагандинского университета Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

Абдрахманов Данияр Саттарович

almanurp@mail.ru

магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Уголовного права и
криминалистики

КазНУ им. Аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СУБЪЕКТОВ УГОЛОВНЫХ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЕ

В научной статье приведена криминологическая характеристика лиц, совершающих уголовные правонарушения в сфере компьютерной информации в Республике Казахстан. Изучены: определенная совокупность социально значимых и индивидуальных признаков, свойств, качеств и иных показателей, характеризующих как самого уголовного правонарушителя, так и различные стороны и проявления его жизнедеятельности.

Ключевые слова. Информация, информационные технологии, компьютерная преступность, ЭВМ, системы ЭВМ, личность преступника, личность криминальная, преступное поведение, структура личности преступника, типология личности преступника.

Под уголовными правонарушениями, совершенными в сфере информационных технологий, следует понимать предусмотренные уголовным законом виновные общественно опасные деяния, направленные на нарушение неприкосновенности охраняемой законом электронной информации и ее материальных носителей, совершаемые в процессе создания, использования и распространения электронной информации, а также направленные на нарушение работы компьютеров, информационных систем, сетей, причиняющие вред

законным интересам собственников или владельцев, жизни и здоровью личности, правам и свободам человека и гражданина, национальной безопасности, где предметом выступает компьютерная информация.

Проблемы субъектов преступной деятельности в сфере использования компьютерных технологий рассматривались в работах российских и казахстанских ученых: Андрушко П.П., Батурина Ю.М., Вехова В.Б., Биленчука П.Д., Козлова В.Е., Крылова В.В., Левицкого Г.А., Лукашевича В.Г., Розенфельд Н.А., Толеубековой Б.Х., Назмышева Р.А., Нугмановой А.Т., Нурпеисовой А.К. и др.

Однако, несмотря на безусловную теоретическую и практическую значимость этих исследований, вопросы криминологической характеристики субъектов преступной деятельности в сфере использования компьютерных технологий, субъективно-личностные свойства ее участников изучены еще недостаточно.

Так оценка характера, структуры и динамики рассматриваемых преступлений затруднена из-за высокой латентности преступления. Такая ситуация, на наш взгляд, сложилось в силу следующих факторов: во-первых, рассматриваемые уголовные дела латентны и образуют так называемую категорию преступлений «без жертв», где первоначально нет морального, физического и материального ущерба от преступления и соответственно заинтересованных заявителей; во-вторых, в течение последних трех лет правоохранительная система Республики Казахстан претерпевала структурные изменения, находя более оптимальные пути борьбы с преступностью, с одной стороны, одновременно, с другой, - «размывая» кадровый состав оперативных и следственных работников. Последнее обстоятельство, по - видимому также повлияло на снижение внимания со стороны сотрудников правоохранительных и специальных органов в Казахстане на проблемные вопросы устойчивого роста уголовных правонарушений в сфере компьютерных технологий в Казахстане; в-третьих, увеличение количества особо тяжких, тяжких преступлений, заставляющее правоохранительные органы обращать на них более пристальное внимание, при этом, обусловило то, что анализируемым преступлениям не уделяли достойного внимания; в-четвертых, достаточно хороший образовательный уровень таких преступников и наличие в преступных группах системы внутренней безопасности, а также наличие коррумпированных связей в органах власти и управления, в том числе и в правоохранительных структурах; в-пятых, не решены вопросы создания специализированных подразделений в структуре МВД РК по борьбе с преступлениями в «сфере информационных технологий» по типу «подразделений по борьбе с киберпреступностью» зарубежных стран.

Вследствие этого дать количественную характеристику уголовных правонарушений в сфере компьютерных технологий, в основной своей массе продолжают оставаться не учтенными криминальной статистикой в Республике Казахстан. Специфичность уголовных правонарушений в сфере информационных технологий, многообразие предметов и способов преступных посягательств, их высокая латентность создали для правоохранительных органов существенные преграды на пути к защите прав и интересов общества и государства. Поэтому с учетом изменений, происходящих в современных условиях во всех сферах жизни, развитием научного знания, запросов практики изучение личности преступника и разработка предложений по их профилактике представляется весьма актуальным.

Компьютерным уголовным правонарушениям, как известно, присущ целый ряд специфических особенностей, и в качестве главного элемента в структуре изучения такого вида уголовного правонарушения мы выделяем роль самого правонарушителя, обладающего специальными знаниями в области цифровых технологий. Кроме того, мы придаем большое значение цифровой информации как предмета преступного посягательства и сам компьютер как средство совершения уголовных правонарушений, рассматривая их в тесной взаимосвязи между собой.

С учетом этого обстоятельства, к основным структурным элементам криминологической характеристики рассматриваемого уголовного правонарушения, прежде всего, следует отнести совокупность взаимосвязанных между собой сведений о личности правонарушителя, мотивах и целях его преступного поведения, типичных способах, механизме совершения уголовного правонарушения, предметах и средствах преступного посягательства и сведений о потерпевшей стороне.

На наш взгляд, до сих пор не потеряла своего научного и практического значения классификация А.Б. Сахарова, который выделял пять видов преступников: «случайных», «ситуационных», «неустойчивых», «злостных», «особо опасных». В этой связи, соглашаясь с мнением А.И. Алексеева, можно условно классифицировать преступников следующим образом: 1) последовательно-криминальный тип (совершение уголовных правонарушений для этих лиц стало своеобразной профессией); 2) ситуативно-криминальный тип (решающее значение в генезисе преступного поведения имеет взаимосвязь, взаимодействие отрицательных признаков личности с негативными характеристиками среды; 3) ситуативный тип (характерными признаками являются: идейно-психологическая слабость, социальный инфантилизм личности, отсутствие интеллектуальных, эмоциональных и волевых ресурсов); 4) случайный тип (отсутствие осознанности, беспечность, чрезмерная импульсивность и т.д.) [1]

В научных кругах лиц, совершающих неправомерный доступ к охраняемой законом компьютерной информации, называют по-разному: хакерами, электронными пиратами, электронными корсарами, одержимыми программистами, ворами с электронными отмычками, мошенниками и т. д. Все эти названия в совокупности определяют понятие — «компьютерный преступник» [2]

Характеристика личности компьютерного преступника фрагментарно содержится во многих современных научных исследованиях. Изучение результатов этих исследований, а также анализ материалов зарубежной следственной практики дают возможность выделить две наиболее распространенные классификации компьютерных преступников.

Первую группу можно подразделить на подгруппы, куда входят лица, которых можно условно назвать «любители». Отличительной чертой «любителей» является их творческий подход к проникновению в системы с ограниченным доступом, взлом защищенных компьютерных программ и т. д. Это, прежде всего, подчеркивает особенности этих лиц, выражающихся в устойчивом сочетании профессионализма в области компьютерной техники и программирования с элементами своеобразного фанатизма и изобретательности. Устанавливаемые перед ними программные барьеры являются лишь раздражителями, представляют для этих лиц своеобразный вызов их творческим и профессиональным знаниям, умениям и навыкам.

Среди особенностей, характеризующих данную группу, можно выделить отсутствие продуманной подготовки к действиям или дальнего планирования, непринятие мер к сокрытию преступления, так как их действия на месте преступления, как правило, не планируются (цель — всего лишь проникнуть, а что будут делать дальше, они для себя не определяют) и составляют лишь часть игры, они могут увековечить память о себе путем каких-либо идентифицирующих личность обозначений: рисунки, файлы с именами или псевдонимами, заставки и другое.

Крупный вред «любители» могут нанести по неосторожности, так как их действия не связаны с умыслом, либо идея совершения преступлений может возникнуть непосредственно уже после проникновения к защищенной законом информации.

Во вторую подгруппу людей, совершающих рассматриваемую категорию преступлений, можно отнести «непрофессионалов», «неспециалистов». Это своего рода жертвы компьютерной революции.

К третьей подгруппе данной категории преступников, относятся «профессионалы».

Преступники, входящие в данную группу, отличаются от других наличием ярко выраженных корыстных целей. Их основной доход составляет взлом защищенных программ, с последующей перепродажей их «пиратам», несанкционированное получение защищаемой законом информации, будь то коммерческая, государственная или служебная тайна, а также другие способы получения выгоды от использования компьютерной информации. Кроме этого, отличительной особенностью этой группы преступников является то, что они характеризуются многократностью совершения компьютерных преступлений. Их действия характеризуются полностью предварительной подготовкой, целеустремленностью, сокрытием следов преступлений.

Вина этой категории преступников, характеризуется только прямым умыслом, а действия носят корыстную направленность.

Преступники, входящие в данную группу, по самым различным жизненным причинам и в основном с целью получения крупных денежных сумм, в результате реализации своих преступных действий могут оказаться в центре внимания организованных преступных формирований.

В большинстве своем лиц, входящих в третью группу, можно охарактеризовать как высококвалифицированных специалистов, имеющих высшее техническое, юридическое, либо экономическое (финансовое) образование. Именно эта группа преступников представляет собой основную угрозу для общества и является кадровым ядром компьютерной преступности, как в качественном, так и в количественном плане. На долю этих преступников приходится максимальное количество совершенных особо опасных посягательств.

В четвертую и последнюю подгруппу преступников по рассматриваемой первой группе классификации можно отнести пользователей ЭВМ, сетей ЭВМ, имеющих доступ к компьютерной информации. Анализ специальной литературы показывает, что это самая широкая категория преступников. Они обладают достаточными навыками в работе с компьютерами и обработкой информации. Преступления, совершаемые ими, по форме вины распределяются от прямого умысла до небрежности. Действия данной группы лиц могут проводиться с предварительной подготовкой и без таковой, с их стороны могут предприниматься меры к сокрытию следов преступления. Характерной особенностью этой категории преступников, отличающей их от профессионалов, является отсутствие у них корыстных целей, действия их, как правило, носят разовый характер. То есть, если преступник видит, что можно совершить определенную незаконную операцию при помощи компьютера, получить в результате этого выгоду и можно остаться незамеченным при этом, то он, конечно же, постарается такую возможность не упустить. Однако постоянно такого рода преступной деятельностью данные лица не занимаются, и оно не является их основным источником существования и доходов. Представляется, что эта категория преступников является «вечной», прежде всего ее долгое существование предопределяется социально-экономическими факторами, характеризующими развитие общества.

Вторая, более крупная классификация связана с отношением пользователей к компьютерам, системам, сетям и защищаемой законом информации. По этому основанию пользователи могут быть: внутренние, внешние; где пользователь - физическое лицо, пользующееся средствами компьютерной техники для получения информации или решения различных задач.

Все пользователи делятся на тех, чей доступ к компьютерной информации санкционирован, и несанкционированных пользователей.

К внутренним пользователям относятся служащие, техники и другой персонал ведомств, учреждений, организаций, фирм, по роду своей деятельности имеющие доступ к компьютерам, их сетям. Это могут быть филиалы, представительства, смежники, подрядчики и т. д. Для этой категории доступ к компьютерной информации облегчен, т. к. им известны используемые в данной организации способы и средства ее защиты, поэтому ими или с их участием совершается подавляющее число компьютерных преступлений.

К числу внешних пользователей относится гораздо более широкий круг лиц. Практически им может быть любой человек, обладающий специальными знаниями и оснащенный необходимой для этого техникой. Из всей этой группы можно выделить как разновидность бывших сотрудников организаций, информация которых подвергается преступным посягательствам. Они, как и внутренние пользователи, хорошо осведомлены о системах и средствах защиты информации, имеют доступ к компьютерам и их сетям через свои связи с бывшими сослуживцами.

Если внешнему пользователю известны организации, использующие систему безопасности аналогичную той, с которой ему приходилось работать на месте своей прежней работы, то это позволяет ему избежать лишних проблем с ее преодолением, и тем самым облегчается путь совершения преступления.

Относительно внутренних пользователей, то они делятся на четыре подгруппы по основанию функциональной категории доступа к компьютерной информации.

К первой подгруппе мы относим всех служащих, которые в силу своих функциональных обязанностей имеют санкционированный доступ к компьютерной

информации и задействованы в процессе получения, обработки, хранения, поиска и передачи компьютерной информации.

Ко второй подгруппе относится вспомогательный технический персонал (лица, оказывающие техническую помощь при выявлении неисправностей или сбоев в работе компьютерной техники).

К третьей подгруппе относятся лица, не имеющие санкционированного доступа к компьютерной информации, имеется в виду к процессу ее обработки и передачи, но косвенно имеющие доступ к средствам компьютерной техники в силу занимаемого ими служебного положения.

Таковыми лицами могут быть: руководители предприятий, учреждений, организаций, фирм и т. д., должностные лица, занимающиеся организационно-управленческими вопросами: управлением компьютерной сетью или системой, руководством операторов, управлением базами и банками данных, руководством работ по программному обеспечению, старшие и главные инженеры.

К четвертой подгруппе преступников относятся лица, которые не имеют санкционированного доступа ни к средствам компьютерной техники, ни к компьютерной информации, они могут и не иметь специальных познаний в этой области. Например, в качестве таких лиц могут быть уборщики помещений, где установлена компьютерная техника, сотрудники службы охраны данного учреждения.

На основании изложенного, анализируя результаты существующих исследований по рассматриваемой проблеме, считаем необходимым подвергнуть обозрению профессиональные, образовательные особенности личности компьютерного преступника, а также другие типичные данные о них, которые относятся практически к любой из рассмотренных групп.

При оценке характера личности преступника, несомненно, следует учитывать, что это «определенная совокупность (система) социально значимых и индивидуальных признаков, свойств и качеств и иных показателей, характеризующих как самого человека, так и различные стороны и проявления его жизни и деятельности».[2]

С учетом наших классификаций на группы можно выделить социально-демографические признаки личности рассматриваемых преступников. Рассматривая социально-демографические признаки личности этого преступника, следует, прежде всего, указать на то, что авторитет последнего в криминальной среде держится на высоких, а иногда и на уникальных знаниях в области информационных технологий, материальных средствах, на личностных качествах, на имеющихся деловых, родственных связях, в том числе и в криминальной среде, в органах власти и управления, а также на уголовных традициях и субкультуре преступников.

Анализ уголовных дел показывает, что эти лица представляют собой группу наиболее опасных и активных преступников, сознательно противопоставляющих себя обществу и отрицающих его социально-нравственные нормы. Для них характерна постоянная готовность к экстремальным ситуациям, вплоть до совершения более тяжких преступлений. Движущей силой в их антиобщественных акциях является как корыстный мотив, так и «компьютерный азарт». Так, проведенные нами исследования уголовных дел показали, что более или менее длительная преступная деятельность, как правило, является основным и единственным источником дохода последних. Активно создавая ситуации совершения преступлений, организуя и руководя преступной группой, эти лица вовлекают в такую деятельность других.

Наши исследования позволили установить характерные черты в структуре личности этой категории осужденных. Так, среди лиц, привлечённых к уголовной ответственности по рассматриваемым преступлениям, большую часть составляют мужчины 68 %, из них в возрасте 30-35 лет - 36 %; 25-30 лет - 34 %; 22-25 лет - 27 %. При этом следует отметить, что женщины в совершении рассматриваемых преступлений принимают также активное участие и как организаторы, и как руководители преступных групп, и как простые исполнители их доля составила 32 % от общего количества исследованных дел.[3]

Исследование образовательного уровня преступников показало, что среди лиц, привлеченных за рассматриваемое преступление, среднее образование имеют 44 %. Вместе с тем обращает на себя внимание тот факт, что среди них достаточно большую часть составляют лица с незаконченным высшим и высшим образованием - 50 %, имеются лица с учеными степенями и званиями - 2,94%.

Важным элементом социально-демографической характеристики этих преступников является его общественно полезная деятельность. Основная масса осужденных (28 %) фактически нигде не работала и не училась, другая часть (50 %) имела неполный рабочий день в силу кризисного состояния экономики или фиктивно числилась на различных должностях частных предприятий. И только 32 % из них имели постоянную работу или учебу в различных учебных заведениях.

Вызывает особую озабоченность то обстоятельство, что среди преступников, встречаются как кадровые, так и бывшие работники финансовых, образовательных и научных организаций и учреждений.

Характерной особенностью рассматриваемой категории преступников является то, что 62 % осужденных были не женаты и не замужем, при чем это, как правило, были разведенные люди. 36 % лиц, привлеченных к уголовной ответственности, имели несовершеннолетних детей.

Основная масса преступников была ранее не судима, если говорить о наличии судимости, то её имели всего 8 %. 3 % осужденных находились на учете в ОВД РК за различные правонарушения семейно-бытового характера.

В 76 % случаев осужденные характеризовались по месту жительства, работы и учебы только положительно, в 22 % случаев были даны посредственные характеристики и только в 3 % случаев осужденные характеризовались отрицательно.

Криминологическая характеристика отдельных категорий лиц, опосредованно участвующих в рассматриваемых преступлениях, значительно затруднена, как нам представляется, не столько реальным их отсутствием (хотя они имеются), сколько недостаточной репрезентативностью наших исследований. Ведь все расчеты ведутся относительно выявленных и доказанных уголовных дел.

Предпринятый нами анализ криминологической характеристики лиц, совершающих уголовные правонарушения в сфере компьютерных технологий, не является исчерпывающим. Затронуты только его некоторые аспекты типичного характера, могущие служить ориентиром в целях разработки возможных путей, форм, способов, методов воздействия на этих людей с целью изменения их негативных социальных ориентаций, правосознания, ценностных устремлений, противоправных форм удовлетворения потребностей, преступных интересов и устремлений. Возможность использования данных о личности таких преступников в индивидуальной профилактической работе с ним и представляется особенно важным для проведения подобного исследования.

Список использованной литературы:

1. Чуфаровский Ю.В. Криминология в вопросах и ответах: учеб. пособие. - Москва: Проспект, 2014. 144с. – С. 40-41.
2. Каиржанов Е.И. Криминология (общая часть). - Алматы: Республиканский издательский кабинет, 1995.- 200с.-С.109.
3. Нурпейсова А.К. Уголовно-правовые и криминологические проблемы компьютерной преступности: Монография, Караганда, ТОО «Бумажный сервис», 2013. 170с.-С.125-136.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Нұрпейісова Алма Қабыкешқызы, Абдрахманов Данияр Саттарұлы АҚПАРАТТЫҚ САЛАДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасында компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыс жасаған адамдардың криминологиялық сипаттамасы зерттелді. Онда қылмыстық құқық бұзушының өзін, сондай-ақ оның өмірі мен қызметінің әр түрлі жақтарын сипаттайтын әлеуметтік маңызды жеке белгілердің, қасиеттер мен сапалардың және өзге де көрсеткіштердің белгілі бір жиынтығы зерделенген.

Тірек сөздер. Ақпарат, ақпараттық технологиялар, компьютерлік қылмыс, ЭЕМ, ЭЕМ жүйелері, қылмыскердің жеке тұлғасы, криминогендік тұлға, қылмыстық мінез-құлық, қылмыскердің жеке басының құрылымы, қылмыскердің жеке басының типологиясы.

Nurpeisova Alma Kabykeshkina, Abdrakhmanov Daniyar Sattarly
CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS PERPETRATORS
OF CRIMES IN THE SPHERE OF COMPUTER INFORMATION

The scientific article is devoted to criminological characteristics of perpetrators of crimes in the sphere of computer information. It studied a certain set of socially significant and individual characteristics, properties and qualities and other indicators characterizing both the criminal offender, and various aspects and manifestations of his life and work.

Keywords. Information, information technology, computer crime, computer, computer system, the identity of the offender, the identity of the criminal, criminal behavior, the structure of offender, offender typology.

List of references:

1. Chufarovskiy Yu.V. Criminology in questions and answers: textbook. manual. - Moscow: Prospekt, 2014.144s. -S. 40-41.
2. Kairzhanov E.I. Criminology (general part). - Almaty: Republican Publishing Cabinet, 1995.- 200s.-S.109.
3. Nurpeisova A.K. Criminal law and criminological problems of computer crime: monograph, Karaganda, Paper Service LLP, 2013.170s.-С.125-136.

УДК 35.977(477)
МРНТИ 10.07

Проданик Василий Михайлович

nubiru9x9@gmail.com

кандидат наук государственного управления

Высшее учебное заведение «Межрегиональная академия управления персоналом»,

Киев, Украина

Мепаришвили Георгий Нодарович

meparyshvily@gmail.com

кандидат наук государственного управления

Государственная экологическая академия последипломного образования и управления»,

Киев, Украина

СОТРУДНИЧЕСТВО БИЗНЕС-АССОЦИАЦИЙ И СТРУКТУР ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ: МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛЯТОРНОЙ ПОЛИТИКИ

В статье рассматриваются вопросы взаимодействия бизнес-ассоциаций и структур государственного управления в условиях реализации и совершенствования регуляторной политики в Украине. Раскрываются пути и механизмы государственного управления формированием сферы предпринимательства в Украине, в частности, исследуется механизм - анализ нормативного воздействия регуляторного акта.

Акцентируется, что привлечение общественных объединений предпринимателей к реализации функций государственной власти позволит не только сократить путь продвижения управленческих решений с момента их принятия до реализации, но и сократить управленческие затраты и расходы государственного бюджета, в частности, расходы на конкретные меры государственного управления и регулирования в сфере предпринимательства.

Анализ показал, что начиная с 2000 года все Программы деятельности Кабинета Министров Украины, которые утверждены, включают меры эффективного механизма взаимодействия органов публичного управления и общественных организаций предпринимателей по вопросам реализации государственной политики в области предпринимательства. Для решения этой задачи органы, занимающиеся предпринимательством с участием общественных объединений, разработали конкретные документы (концепцию, стратегию, программу) по сотрудничеству общественных объединений с органами государственной власти. Такие документы должны включать создание сети консультативных

органов при органах исполнительной власти на всех уровнях государственного управления и регулирования в Украине.

Установлено, что механизм такого сотрудничества основан на принципах партнерства на основе «обратной связи» между государством и предпринимателями, что обеспечивает свободный доступ самоуправляемых организаций малых и средних предприятий к информации государственных органов и местного самоуправления, привлекая их к разработке и обсуждению нормативных проектов и нормативных актов в сфере формирования бизнес-среды, введения общественного контроля за текущим исполнением органами государственной власти.

Отмечено о том, что такие правила и процедуры изложены в типовых положениях соответствующих советов, общественных комитетов и влияют на четкие способы, механизмы и инструменты реализации государственной регуляторной политики в Украине.

Ключевые слова: государственное управление, ассоциация предпринимателей, малый и средний бизнес, сфера предпринимательства, анализ регуляторного влияния.

Введение. Современные вопросы формирования эффективной системы управления в сфере предпринимательства (малого и среднего бизнеса) в Украине нуждаются в активизации деятельности общественных организаций предпринимателей и усилении их роли при непосредственном влиянии на процесс формирования и реализации государственной политики в сфере бизнеса. Особенно это необходимо в части использования механизма анализа регуляторного влияния нормативного акта в современной практике. В целом партнерские отношения между государством и предпринимателями приобретают все более широкое и профессиональное развитие, особенно в условиях необходимости обновления всей хозяйственной системы. Сотрудничество между представителями предпринимателей и сферой государственного управления, проведение совместных мероприятий закрепили основы таких отношений и создали новые возможности и предоставили достаточно широкие полномочия объединениям предпринимателей, побуждая их к постоянному сотрудничеству и созданию эффективных механизмов управления в Украине.

Цель статьи заключается в раскрытии вопросов взаимодействия объединений предпринимателей и органов государственного управления в условиях реализации и совершенствования регуляторной политики в Украине.

Анализ исследований и публикаций. Если вспомнить историю самоорганизации украинского предпринимательства, то процесс диалога между властью и предпринимательством начался еще в начале 90-х годов. Важным шагом на пути сближения власти и предпринимательства в решении вопросов его поддержки и развития стало создание еще в 1993 г. Совета предпринимателей Украины при Кабинете Министров Украины, который дал толчок к формированию современных механизмов взаимодействия между властью и предпринимателями. Известные авторы, которые исследовали указанную проблему - В. Воротин, Ю. Ехануров, Д. Ляпин, К. Ляпина и др.

Основная часть. Сегодня многие общественные предпринимательские объединения действительно защищают права и интересы предпринимателей и играют заметную роль в поддержке бизнеса в сложных условиях развития. Однако, органы публичного управления еще не в полной мере используют такие возможности современных объединений предпринимателей. Здесь тоже есть свои объективные и субъективные причины развития таких взаимоотношений в современных условиях хозяйствования. Отметим, что, органы государственного управления в Украине, которые должны отвечать за стимулирование развития и поддержку предпринимательства, имеют объективные ограничения, и по количеству персонала, и по времени, и по финансово-материальным возможностям работы с отдельным субъектом хозяйствования. Поэтому государственным органам целесообразно опираться на объединение предпринимателей, поддерживать и направлять их инициативы по содействию развитию предприятий отдельной отрасли, получать оперативную информацию о современном состоянии национальной экономики и потребностей субъектов хозяйствования. Возможно, также делегировать им определенные права по реализации мероприятий государственной экономической политики, проектов решений органов по реализации мероприятий государственной хозяйственной политики, проектов решений органов власти по

соответствующим вопросам, полномочий по экспертизы инвестиционных проектов, экономико-правовых экспертиз проектов законов и постановлений правительства.

Привлечение общественных объединений предпринимателей в реализации некоторых функций государственной власти позволяет не только сократить путь, которым продвигаются управленческие решения с момента их принятия к реализации, но и уменьшить соответствующие статьи расходов государственного бюджета, в частности расходов на конкретные мероприятия государственного управления и регулирования в области предпринимательства.

В Украине данные вопросы изучаются на стыке двух наук – экономики и науки государственного управления. Последняя относительно новая наука, которая активно развивается в стране с начала XXI столетия, но уже прочно завоевала свое место в системе наук в Украине.

Наш анализ показывает, что начиная с 2000 годов, все Программы деятельности органов власти обязательно включают действенные механизмы сотрудничества органов государственного управления и общественных организаций предпринимателей по вопросам реализации государственной политики в сфере предпринимательства. Во исполнение этой задачи органы, которые занимаются предпринимательством, с участием общественных объединений разрабатывали конкретные документы (концепции, стратегии, программы) сотрудничества общественных объединений с органами государственного управления. Такие документы предусматривают создание сети совещательных органов при органах исполнительной власти на всех уровнях государственного управления и регулирования в Украине. Механизм такого сотрудничества базируется на принципах партнерства на основе «обратной связи» между властью и предпринимателями, которые предусматривают свободный доступ самоуправляющихся организаций предпринимательства к информации органов государственной власти и местного самоуправления, привлечения их к разработке и обсуждению проектов нормативных и регуляторных актов в сфере формирования предпринимательской среды. Это обеспечивается введением общественного контроля за текущим исполнением органами государственного управления политики регулирования. Такие нормы и процедуры заложены в типовых положениях соответствующих советов, коллегий, комитетов. Все это влияет на четкие пути реализации государственной регуляторной политики в Украине, которая занимается проблемами предпринимательства.

В Украине вопросы становления и развития бизнеса находится среди приоритетов формирования эффективной системы хозяйствования на всей территории Украины. Однако современные предприятия бизнеса экономически уязвимые и требуют реального государственного управления и регулирования, опеки и поддержки в условиях военного положения. Таким примером стала бывшая Стратегия развития малого и среднего предпринимательства в Украине на период до 2020 года (далее Стратегия), которая разработана во исполнение Указа Президента Украины от 12 января 2015 и плана приоритетных действий Правительства до 2020 г., утвержденного распоряжением Кабинета Министров Украины от 3 апреля 2017 № 275. Эта Стратегия была разработана с учетом основных положений почти всех основных стратегических документов в государстве. Стратегия охватывает все ключевые сферы общественной жизни и соответственно имеет отражение в основных стратегических и программных документах, прямо или косвенно влияют на развитие малого и среднего предпринимательства. Таким образом, Стратегия дает возможность скоординировать деятельность других органов государственной власти для реализации взвешенной и всеобъемлющей политики в сфере развития предпринимательства в соответствии с требованиями современности [1].

Указанный документ публичного управления предпринимательством согласуется с программными и стратегическими материалами, в частности Стратегией развития высокотехнологичных отраслей до 2025 года, экспортной стратегии Украины, Дорожной картой стратегического развития торговли на период 2017-2021 годы, Стратегией развития промышленного комплекса, Энергетической стратегией Украины на период до 2035 года, Целями устойчивого развития (2015-2030 годы), программами реформирования системы государственного надзора (контроля) и др. Однако насущные проблемы развития системы управления и самого бизнеса остаются и решать их нужно, в частности мерами

совершенствования механизмов государственного управления обозначенной области после окончания военного положения.

По мнению экспертов, реализовать указанную Стратегию возможно путем: скоординированного взаимодействия органов государственной власти, органов местного самоуправления и других заинтересованных сторон; системного подхода к формированию и реализации государственной политики в сфере развития предпринимательства; определение ожидаемых результатов ее реализации; выполнение плана мероприятий по реализации Стратегии; эффективного сотрудничества органов государственной власти, органов местного самоуправления, субъектов малого и среднего предпринимательства, их объединений; максимального привлечения всех возможных ресурсов.

Отметим, что за годы независимости в Украине совершено весомую работу по разработке и имплементации системной нормативно-правовой базы и институционального обеспечения регуляторной политики, в частности объединения предпринимателей очень много для этого сделали. На современном этапе развития государства регуляторная политика в полной мере интегрирована в национальную социально-экономическую политику. В частности, механизм анализа регуляторного влияния закреплено как обязательную составляющую подготовки проектов правительственных решений, имеющих характер регуляторных и дальнейшего их рассмотрения как на заседаниях профильных правительственных комитетов, так и Кабинета Министров Украины. Саморазвитие и совершенствование регуляторной политики предусмотрено Программой Правительства и, соответственно, в среднесрочном плане приоритетных действий правительства до 2025 года. Указанным планом предусмотрено уменьшение административных барьеров для бизнеса путем разработки и внедрения нормативно-правовых актов с одновременным проведением количественных расчетов выгод и затрат при внедрении каждого регулирования для всех форм бизнеса и современного государства бизнеса. Действенная государственная регуляторная политика направлена на недопущение принятия экономически нецелесообразных и неэффективных регуляторных актов, уменьшение вмешательства государства в деятельность субъектов хозяйствования и устранение препятствий для развития хозяйственной деятельности.

На сегодня из государственного бюджета на поддержку предпринимательства выделяется недостаточный объем финансовых ресурсов, поэтому необходимо усовершенствовать подходы к формированию и реализации политики, в частности путем повышения институциональной способности: - Совета предпринимателей при Кабинете Министров Украины как постоянно действующего консультативного органа, что, в частности, готовит предложения по созданию правовых, экономических и организационных условий для дальнейшего развития предпринимательской деятельности; - центральных органов исполнительной власти, которые прямо или косвенно влияют на развитие предпринимательства; - местных органов исполнительной власти, обеспечивающих выполнение государственных и региональных программ социально-экономического развития, в том числе (в случае принятия соответствующего решения) программ развития предпринимательства, финансируемых за счет средств соответствующих бюджетов; - органов местного самоуправления, которые утверждают программы социально-экономического развития соответствующих административно-территориальных единиц, финансируемых за счет местных бюджетов и контролируют их выполнение; - Совета бизнес-омбудсмена как постоянно действующего консультативно-совещательного органа Кабинета Министров Украины, что способствует прозрачности деятельности органов государственной власти, субъектов хозяйствования, которые принадлежат к сфере их управления; - инфраструктуры поддержки предпринимательства, включая объединение субъектов хозяйствования, научные учреждения, консультативные, совещательные и другие вспомогательные органы, созданные при центральных органах исполнительной власти и местных госадминистрациях, Торгово-промышленной палаты Украины, 25 региональных торгово-промышленных палат, общественных объединения предпринимателей и работодателей.

Следует учитывать, что определить точное количество общественных объектов инфраструктуры не представляется возможным, поскольку критерии отнесения к организациям, осуществляющим деятельность, направленную на развитие и поддержку предпринимательства, не определены. В то же время, по предварительным данным, на 1 января 2022 в Украине функционировало 310 бизнес-центров, 2660 информационно-консультативных

учреждений, 55 бизнес-инкубаторов, 161 фонд поддержки предпринимательства, 17 индустриальных парков. Считаем, что эти позиции необходимо будет восстанавливать после военного положения.

В Украине процедуры и правила регуляторной политики определяются нормами соответствующего Закона Украины «Об основах государственной регуляторной политики в сфере хозяйственной деятельности» от 11.09.2003 № 1160-IV и целым рядом подзаконных актов.

Во всех областных и городских советах народных депутатов созданы соответствующие профильные комитеты. В соответствии со статьей 1 Закона Украины регуляторными органами являются: Верховный Совет Украины, Президент Украины, Кабинет Министров Украины, Национальный банк Украины, Национальный совет Украины по вопросам телевидения и радиовещания, центральные органы исполнительной власти, местные органы исполнительной власти, органы местного самоуправления, а также территориальные органы центральных органов исполнительной власти, государственные специализированные учреждения и организации, некоммерческие самоуправляющиеся организации, осуществляющих руководство и управление отдельными видами общеобязательного государственного социального страхования [2].

Необходимо отметить, что европейский опыт последовательно адаптируется и внедряется в национальную практику регуляторной деятельности. В частности, во исполнение требований Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом [3] и Повестки дня ассоциации между Украиной и ЕС [4], были адаптированы и внедрены в законодательное поле Украины нормы европейского инструмента регуляторной политики SME-Test, который в Украине получил название М-Тест, и введена обновленная методика анализа регуляторного воздействия.

Отметим, что Кабинетом Министров Украины 3 апреля 2021 утвержден Среднесрочный план приоритетных действий Правительства до 2025 года, которым предусмотрено проведение ряда ключевых реформ, которые будут способствовать обеспечению устойчивого экономического роста и созданию благоприятных условий для развития предпринимательства в Украине, в частности осуществлению мероприятий, направленных на упрощение администрирования налогов. Кроме того, с целью построения современной и эффективной системы управления государственными финансами, которая способна обеспечить предоставление качественных услуг, эффективное аккумулирование ресурсов и распределение их в соответствии с приоритетами развития государства в средне- и долгосрочной перспективе, одобрена Стратегия реформирования системы управления государственными финансами на 2021-2025 годы. Именно этой Стратегией предусмотрено выполнение задач по повышению уровня стабильности и прогнозируемости налоговой системы, качества и эффективности налогового администрирования. Для выполнения указанных задач предусмотрена разработка стратегии развития налоговой системы на среднесрочную перспективу, которая будет согласовываться со стратегией экономического развития, реформирования бюджетного процесса и пенсионной системы [5].

Акцентируем, что постоянное совершенствование механизмов и инструментов самой политики и пути ее эффективной реализации в Украине предусмотрены нормами Соглашения об ассоциации с ЕС, и входит в вопросы постоянного диалога с МВФ, Всемирным банком и ОЭСР. Так Всемирный банк в исследовании комплексной оценки показателей регуляторной политики Global Indicators of Regulatory Governance [6] (оценка от 0 до 6 по 185 странам мира), предоставил Украине 5,2 балла (аналогичный показатель получили Польша и Германия) [7].

Одной из проблемных зон для Украины по этим действиям - потребность более формализованного определения критериев, по которым требуется проведение оценки регуляторного воздействия. Также определенным недостатком для Украины является отсутствие единой базы данных с проектами регуляторных актов и отчетами об отслеживании результативности. В общем низкая эффективность дерегуляции связана с слабой практической регуляторной деятельностью органов на региональном уровне [8].

Среди факторов, снижающих эффективность реформ дерегуляции следует отметить, что существует достаточно слабый контроль за порядком определения и отнесения проектов нормативно-правовых актов к регуляторным. Формальность на этапе определения признаков регуляторного влияния проектов актов позволяет соответствующим органам избегать

требований публичности их подготовки, оценки регуляторного влияния и эффективности для субъектов хозяйствования и рынка в целом. В большей степени это применимо к проектам нормативно-правовых актов, утверждение которых находится в полномочии отдельного органа власти. Сегодня распространена практика подготовки нормативно-правовых актов без надлежащей регуляторной подготовки как на общем, так и региональном уровнях, в том числе без обсуждения в союзах и объединениях предпринимателей.

Необходимо отметить, что основными пробелами в деятельности органов государственной и местной власти с предпринимателями является отсутствие реального анализа регуляторного влияния и несоблюдение публичности обсуждения и принятия соответствующих актов. В Украине отслеживания результативности регуляторного акта является прямой нормой Закона Украины «Об основах государственной регуляторной политики в сфере хозяйственной деятельности» (базовое, повторное и периодическое отслеживание результативности). Если отслеживание результативности регулирования не осуществляется, то невозможно оценить эффект от регуляции и достижения им целей, и такая регуляция чаще становится инструментом коррупции. Вместе с тем проблема заключается в формальном подходе по отслеживанию результативности регуляторными органами.

Отметим, что содержательного отслеживания результативности сегодня по данным Государственной регуляторной службы не производится [9]. Это приводит к невозможности определения результата регулирования, невозможности сопоставить результаты с тем, что ожидалось при разработке и принятии регулирования. Так как любое регулирование требует расходования ресурсов как со стороны бизнеса, так и со стороны государственных органов, то искусственные и неэффективные регулирования могут приводить к существенным потерям и, как результат - к снижению конкурентоспособности национального бизнеса.

Выводы и рекомендации. В целом законодательное и институциональное обеспечение взаимодействия общественных объединений предпринимателей в части реализации регуляторной политики практически соответствует современным требованиям и лучшим мировым практикам и требованиям ЕС [10]. Это означает, что разработка изменений в законодательное обеспечение регуляторной политики в Украине не на времени, но меры совершенствования такого взаимодействия необходимы.

Имеющиеся проблемы в реализации норм регуляторной политики могут быть решены применением инструмента методического сопровождения и активизации внимания Правительства к надлежащему исполнению всех составляющих эффективной регуляторной деятельности - от подготовки и публичного обсуждения общественными объединениями в надлежащее обоснование воздействия на субъектов хозяйствования, конкуренцию на рынок, экономическую безопасность государства в целом. Для достижения дерегуляционного эффекта в Украине необходимо реализовать ряд инициатив и мероприятий, которые будут способствовать надлежащему выполнению норм и правил регуляторной деятельности. Необходимо поручить главам областных государственных администраций и районных государственных администраций к ежегодному отчету о своей деятельности добавить обязательный раздел по реализации государственной регуляторной политики (в том числе по эффективности и результативности публичных консультаций с заинтересованными сторонами в отношении собственных регуляторных решений). Вместе с Государственной регуляторной службой Украины, совместно организовать периодические регулярные методологические семинары по вопросам реализации регуляторной политики местных органов государственной власти с привлечением органов местного самоуправления.

Для проведения профессиональных консультаций по вопросам, касающимся развития предпринимательства, в том числе эффективного выполнения задач, определенных программных документов государственного управления развитием бизнеса, создана консультативно-совещательный орган при Минэкономразвития - Офис развития предпринимательства. Финансирование деятельности Офиса осуществляется за счет средств международной технической помощи и других источников, не запрещенных законодательством.

Сегодня в Украине остаются нерешенными многие проблемы развития предпринимательства и существует необходимость в активизации роли государства по формированию сектора бизнес-структур [11]. На наш взгляд, целесообразно использовать эффективные методы государственного регулирования и стимулирования развития

предпринимательства, в частности взаимодействие объединений предпринимателей и органов государственного управления в части реализации регуляторной политики в Украине.

Список использованной литературы:

1. Воротин В. Е. Модернизация сферы образования и науки как объекта государственного управления: конкурентные преимущества для Украины / В.Е. Воротин / Научные записки Института законодательства Верховной Рады Украины, 2017 - № 6. - С. 153-160.
2. «Об актуальных проблем регуляторной политики Украины и направлений их решения в 2018 году». Аналитическая записка НИСИ. - Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/articles/2903/>
3. Соглашение об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом \ - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631
4. Повестка дня ассоциации между Украиной и ЕС для подготовки и содействия имплементации Соглашения об ассоциации - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3FshowHidden=1&art_id=243281941&cat_id=223345338&ctime=1266423569791
5. Дополнительные материалы к решению Коллегии ДРС от 26.10.2017 по реализации требований Закона Украины «Об основах государственной регуляторной политики в сфере хозяйственной деятельности» - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.drs.gov.ua/wp-content/plugins/google-document-embedder/load.php?d=http%3A%2F%2Fwww.drs.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2017%2F11%2FMonitoryng-vykonannya-vymog.docx>
6. OECD. Инструментарий для оценки воздействия на конкуренцию. Том II: Руководство. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.oecd.org/daf/competition/49167929.pdf>
7. European Commission. Evaluating laws, policies and funding programmes - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/evaluating-and-improving-existing-laws/evaluating-laws_en
8. Vorotin V.Ye., Makroekonomichne regulyuvannya v umovax global'ny`x transformacij [Macroeconomic regulation in the conditions of global transformations], 1st edn. (Kiev, UADU, 2002), 392 p.
9. Анализ уровня соблюдения органами местного самоуправления требований Методики в части проведения М-теста, как инструмента измерения влияния регулирования на малый бизнес. Дополнительные материалы к решению Коллегии ДРС от 26.10.2017 - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.drs.gov.ua/wp-content/plugins/google-document-embedder/load.php?d=http%3A%2F%2Fwww.drs.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2017%2F11%2FMonitoryng-vykonannya-vymog.docx>
10. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions. Smart Regulation in the European Union. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=com:2010:0543:fin:en:pdf>
11. Vorotin V. Ye., Romanenko Ye. A., Shchokin R. G., Pivovarov K. V. Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the European experience for Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. - 2018. - 3 (26). - p. 368-376.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Prodanik Vasily Mikhailovich, Meparishvili Georgy Nodarovich COOPERATION BETWEEN BUSINESS ASSOCIATIONS AND STATE ADMINISTRATION STRUCTURES: MECHANISMS OF REGULATORY POLICY

The article discusses the interaction of business associations and government structures in the implementation and improvement of regulatory policy in Ukraine. The ways and mechanisms of state management of the formation of the sphere of entrepreneurship in Ukraine are revealed, in particular, a mechanism is being studied - an analysis of the regulatory impact of a regulatory act.

It is emphasized that the involvement of public associations of entrepreneurs to implement the functions of state power will not only shorten the way to promote management decisions from the moment of their adoption to implementation, but also reduce management costs and state budget expenditures, in particular, the costs of specific measures of public administration and regulation in the field of entrepreneurship.

The analysis showed that since 2000 all the Programs of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which have been approved, implement measures of an effective mechanism for interaction between public administration authorities and public organizations of entrepreneurs on the implementation of state policy in the field of entrepreneurship. To solve this problem, the bodies engaged in entrepreneurship with the participation of public associations developed specific documents (concept, strategy, and program) on the cooperation of public associations with government bodies. Such documents should include the creation of a network of advisory bodies to the executive authorities at all levels of government and regulation in Ukraine.

It is noted that such rules and procedures are set out in the model provisions of the relevant councils, public committees and affect clear ways, mechanisms and tools for the implementation of the state regulatory policy in Ukraine.

Keywords: public administration, business association, small and medium business, business, regulatory impact analysis.

Проданик Василий Михайлович, Мепаришвили Георгий Нодарович БИЗНЕС-ҚАУЫМДАСТЫҚТАР МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: НОРМАТИВТІК САЯСАТ ТЕТІКТЕРІ

Мақалада украинадағы нормативтік саясатты іске асыру және жетілдіру аясында бизнес-қауымдастықтар мен мемлекеттік басқару құрылымдарының өзара әрекеті талқыланады. Украинада кәсіпкерліктің қалыптасуын мемлекеттік басқарудың жолдары мен тетіктері анықталды, атап айтқанда механизм тергеу жүргізілді - нормативтік актінің нормативтік әсерін талдау.

Кәсіпкерлердің қоғамдық бірлестіктерін мемлекеттік билік функцияларын жүзеге асыруға тарту тек қабылданған кезден бастап басқару шешімдерін насихаттау жолын азайтып қана қоймай, сонымен бірге мемлекеттік бюджеттің менеджменті мен шығыстарын азайтады атап айтқанда, мемлекеттік басқарудың нақты шаралары мен далалық кәсіпкерлік саласындағы шығындар. Талдау көрсеткендей, 2000 жылдан бастап мақұлданған Украина министрлер кабинетінің барлық бағдарламаларының барлық бағдарламаларында мемлекеттік басқару органдары мен кәсіпкерлердің қоғамдық ұйымдарының осы саладағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімді тетігі бар шараларды қамтиды кәсіпкерлік. Бұл мәселені шешу үшін қоғамдық бірлестіктердің қатысуымен кәсіпкерлікпен айналысатын органдар мемлекеттік органдармен бірлесіп қоғамдық бірлестіктермен ынтымақтастық үшін нақты құжаттарды (тұжырымдама, стратегия, бағдарлама) әзірледі. Мұндай құжаттарда Украинадағы мемлекеттік басқару мен реттеудің барлық деңгейлеріндегі атқарушы органдар жанындағы кеңесші органдар желісін құруды қамтуы керек.

Мұндай ынтымақтастық тетігі мемлекет пен кәсіпкерлер арасындағы «кері байланыс» негізінде серіктестік қағидаттарына негізделген, бұл шағын және орта бизнестің өзіндік ұйымдарына мемлекеттік органдардың ақпаратына қол жетімділікті қамтамасыз етеді. Жергілікті өзін-өзі басқару, оларды бизнес-ортаны қалыптастыру саласындағы реттеуші жобалар мен нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеуге және талқылауға, мемлекеттік органдардың ағымдағы орындауына қоғамдық бақылауды жүзеге асыруға тарту. Мұндай

ережелер мен процедуралар тиісті кеңестердің, қоғамдық комитеттердің стандартты ережелерінде ұсынылған және украинадағы мемлекеттік реттеу саясатын жүзеге асырудың нақты әдістері, тетіктері мен құралдарына әсер ететіндігі атап өтілді.

Тірек сөздер: мемлекеттік басқару, кәсіпкерлер қауымдастығы, шағын және орта бизнес, кәсіпкерлік, реттеуші әсерді талдау.

List of references:

1. Vorotin V. Ye. Modernizatsiya sferi obrazovaniya i nauki kak obekta gosudarstvennogo upravleniya: konkurentnie preimushchestva dlya Ukraini / V.E. Vorotin / Nauchnie zapiski Instituta zakonodatelstva Verkhovnoi Radi Ukraini, 2017 - № 6. - S. 153-160.

2. «Ob aktualnikh problem regul'yatornoi politiki Ukraini i napravlenii ikh resheniya v 2018 godu». Analiticheskaya zapiska NISI. - Rezhim dostupa: <http://www.niss.gov.ua/articles/2903/>

3. Soglashenie ob assotsiatsii mezhdou Ukrainoi i Yevropeiskim Soyuzom \ - [Elektronnii resurs]. - Rezhim dostupa: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631

4. Povestka dnya assotsiatsii mezhdou Ukrainoi i YeS dlya podgotovki i sodeistviya implementatsii Soglasheniya ob assotsiatsii - [Elektronnii resurs]. - Rezhim dostupa: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3FshowHidden=1&art_id=243281941&cat_id=223345338&ctime=1266423569791

5. Dopolnitelnie materialy k resheniyu Kollegii DRS ot 26.10.2017 po realizatsii trebovaniy Zakona Ukraini «Ob osnovakh gosudarstvennoi regul'yatornoi politiki v sfere khozyaistvennoi deyatel'nosti» - [Elektronnii resurs]. - Rezhim dostupa: <http://www.drs.gov.ua/wp-content/plugins/google-document-embedder/load.php?d=http%3A%2F%2Fwww.drs.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2017%2F11%2FMonitoryng-vykonannya-vymog.docx>

6. OECD. Instrumentarii dlya otsenki vozdeistviya na konkurenciyu. Tom II: Rukovodstvo. - [Elektronnii resurs]. - Rezhim dostupa: <http://www.oecd.org/daf/competition/49167929.pdf>

7. European Commission. Evaluating laws, policies and funding programmes - [Elektronnii resurs]. - Rezhim dostupa: https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/evaluating-and-improving-existing-laws/evaluating-laws_en

8. Vorotin V.Ye., Makroekonomichne regul'yuvannya v umovax global'ny'x transformacij [Macroeconomic regulation in the conditions of global transformations], 1st edn. (Kiev, UADU, 2002), 392 p.

9. Analiz urovnya soblyudeniya organami mestnogo samoupravleniya trebovaniy Metodiki v chasti provedeniya M-testa, kak instrumenta izmereniya vliyaniya regulirovaniya na malii biznes. Dopolnitelnie materili k resheniyu Kollegii DRS ot 26.10.2017 - [Elektronnii resurs]. - Rezhim dostupa: <http://www.drs.gov.ua/wp-content/plugins/google-document-embedder/load.php?d=http%3A%2F%2Fwww.drs.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2017%2F11%2FMonitoryng-vykonannya-vymog.docx>

10. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions. Smart Regulation in the European Union. - [Elektronnii resurs]. - Rezhim dostupa: <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=com:2010:0543:fin:en:pdf>

11. Vorotin V. Ye., Romanenko Ye. A., Shchokin R. G., Pivovarov K. V. Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. - 2018. - 3 (26). - p. 368-376.

Сейтхожин Булат Умержанович

bulat-1960@mail.ru

к.ю.н, старший научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований

Сарсембаев Болат Шайменович

bolat_s@mail.ru

старший научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

Караганда, Республика Казахстан

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ О КОРРУПЦИИ В АНТИКОРРУПЦИОННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Коррупция в современном обществе представляет собой серьезную международную проблему, оказывающую негативное влияние на общемировое развитие. Международное право в сфере борьбы с коррупцией разработало значительный набор механизмов и инструментов, позволяющих максимально эффективно противостоять коррупционным проявлениям. Об опасности коррупции свидетельствует наличие ряда международных конвенций, направленных на объединение усилий международного сообщества на борьбу с этим опасным социальным негативным явлением. Для эффективной борьбы с коррупционными преступлениями необходим комплекс мер, в том числе правового характера. Анализ зарубежного антикоррупционного законодательства показывает, что противодействие коррупции осуществляется преимущественно в рамках уголовно-правового воздействия. Зарубежные государства проводят работу по приведению антикоррупционного законодательства в соответствие с международным правом. Материалы статьи представляют практическую ценность для сотрудников правоохранительных органов, осуществляющих противодействие коррупции.

Ключевые слова: коррупционные преступления, международные конвенции, уголовно-правовые меры, имплементация, противодействие коррупции

Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев отметил, что борьба с коррупцией является одним из приоритетов стратегического развития страны. И в этом направлении реализован ряд важных задач: Казахстан вступил в международную организацию ГРЕКО, законодательно введено освобождение руководителей за коррупционные правонарушения подчиненных, усилена работа по экспертизе нормативно-правовых актов на коррупционные риски. Без устранения причин и условий самих коррупционных явлений – это борьба с ветряными мельницами. Президент убежден, что антикоррупционной деятельности необходимо придать новый импульс по всем направлениям. Бездействие в борьбе с коррупцией приводит к нарастанию у граждан протестных настроений и правового нигилизма. Безопасность страны и благополучие народа зависят от реализации системных и эффективных мер в борьбе с коррупцией [1].

В настоящей статье рассмотрена процедура имплементации международных договоров о коррупции в антикоррупционное законодательство некоторых зарубежных стран.

Закон *Великобритании* «О взяточничестве», принятый 8 апреля 2010 г. (Bribery Act of 2010), вступил в силу с 1 июля 2011 г. В нем в качестве одной из форм взяточничества предусматривается подкуп иностранного должностного лица (ответственность за данное деяние установлена особо в целях соблюдения требований Конвенции ОЭСР «О противодействии подкупу иностранных должностных лиц при осуществлении международной коммерческой деятельности», 1999 г.). При этом иностранное должностное лицо может за взятку совершать действия в пределах своих должностных полномочий либо оказывать общее влияние на решение вопросов, не относящихся непосредственно к его компетенции [2].

Международные соглашения, заключенные во **Франции**, являются источниками уголовного права. Данное положение закреплено в ст. 55 Конституции Франции, в соответствии с которой международные договоры и соглашения, должным образом ратифицированные или одобренные, имеют силу, превышающую силу законов, с момента опубликования при условии применения каждого соглашения или договора другой стороной [3, с. 67].

Что касается регламентации вопросов уголовной ответственности за коррупционные правонарушения, французский законодатель, формулируя признаки соответствующих преступных деяний, делает отсылку к положениям Конвенции по борьбе с коррупцией, подписанной в Брюсселе 26 мая 1997 г., и Конвенции по борьбе с коррупцией иностранных государственных служащих в международных коммерческих организациях, подписанной в Париже 17 декабря 1997 г. [4, с. 289].

Принятый Закон Франции «О ратификации Конвенции ООН против коррупции» от 30 июня 2000 г. № 2000-595 не только оформил одобрение парламентом ратификации Конвенции, но и «внес изменения и дополнения в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы Франции в той части, которая касается борьбы с коррупцией».

Франция подписала протоколы и конвенции по борьбе с коррупцией, разработанные в рамках Европейского союза и в рамках ОЭСР и приняла ряд законов, среди которых Закон «О ратификации Конвенции» от 27 мая 1999 г. № 99-423, разработанной на основе параграфа 2, пункт С «Договор о Европейском союзе по борьбе против коррупции должностных лиц Европейского сообщества и должностных лиц государств-членов Европейского союза», принятый в Брюсселе 26 мая 1997 г.; Закон «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции» от 4 июля 2005 г. № 2005-743; Закон «О борьбе с коррупцией» от 13 ноября 2007 г. № 2007-1598, в соответствии с которым в раздел 3 книги IV Уголовного кодекса Франции была включена Глава 5 «О покушениях на государственные учреждения и деятельность суда Европейского сообщества, государств-членов Европейского союза, других иностранных государств и международных общественных организаций» [5, с. 133-134].

Принятый позднее Закон «О борьбе с коррупцией» от 13 ноября 2007 г. № 2007-1598 «расширил и дополнил положения Закона № 2000-595 в той его части, которая касалась Уголовного кодекса Франции».

Приоритетность международно-правовых норм над нормами национального права в настоящее время оценивается французскими юристами как обязанность для «внутреннего законодателя» не принимать в будущем законы, противоречащие положениям международного договора или конвенции. При этом отмечается, что никакой ответственности за нарушение этой обязанности французское законодательство не предусматривает. В случае противоречия какого-либо французского закона международному договору предлагается признавать такой договор противоречащим одновременно и ст. 55 Конституции Франции, что дает возможность его рассмотрения Конституционным Советом с целью последующей отмены. То есть принцип приоритетности международного соглашения предполагает обязанность скорее морального характера не принимать законы, противоречащие соглашению [6, с. 96].

В соответствии с ч. 2 ст. IV Конституции **США**, Конституция и законы Соединенных Штатов Америки, равно как и все договоры, которые заключены или будут заключаться данной властью, являются высшими законами страны, и судьи в каждом штате обязываются к их исполнению, даже если в Конституции или Законах какого-либо Штата встречаются противоречащие положения [7, с.363].

Существующая практика объявления международных договоров не самоисполнимыми, сложная процедура их ратификации вкупе с условиями о принятии имплементационного законодательства, как условия применения судом соответствующих положений, лишь формально обеспечивают признание равной по отношению к законам США юридической силы надлежащим образом ратифицированных и опубликованных самоисполнимых международных договоров, а равно процедуру принятия имплементационного законодательства для реализации не самоисполнимых международных договоров.

Фактическими условиями реализации международных договоров в США являются:

- наделение Сената правом внесения поправок в текст международного договора как условия его одобрения;

- наделение судебных органов правом признать международный договор не самоисполнимым и на этом основании не применять его, или же правом по правилу «закон последующий отменяет предыдущий» применить позднее принятый закон, противоречащий закону, принятому ранее во исполнение международного договора, – создают основу не для эффективной национально-правовой имплементации норм международного уголовного права, а для эффективной манипуляции международными обязательствами, вплоть до их нарушения по внешнеполитическим или иным соображениям [8, с. 139].

В соответствии с разделом 15 Уголовного кодекса *Финляндии* в случае, если международный договор ограничивает сферу применения уголовного закона, то данное ограничение применяется [9, с. 153].

Вместе с тем, ограничения на сферу применения финского законодательства на основе общепризнанных норм международного права оно также применяется [10, с. 2].

Если обратиться к законодательству государств-участниц СНГ, то в соответствии со ст. 8 Конституции *Республики Беларусь* признается приоритет общепризнанных принципов международного права и обеспечивается соответствие им законодательства. В то же время имеется оговорка, что не допускается заключение международных договоров, которые противоречат Конституции [11, с. 129].

Конституционная норма нашла свое отражение в ст. 15 Закона РБ «О международных договорах Республики Беларусь», в соответствии с которой общепризнанные принципы международного права и нормы международных договоров Республики Беларусь, вступивших в силу, являются частью действующего на территории Республики Беларусь права [12].

В соответствии со ст. 21 Закона РБ «О нормативных правовых актах Республики Беларусь» «в случаях, когда для реализации международных обязательств Республики Беларусь требуется имплементация норм вступивших в силу международных договоров Республики Беларусь на внутригосударственном уровне, нормотворческими органами (должностными лицами) Республики Беларусь принимаются (издаются) соответствующие нормативные правовые акты».

Такие нормативные правовые акты в соответствии со ст. 22 Закона РБ «О нормативных правовых актах Республики Беларусь» принимаются (издаются) в случаях, если:

– предметом международных договоров Республики Беларусь являются вопросы, относящиеся к сфере законодательного (нормативного) регулирования, но не урегулированные нормативными правовыми актами Республики Беларусь;

– выполнение международных обязательств, принятых в соответствии с международным договором Республики Беларусь, невозможно без принятия соответствующего нормативного правового акта;

– участники международного договора договорились о принятии (издании) соответствующих национальных нормативных правовых актов» [13].

Говоря о влиянии международного договора на уголовное законодательство Республики Беларусь, можно подчеркнуть, что как и в отечественном законодательстве Уголовный кодекс Республики Беларусь является единственным источником уголовного закона, поэтому в соответствии с ч. 2 ст. 1 УК Республики Беларусь новые законы, предусматривающие уголовную ответственность, подлежат включению в Уголовный кодекс Республики Беларусь [14].

Согласно ч. 2 ст. 6 Конституции, *Туркменистан* признает приоритет общепризнанных норм международного права. Если международным договором Туркменистана установлены иные правила, чем предусмотрено законодательством Туркменистана, в том числе Уголовный кодекс, применяются правила международного договора [15].

Под общепризнанной нормой международного права следует понимать правило поведения, принимаемое и признаваемое международным сообществом государств в целом в качестве юридически обязательного, а под общепризнанными принципами международного права – основополагающие императивные нормы международного права, принимаемые и признаваемые международным сообществом государств в целом, отклонение от которых недопустимо.

На основании ст. 22 Закона Туркменистана «О международных договорах Туркменистана» в случаях, когда в целях выполнения международного договора необходимо принятие законов Туркменистана, актов Президента Туркменистана либо постановлений

Мажилиса Туркменистана, заинтересованные министерства и ведомства по согласованию с Министерством адalat и Министерством иностранных дел Туркменистана в установленном порядке представляют в Кабинет Министров Туркменистана предложения о принятии таких нормативных правовых актов либо предложения о внесении изменений и дополнений в законодательство Туркменистана. То есть положения международных договоров, не требующие издания внутригосударственных актов для применения, действуют в Туркменистане непосредственно – иначе наряду с международным договором необходимо применять и соответствующий внутригосударственный правовой акт, принятый для осуществления положений данного международного договора.

Поскольку нормы международно-правовых соглашений, устанавливающих признаки преступлений международно-правового характера, как правило, не имеют санкций, они могут применяться лишь тогда, когда стали нормами внутригосударственного уголовного права Туркменистана [16, с. 4-5].

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод. Международными договорами обычно устанавливается обязанность государств обеспечить выполнение предусмотренных ими обязательств по ратификации норм международных договоров антикоррупционного характера, связанных с криминализацией деяний, путем урегулирования наказуемости соответствующих преступлений внутренним национальным законодательством и приведение в соответствие с этим институтов уголовного права.

Список использованной литературы:

1. Сейтхожин Б.У., Сарсембаев Б.Ш. Формирование антикоррупционного сознания и антикоррупционной культуры в Республике Казахстан // журнал «Вестник Карагандинского университета Казпотребсоюза», 2022. № 2 (65). С. 60-67.
2. Закон Великобритании. О взяточничестве: принято 8 апреля 2010.: [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.nornik.ru/assets/files/Documents/Zakon_Velikobritanii_O_bor_be_so_vz_yatochnichestvom._UK_Bribery_Act.pdf (Дата обращения: 24.05.2023).
3. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Европейский союз, США, Япония, Индия: учебное пособие. Изд. 5-е, перер. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 608 с.
4. Уголовное право зарубежных стран (Общая и Особенная части): учебник / под ред. И.Д. Козочкина. – Изд. 3-е, перер. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 1056 с.
5. Уголовное законодательство зарубежных государств в борьбе с коррупцией / Коллектив авторов: И.С. Власов, Н.А. Голованова, С.П. Кубанцев и др. / под ред. И.С. Власова. – М.: Эксмо, 2009. – 340 с.
6. Есаков Г.А., Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие. – М.: Проспект, 2014. – 336 с.
7. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Европейский союз, США, Япония, Индия: учебное пособие. Изд. 5-е, перер. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 608 с.
8. Субботина Е.Н. Механизм имплементации международного уголовного права в зарубежных странах и в России: дис. ... канд. юрид. наук: – М., 2013. – 231 с.
9. The Criminal Code of Finland (39/1889, amendments up to 927/2012 included). Ministry of Justice, Finland. - 692 pp.
10. The Criminal Code of Finland (39/1889, amendments up to 927/2012 included). Ministry of Justice, Finland. - 692 pp.
11. Конституции государств – участников СНГ. – М.: Норма, 2001. – 736с.
12. Закон Республики Беларусь. О международных договорах Республики Беларусь: принят 23 июля 2008. № 421-3: [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.pravo.by> (Дата обращения: 26.05.2023).
13. Закон Республики Беларусь. О нормативных правовых актах Республики Беларусь: принят 10 января 2000. № 361-3: [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.pravo.by> (Дата обращения: 29.05.2023).
14. Уголовный кодекс Республики Беларусь: принят 9 июля 1999. № 275-3: [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.pravo.by> (Дата обращения: 30.05.2023).
15. Конституция Республики Туркменистан: принята 13 мая 1992. № 275-3: [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.parliament.am> (Дата обращения: 31.05.2023).
16. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Комментарий к Уголовному кодексу Туркменистана / под. ред. Смирнова А.В., 2013. – 663 с.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Сейтохжин Булат Умержанович, Сарсембаев Болат Шайменович СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ТУРАЛЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТАРДЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯЛАУ ТНЕ КЕЙБІР ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ЗАҢНАМАСЫ

Қазіргі қоғамдағы сыбайлас жемқорлық жалпы әлемдік дамуға теріс әсер ететін елеулі халықаралық проблема болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы халықаралық құқық сыбайлас жемқорлық көріністеріне барынша тиімді қарсы тұруға мүмкіндік беретін тетіктер мен құралдардың Елеулі жиынтығын әзірледі. Сыбайлас жемқорлықтың қауіптілігі туралы халықаралық қоғамдастықтың осы қауіпті әлеуметтік келеңсіз құбылыспен күресуге күш-жігерін біріктіруге бағытталған бірқатар халықаралық конвенциялардың болуы куәландырады. Сыбайлас жемқорлық қылмыстармен тиімді күресу үшін шаралар кешені, оның ішінде құқықтық сипаттағы шаралар қажет. Шетелдік сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы талдау сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл негізінен қылмыстық-құқықтық ықпал ету шеңберінде жүзеге асырылатынын көрсетеді. Шет мемлекеттер сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы халықаралық құқыққа сәйкес келтіру бойынша жұмыс жүргізуде. Мақаланың материалдары сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды жүзеге асыратын құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін практикалық құндылық болып табылады.

Тірек сөздер: сыбайлас жемқорлық қылмыстар, халықаралық конвенциялар, Қылмыстық-құқықтық шаралар, имплементация, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл

Seitkhozhin Bulat Umerzhanovich, Sarsembaev Bolat Shaymenovich IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL TREATIES ON CORRUPTION IN THE ANTI-CORRUPTION LEGISLATION OF SOME FOREIGN COUNTRIES

Corruption in modern society is a serious international problem that has a negative impact on global development. International law in the field of combating corruption has developed a significant set of mechanisms and tools that make it possible to resist corruption manifestations as effectively as possible. The danger of corruption is evidenced by the existence of a number of international conventions aimed at uniting the efforts of the international community to combat this dangerous social negative phenomenon. In order to effectively combat corruption crimes, a set of measures, including legal ones, is needed. The analysis of foreign anti-corruption legislation shows that the fight against corruption is carried out mainly within the framework of criminal legal impact. Foreign countries are working to bring anti-corruption legislation in line with international law. The materials of the article are of practical value for law enforcement officers engaged in combating corruption.

Keywords: corruption crimes, international conventions, criminal law measures, implementation, anti-corruption

List of references:

1. Seitkhozhin B.U., Sarsembaev B.Sh. Formirovanie antikorrupcionnogo soznaniya i antikorrupcionnoj kul'tury v Respublike Kazahstan // zhurnal «Vestnik Karagandinskogo universiteta Kazpotrebsoyuz», 2022. № 2 (65). S. 60-67.
2. Zakon Velikobritanii. O vzyatochnichestve: prinyato 8 aprelya 2010.: [Elektronnyj resurs] Rezhim dostupa: http://www.nornik.ru/assets/files/Documents/Zakon_Velikobritanii_O_bor_be_so_vz_uk_bribery_act.pdf (Data obrashcheniya: 24.05.2023).
3. Konstitucii zarubezhnyh gosudarstv: Velikobritaniya, Franciya, Germaniya, Italiya, Evropejskij soyuz, SShA, Yaponiya, Indiya: uchebnoe posobie. Izd. 5-e, perer. i dop. – M.: Volters Kluver, 2006. – 608 s.
4. Ugolovnoe pravo zarubezhnyh stran (Obshchaya i Osobennaya chast): uchebnik / pod red. I.D. Kozochkina. – Izd. 3-e, perer. i dop. – M.: Volters Kluver, 2010. – 1056 s.
5. Ugolovnoe zakonodatel'stvo zarubezhnyh gosudarstv v bor'be s korrupciej / Kollektiv avtorov: I.S. Vlasov, N.A. Golovanova, S.P. Kubancev i dr. / pod red. I.S. Vlasova. – M.: Eksmo, 2009. – 340 s.

6. Esakov G.A., Krylova N.E., Serebrennikova A.V. Ugolovnoe pravo zarubezhnyh stran: uchebnoe posobie. – M.: Prospekt, 2014. – 336 s.
7. Konstitucii zarubezhnyh gosudarstv: Velikobritaniya, Franciya, Germaniya, Italiya, Evropejskij soyuz, SShA, Yaponiya, Indiya: uchebnoe posobie. Izd. 5-e, perer. i dop. – M.: Volters Kluver, 2006. – 608 s.
8. Subbotina E.N. Mekhanizm implementacii mezhdunarodnogo ugolovnogo prava v zarubezhnyh stranah i v Rossii: dis. ... kand. jurid. nauk: – M., 2013. – 231 s.
9. The Criminal Code of Finland (39/1889, amendments up to 927/2012 included). Ministry of Justice, Finland. - 692 pp.
10. The Criminal Code of Finland (39/1889, amendments up to 927/2012 included). Ministry of Justice, Finland. - 692 pp.
11. Konstitucii gosudarstv – uchastnikov SNG. – M.: Norma, 2001. – 736s.
12. Zakon Respubliki Belarus'. O mezhdunarodnyh dogovorah Respubliki Belarus': prinyat 23 iyulya 2008. № 421-Z: [Elektronnyj resurs] Rezhim dostupa: <http://www.pravo.by> (Data obrashcheniya: 26.05.2023).
13. Zakon Respubliki Belarus'. O normativnyh pravovyh aktah Respubliki Belarus': prinyat 10 yanvarya 2000. № 361-Z: [Elektronnyj resurs] Rezhim dostupa: <http://www.pravo.by> (Data obrashcheniya: 29.05.2023).
14. Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus': prinyat 9 iyulya 1999. № 275-Z: [Elektronnyj resurs] Rezhim dostupa: <http://www.pravo.by> (Data obrashcheniya: 30.05.2023).
15. Konstituciya Respubliki Turkmenistan: prinyata 13 maya 1992. № 275-Z: [Elektronnyj resurs] Rezhim dostupa: <http://www.parliament.am> (Data obrashcheniya: 31.05.2023).
16. Smirnov A.V., Kalinovskij K.B. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Turkmenistana / pod. red. Smirnova A.V., 2013. – 663 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Абдрахманов Данияр Саттарұлы, магистр юридических наук., Қылмыстық құқық және сот сараптамасы кафедрасының аға оқытушысы, Әл-Фараби, Алматы, Қазақстан Республикасы

Александрова Валерия Дмитриевна, тарих, құқық және әлеуметтік ғылымдар институтының студенті, П.П. Семенова-Тянь-Шанский атындағы Липецк мемлекеттік педагогикалық университеті, Липецк, Ресей Федерациясы

Бектұрғанова Б.И., философия ғылымдарының докторы, жалпы білім беру пәндері кафедрасының профессоры, «Volashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Бирюков Сергей Сергеевич тарих пәнінің мұғалімі "Комсомол Орта Жалпы Білім Беретін Мектебі" Коммуналдық Бюджеттік Жалпы Білім Беретін Мекемесі, Томбов облысы, Ресей Федерациясы

Исабекова Венера Сабитовна, заң ғылымдарының магистрі, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің докторанты., Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Искакова Индира Есетовна, заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Искакова Жазира Адылхановна Жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Қабжанов Акылбек Тайбулатович, заң ғылымдарының кандидаты, профессор, заң пәндері кафедрасының меңгерушісі, «Volashaq " академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Казарова Диана Сергеевна мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, психология ғылымдарының кандидаты, П.П. Семенова-Тянь-Шанский атындағы Липецк мемлекеттік педагогикалық университеті, Липецк, Ресей Федерациясы

Қожахметов Марлен Асқарұлы, 4 курс студенті, «Volashaq " академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Марков Роман Станиславұлы, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, П.П. Семенова-Тянь-Шанский атындағы Липецк мемлекеттік педагогикалық университеті, Липецк, Ресей Федерациясы

Мепаришвили Георгий Нодарович, мемлекеттік басқару саласындағы PhD докторы, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру және басқару Мемлекеттік экологиялық академиясы, Киев, Украина

Нүрпейісова Алма Кабыкешевна заң ғылымдарының кандидаты, жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасының доценті, экономикалық-құқықтық зерттеулер институтының аға ғылыми қызметкері, Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Проданик Василий Михайлович, мемлекеттік басқару ғылымдарының кандидаты "Персоналды басқару өңіраралық академиясы" жоғары оқу орны, Киев, Украина

Серімов Елеужан Елемесұлы заң ғылымдарының кандидаты, ғылыми-зерттеу және ізгілік педагогикасы орталығының басшысы, «Volashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Судейменова Ардак Байзилхановна жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Сейтхожин Булат Умержанович, экономикалық-құқықтық зерттеулер институтының аға ғылыми қызметкері, Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Сарсембаев Болат Шайменович, экономикалық-құқықтық зерттеулер институтының аға ғылыми қызметкері, Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Сыздыкова Сауле Алпысбайқызы, заң магистрі, жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасының оқытушысы, Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Ыбырай Алмаш Курманқызы, заң ғылымдарының магистрі, Е.А. Бөкетова академик атындағы Қарағанды университетінің аға оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдрахманов Данияр Саттарович, магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Уголовного права и криминалистики, КазНУ им. Аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

Александрова Валерия Дмитриевна, студент Института истории, права и общественных наук ФГБОУ ВО «Липецкий государственный педагогический университет имени П.П. Семенова-Тян-Шанского», Липецк, Российская Федерация

Бектурганова Бахытжамал Еркеновна, доктор философских наук, профессор кафедры общеобразовательных дисциплин, академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Бирюков Сергей Сергеевич, учитель истории, Муниципальное Бюджетное Общеобразовательное Учреждение «Комсомольская Средняя Общеобразовательная Школа», Тамбовская обл, Российская Федерация

Исабекова Венера Сабитовна, магистр юридических наук, докторант Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Искакова Индира Есетовна, магистр юридических наук, старший преподаватель, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

Искакова Жазира Адилхановна, магистр юриспруденции, старший преподаватель кафедры Общеюридических и специальных дисциплин, Карагандинский Университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

Кабжанов Акылбек Тайбулатович, заведующий кафедрой правовых и финансовых дисциплин, кандидат юридических наук, профессор, академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Казарова Диана Сергеевна доцент кафедры государственно-правовых дисциплин, кандидат психологических наук, ФГБОУ ВО «Липецкий государственный педагогический университет имени П.П. Семенова-Тян-Шанского», Липецк, Российская Федерация

Кожаметов Марлен Аскарлович, студент 4 курса, академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Марков Роман Станиславович, преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин ФГБОУ ВО «Липецкий государственный педагогический университет имени П.П. Семенова-Тян-Шанского», Липецк, Российская Федерация

Мепаришвили Георгий Нодарович, кандидат наук государственного управления, Государственная экологическая академия последипломного образования и управления», Киев, Украина

Нурпеисова Алма Кабыкешевна, кандидат юридических наук, доцент кафедры «Общеюридических и специальных дисциплин», Карагандинский Университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

Проданик Василий Михайлович, кандидат наук государственного управления Высшее учебное заведение «Межрегиональная академия управления персоналом», Киев, Украина

Серимов Елеужан Елемисович, кандидат юридических наук, начальник отдела послевузовского образования, академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Сулейменова Ардак Байзилхановна, старший преподаватель кафедры Общеюридических и специальных дисциплин, Карагандинский Университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

Сейтхожин Булат Умержанович, кандидат юридических наук, старший научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

Сарсембаев Болат Шайменович, старший научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

Сыздыкова Сауле Алпысбаевна, преподаватель кафедры «Общеюридических и специальных дисциплин», Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

Ыбырай Алмаш Курманкызы, магистр юридических наук, старший преподаватель, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Abdrakhmanov Daniyar Sattarovich, master of Laws, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law and Criminalistics, Kazakh National University. Al-Farabi, Almaty, Republic of Kazakhstan

Aleksandrova Valeria Dmitrievna, student of the Institute of History, Law and Social Sciences, Lipetsk State Pedagogical University named after P.P. Semenov-Tyan-Shansky, Lipetsk, Russian Federation

Bekturganova B. I., doctor of Philosophy, Professor of the Department of General Educational Disciplines, Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Biryukov Sergey Sergeevich history teacher, Municipal Budgetary Educational Institution "Komsomolskaya Secondary School", Tambov Region, Russian Federation

Isabekova Venera Sabitovna, master of Law, doctoral student Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan

Iskakova Indira Yesetovna, master of Laws, Senior Lecturer, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Iskakova Zhazira Adylkhanovna, master of Laws, Senior Lecturer of the Department of General Legal and Special Disciplines, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Kabzhanov Akylbek Taybulatovich, head of the Department of Legal and Financial Disciplines, PhD in Law, Professor, Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Kazarova Diana Sergeevna, associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines, Candidate of Psychological Sciences, Lipetsk State Pedagogical University named after P.P. Semenov-Tyan-Shansky, Lipetsk, Russian Federation

Kozhakhmetov Marlen Askarovich, 4th year student, Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Markov Roman Stanislavovich, lecturer of the Department of State and Legal Disciplines of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "Lipetsk State Pedagogical University named after P.P. Semenov-Tyan-Shansky, Lipetsk, Russian Federation

Meparishvili Georgiy Nodarovich, PhD in Public Administration, State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management, Kyiv, Ukraine

Nurpeisova Alma Kabykenovna, PhD in Law, Associate Professor of the Department of General Legal and Special Disciplines, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Prodanik Vasily Mikhailovich, candidate of Sciences in Public Administration Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", Kyiv, Ukraine

Serimov Eleujan Elemesely, PhD in Law, Head of Postgraduate Education Department, Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Suleimenova Ardak Baizilkhanovna, senior Lecturer of the Department of General Legal and Special Disciplines, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Seitkhozhin Bulat Umerzhanovich, PhD in Law, Senior Research Fellow, Research Institute of Economic and Legal Research, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Sarsembayev Bolat Shaimenovich, Senior Research Fellow, Research Institute of Economic and Legal Research, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Syzdykova Saule Alpysbaevna, Lecturer at the Department of General Legal and Special Disciplines, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Ybray Almash Kurmankyzy, Master of Laws, Senior Lecturer, Karaganda University named after Academician E.A. Buketova, Karaganda, Kazakhstan

УДК 81. 373
МРНТИ 11.25.41

Макеева Марьяна Андреевна
Maryana07@inbox.ru
магистрант
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБАЯ
Алматы, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ОДАРЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются теоретические положения в изучении проявления одаренности у детей. На основе обзора современных исследований описываются показатели когнитивных, мотивационных, эмоциональных и психосоциальных аспектов детской одаренности. Также в статье рассматриваются возможности организации образовательной деятельности с одаренными детьми в Казахстане. Работа учителя с одаренными и талантливыми детьми сложная и непрерывная. Этим обусловлена постоянная потребность учителей и воспитателей к полноценному, регулярно обновляющемуся повышению психолого-педагогического мастерства, применяемому к талантливым и одаренным детям, с участием психологов, других педагогов, администрации и, конечно же, семьи. Это включает в себя постоянное освоения передового опыта, педагогического мастерства, отвечающего современным требованиям, использование современных технологий и внедрение новых технологий в педагогический процесс. Максимизация потенциала ребенка имеет значение не только для него самого, но и для общества. Пристальное общенациональное внимание к детям и молодежи обосновано тем, что что одаренные люди с их высокой энергетической активностью и постоянной интеллектуальной инициативностью в сравнении с другими своими соотечественниками способны внести большой вклад в научно-техническое, информационное и культурное развитие страны.

Ключевые слова: одаренность, талант, воспитательная работа, творческий потенциал, личностное развитие.

Одним из наших национальных приоритетов является качественное и доступное образование для граждан, а также республиканский уровень достижений. Выявление, образование и воспитание талантливых и одаренных детей является одной из основных задач совершенствования образования в Казахстане.

В Национальной стратегии развития Казахстана до 2030 года образование рассматривается как «один из ключевых приоритетов страны, реализация которого создаст прочную основу для того, чтобы наша страна вошла в следующее тысячелетие как нация, достаточно способная к дальнейшему развитию» [1, с. п. 24]

Термин «одаренность» — это значительное опережение по сравнению с нормами возрастного умственного развития или развития специальных навыков (музыка, искусство и т. д.) [2, 78]. Одаренные дети значительно отличаются по видам одаренности. Она бывает художественной, творческой, интеллектуальной, академической и социальной.

В то же время существуют проблемы и сложности в психическом развитии одаренных детей. По данным Ж.Ш. Терадзе, талантливые дети и подростки часто страдают так называемой диссинхронией в быстром развитии умственной, эмоциональной и моторной сфер. Под диссинхронией понимают эффект быстрого развития одного психического процесса в сочетании с устойчивым (соответствующим возрасту) или даже более медленным развитием

другого. Например, плохая каллиграфия у детей с повышенными интеллектуальными способностями, или если среди последних есть самый математически способный ученик в классе или талантливый молодой поэт не делает успехи на уроках физкультуры.

Учитывая вышеизложенное, важно понимать, каковы современные практики работы с одаренными детьми. Таким образом, получили широкое распространение всевозможные тесты, направленные на определение одаренности. Проблема, однако, заключается в том, что при интерпретации результатов тестирования решающую роль играет теоретическая основа конкретного теста, отношение методологических ролей исследователя к лежащей в его основе модели тестирования. Игнорирование этого фактора снижает ценность теста и может привести к неправильной интерпретации.

Многие эксперты справедливо заметили, что многочисленность ошибок в оценках объясняются не только несовершенством процесса психометрических исследований, но и сложностью и многообразием самого предмета одаренности, и неосновательностью теоретической проработки основных понятий [3, с. 54]

Есть и неформальные методы — например, наблюдение. Преимущество состоит в том, что наблюдение можно использовать в условиях окружающей среды, когда наблюдателю может быть представлено множество тонкостей и деталей. Возникает естественный эксперимент, когда, например, в предмете или в кружке организована необходимая для исследования среда, знакомая для ребенка, и он может даже не знать, что за ним ведется наблюдение. Существует также так называемое включенное наблюдение, где сам наблюдатель является действующим лицом происходящего. Некоторые современные ученые - исследователи разрабатывают такие эксперименты, в которых имеют фундаментальное значение для участвует наблюдатель [4, с. 86]

Большой интерес для изучения одаренности представляет биографический метод. Изучение жизни получило распространение как относительно полезный способ охарактеризовать особенности испытуемого в настоящее время, а отчасти и предсказать будущее. Попова Л.В. указывает, что среди новых методов на первый план выходит биографический опросник как более надежный, в отличие от тестов, выявляющий креативные возможности и прогнозирующий достижения [4, с.85].

В общем, на протяжении веков одаренность рассматривалась отдельно от практической педагогики. И это было прежде всего потому, что исследование не было академическим требованием системы образования. В современности возрастает интерес к проблеме одаренности, к проблемам выявления, обучения и развития детей и, соответственно, подготовки педагогов к работе с такими детьми. Одаренность в настоящее время обозначает как способность достигать отличных результатов в любой общественно значимой сфере человеческой деятельности, а не только в академической. К ней следует относиться, как к превосходному результату и возможности свершения.

Идея заключается в том, чтобы учитывать, какие навыки уже были продемонстрированы, а какие могут быть проявлены.

С точки зрения развития образования в Казахстане речь идет о создании надлежащих условий для формирования образованной личности с нравственным мироощущением, своеобразным творческим мышлением, процветающей интернациональной культурой, сохраняющей при этом уникальность, самобытность, одаренность в науках и искусстве.

Прогресс в технологическом развитии привел к общественной потребности в людях, которые могут иначе решать новые проблемы и создавать новый контент во всех аспектах жизни. Со временем в общественное сознание начинает закладываться понимание, что переход в XXI век - век высоких технологий - невозможен без сохранения и преувеличения интеллектуального потенциала нации. В связи с этим есть необходимость воспитания человека, который не только готов жить в современном обществе, но и готов глубоко влиять его жизнь.

С общественной точки зрения важность исследования обусловлена тем, что одной из важнейших задач современного образования в Казахстане является сохранение и развитие творческого потенциала одаренного и талантливого молодого поколения, выявление, постоянная забота и сопровождение молодых талантов в современных реалиях. Ведь от наших детей зависит будущее страны и ее граждан, потенциал которых будет способствовать дальнейшему развитию экономики и общества в целом.

В последние годы многими странами были разработаны национальные программы и предложения по выявлению и обучению одаренных детей. Целевая программа «Дарын» была разработана в Казахстане в 2012 году. Республиканский научно-практический центр «Дарын» - общественная организация по работе с одаренными детьми в Казахстане, целью которой является создание единой современной среды для выявления, развития и понимания способностей одаренных детей в Республике Казахстан.

Задачи научно-практического центра:

- 1) Создать основу для выявления и поддержки одаренных детей и одаренной молодежи в различных сферах деятельности;
- 2) создание информационно-образовательной среды, способствующей реализации республиканской модели занятости с одаренными детьми и одаренной молодежью;
- 3) Поддержка и сопровождение одаренных детей, а также педагогов-новаторов, инновационных образовательных организаций, осуществляющих работу с молодыми талантами.
- 4) Разработка и апробация новых образовательных программ, эффективных методик, технологий работы с одаренными детьми и талантливой молодежью.
- 5) Создание региональных ресурсных центров по работе с одаренными детьми и талантливой молодежью.
- 6) Обеспечение социальной и правовой защиты одаренных детей и молодежи.

При реформировании всех сторон политической и социально-экономической жизни Казахстана на современном этапе политика образовательной реформы руководствуется принципами гуманизма, центром которого является индивидуальная личность и ее реализация.

Сформировавшийся в этом контексте личностно-ориентированный подход к образованию и воспитанию отразил одну из основных задач современной школы - выявление и создание соответствующих условий для воспитания и развития молодых талантов. Это не только демократический аспект истинной человечности и понимания личности, но и способность цивилизованного общества воспроизводить генетическое сознание общества, на котором делается упор на уровень научного прогресса, государственных технологий, политики, культуры и управленческого потенциала страны.

В далеком 1996 году обратили внимание на необходимость улучшения работы с одаренными детьми в Казахстане – было издано распоряжение «О государственной поддержке и развитии школ для одаренных детей». Эта программа направлена на определение конкретного подхода к поиску и поддержке одаренных детей и молодежи.

В далеком 1996 году обратили внимание на необходимость улучшения работы с одаренными детьми в Казахстане – было издано распоряжение «О государственной поддержке и развитии школ для одаренных детей». Эта программа направлена на определение конкретного подхода к поиску и поддержке одаренных детей и молодежи.

В 1999 году в Законе Республики Казахстан «Об образовании» впервые был введен термин «элитное образование». Эта подготовка содержится в программах обучения, предлагаемых в специальных организациях образования, для особо одаренных граждан. Закон также предусматривает, что «государство создает необходимые условия для получения элитного образования, особо одаренным гражданам, в том числе и за рубежом».

На сегодняшний день система элитарного образования является неотъемлемой частью мирового образовательного пространства. Элитное образование, провозглашающее превосходство личности, построено на идеалах меритократии. Построение современного общества на принципах равноправия открывает реальные возможности для роста и личностного развития личности и иной его деятельности в соответствии с его способностями и талантами. Соответственно, выявление, поддержка и социализация «носителей золотого интеллектуального генофонда» должны стать приоритетом как для государства, так и для общества.

Школа 21 века требует изменений, дающих возможность учащимся интегрироваться в быстро меняющиеся мировые условия, чтобы творчески реализовать свой интеллектуальный потенциал в будущей профессии. В связи с этим в нашей стране развивается собственная, национальная модель образования. Этот процесс сопровождается изменением системы образования. В новом подходе к образованию приоритет отдается не знаниям и умениям, а личности ребенка, ее развитию с помощью образования.

Поэтому неудивительно, что система среднего образования в Казахстане в целом претерпела за последние годы существенные изменения в своем характере: появились новые типы учебных заведений, изменились программы обучения и т.д. Важным событием, повлиявшим на работу образовательных учреждений по выявлению и воспитанию одаренных детей в Казахстане, стало создание в 1998 году Научно-практического центра Республики «Дарын», который координирует и координирует работу с одаренными детьми Казахстана.

Последние годы развития суверенного и независимого государства Казахстан характеризуются сменой приоритетов и ориентиров по всей стране. Образовательная реформа в стране за более чем десятилетие прошла различные этапы, децентрализации управления образования, корректировки содержания образования, разработки учебников нового поколения, внедрения в практику новых педагогических технологий до интеграции с международным образовательным пространством. Для решения актуальных задач социально-экономического развития страны необходимо повышение интеллектуального и творческого потенциала, создание цивилизованных условий для развития талантливых детей и молодежи.

Проблема одаренности сложна и затрагивает преимущества различных научных дисциплин. Ключевыми из них являются проблемы выявления, обучения и развития одаренных детей, а также профессиональные и личные проблемы для учителей, психологов и воспитателей в работе с одаренными детьми.

Среди преподавателей и психологов есть как минимум два взгляда на образование одаренных. По одной из них, для воспитания одаренных детей необходимо создавать специализированные классы и специальные школы. По мнению других, одаренных детей надо учить со всеми детьми, иначе они не научатся жить, общаться и работать с «нормальными» людьми.

На сегодняшний день не существует окончательного теста, который конкретно оценивает общую одаренность ребенка и его склонность к определенному виду творчества. Талант проявляется только тогда, когда он может как-то проявить себя и закрепиться. В силу своих личностных особенностей одаренные дети более чувствительны к оценке несправедливых и негативных воздействий, которые еще недостаточно изучены. В этом отношении не хватает знаний о мышлении и поведении одаренных детей, их личностном развитии и обучении.

Практический опыт также свидетельствует о наличии определенных потребностей школы в учебниках и программах, которые учитывали бы индивидуальные потребности и интересы одаренных детей. В составлении программ не закладываются альтернативные пути продвижения ребенка за пределы курса. Поэтому так важна структура дополнительного образования в развитии одаренного ребенка. Внеклассные кружки, студии, творческие мастерские, арт-пространства, изостудии и другие учреждения культуры дают возможности для реализации интересов вне школьной программы.

Стоит помнить, что работа педагога с одаренными детьми сложна и бесконечна. Он требует самосовершенствования со стороны педагогов и воспитателей, основательных, постоянно обновляемых и дополняемых психолого-педагогических знаний в отношении талантливых и одаренных детей, а также тесного сотрудничества с психологами, другими педагогами, администрацией и обязательно с родителями подопечных. Это требует постоянного развития навыков, педагогического мастерства, идти в ногу со временем, пользоваться современными достижениями и внедрять инновационные технологии в педагогический процесс.

Сегодня никто не ставит вопрос о необходимости и важности выявления особо одаренных детей для создания возможностей их развития. Полное выражение потенциала ребенка важно не только для него самого, но и для общества в целом. Общественное, общенациональное внимание к детям, подросткам, юношам и девушкам основано на том, что одаренные люди с их высокой энергетической активностью и постоянной интеллектуальной инициативностью в сравнении с другими своими соотечественниками способны внести большой вклад в научно-техническое, информационное и культурное развитие страны.

В заключение можно сказать, что в нашей стране ведется постоянная работа по воспитанию, поддержке и развитию одаренных детей. Однако этот процесс требует четкого подхода и дальнейших улучшений.

Список использованной литературы:

1. Арын С.М., Жексенбаева У.Б. система выявления, обучения и поддержки одаренных детей и талантливой молодежи РК . Дарын, 2000. № 3.-С. 23-24
2. Степанов С.С. Психологический словарь для родителей. - М.: Педагогика, 2007.-250 с.
3. Попова Л.В. Биографический метод в изучении подростков с разными видами одаренности, М.: Просвещение, 1999.- 256 с.
4. Богоявленская Д.Б., Брушлинский А.В., Бабаева и др. Рабочая концепция одаренности / под редакцией В.Д. Шадрикова, М., Педагогика 1998. -118 с.
5. Матюшкин А.М. Загадки одаренности.- М.: 1998.-56 с.
6. Сайт Республиканского научно-практического центра «Дарын» daryn.kz

РЕЗЮМЕ/RESUME

Макеева Марьяна Андреевна

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ДАРЫНДЫЛАР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада балалардағы дарындылықтың көрінісін зерттеудегі теориялық ережелер қарастырылады. Қазіргі заманғы зерттеулерге шолу негізінде балалардың дарындылығының когнитивтік, мотивациялық, эмоционалдық және психоэлеуметтік аспектілерінің көрсеткіштері сипатталған. Мақалада Қазақстанда дарынды балалармен оқу іс-әрекетін ұйымдастыру мүмкіндіктері де қарастырылған. Мұғалімнің дарынды және талантты балалармен жұмысы күрделі және үздіксіз. Психологтардың, басқа мұғалімдердің, әкімшіліктің және, әрине, отбасы мүшелерінің қатысуымен дарынды және дарынды балаларға қолданылатын психологиялық-педагогикалық дағдыларды толыққанды, үнемі жаңартылып отыратын мұғалімдер мен тәрбиешілердің үнемі қажеттілігінің себебі. . Бұған заманауи талаптарға сай озық тәжірибені, педагогикалық шеберлікті ұдайы дамыту, заманауи технологияларды пайдалану және педагогикалық үдеріске жаңа технологияларды енгізу жатады. Баланың әлеуетін барынша арттыру оның өзі үшін ғана емес, қоғам үшін де маңызды. Балалар мен жастарға ұлттық ерекше көңіл бөлу – дарынды адамдардың басқа отандастарымен салыстырғанда өздерінің жоғары энергетикалық белсенділігімен және тұрақты интеллектуалдық бастамасымен еліміздің ғылыми-техникалық, ақпараттық және мәдени дамуына үлкен үлес қоса алатындығымен негізделеді.

Тірек сөздер: дарындылық, дарындылық, оқу-тәрбие жұмысы, шығармашылық, тұлғалық даму.

Makeyeva Maryana Andreevna

Kazakh national pedagogical Abay university, Almaty, Republic of Kazakhstan

PROBLEMS OF GIFTED IN THE CONTEXT OF THE EDUCATIONAL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article discusses the theoretical provisions in the study of the manifestation of giftedness in children. Based on a review of modern research, the indicators of cognitive, motivational, emotional and psychosocial aspects of children's giftedness are described. The article also discusses the possibilities of organizing educational activities with gifted children in Kazakhstan. The work of a teacher with gifted and talented children is complex and continuous. This is the reason for the constant need of teachers and educators for a full-fledged, regularly updated increase in psychological and pedagogical skills applied to talented and gifted children, with the participation of psychologists, other teachers, administration and, of course, the family. This includes the constant development of best practices, pedagogical skills that meet modern requirements, the use of modern technologies and the introduction of new technologies in the pedagogical process. Maximizing a child's potential matters not only for himself, but also for society. Close national attention to children and youth is justified by the fact that gifted people with their high energy activity and constant intellectual initiative in comparison with their other compatriots are able to make a great contribution to the scientific, technical, information and cultural development of the country.

Key words: giftedness, talent, educational work, creativity, personal development.

List of referenses:

1. Aryn S.M., Zheksenbaeva U.B. a system for identifying, training and supporting gifted children and talented youth of the Republic of Kazakhstan. Daryn, 2000. No. 3.-S. 23-24
2. Stepanov S.S. Psychological dictionary for parents. - M.: Pedagogy, 2007.-250 p.
3. Popova L.V. Biographical method in the study of adolescents with different types of giftedness, M.: Education, 1999. - 256 p.
4. Bogoyavlenskaya D.B., Brushlinsky A.V., Babaeva et al. Working concept of giftedness / edited by V.D. Shadrikova, M., Pedagogy 1998. -118 p.
- 5.. Matyushkin A.M. Riddles of giftedness.- M.: 1998.-56 p.
6. Website of the Republican Scientific and Practical Center "Daryn" daryn.kz

УДК 378.147
МРПТИ 14.35.19

Paizullayev Yerzhan Nurgaliuly
erjan.paizullaev@iuth.edu.kz

International University of tourism and hospitality, Turkestan, Republic of Kazakhstan

INNOVATIVE TECHNOLOGIES AS A MEANS of DEVELOPING THE CREATIVE POTENTIAL OF STUDENTS IN THE PROCESS OF INDEPENDENT WORK

This article discusses ways to improve the efficiency of knowledge acquisition and activation of students during foreign language classes through independent work. It was found that the system of formation of students' independent work skills is based on pedagogical and psychological characteristics, and also depends on the content, teaching methods and psychological characteristics of students. Independent work in a foreign language is a type of educational activity that allows students to independently perform various tasks. The process of forming students' independence involves two interrelated tasks. The first task is to develop independence in cognitive activity, to teach students to master knowledge independently and to form their own system of values. The second task is to teach students to apply their knowledge independently in their studies and practical activities.

The relevance of this work is due to the need for students to be independent in learning a foreign language in order to effectively select and organize information, highlight the most significant and then systematize the acquired knowledge, skills and abilities.

Key words: pedagogy, independent work, student, methodology, skill, foreign language, technology.

Introduction

The role of independent work is to deepen and strengthen students' knowledge of the subject, develop their cognitive abilities and accelerate the assimilation of new material. The following is known from the practice of teachers:

1. Systematic independent work contributes to the assimilation of deeper and more solid knowledge by students than a simple communication of ready-made knowledge on the part of the teacher.
2. The organization of various independent works aimed at the development of cognitive and creative abilities and thinking of students contributes to their development.
3. The methodology of independent work, developed taking into account the development of cognitive skills and abilities, contributes to their faster formation in students.
4. Skills of independent work are gradually formed through the systematic organization of independent work in the classroom and additional tasks in a foreign language [1].

Independent work in the classroom can be carried out in different forms: individually, in pairs and in small groups, while it is worth noting the importance of mutual assistance of students. For the

successful organization of independent work of students, the following requirements must be taken into account:

- The purpose of the tasks must be understood and realized by students.
- Students should know how to complete tasks.
- Students should be able to use support and create reference points when completing tasks.
- It is necessary to take into account the relevant didactic conditions [2].

Many people associate the term "independent work" with the individual performance of tasks by a student. However, in our opinion, pair and group forms of independent work have huge advantages. These forms of work can be organized through group learning methods or collaboration. The main idea of joint learning is not just joint tasks, but joint learning. In other words, it is not competition that is important, but cooperation. The success of the whole group depends on the work of each participant, who is responsible for his part of the work [3].

Pedagogical experiment

In the course of the study, we conducted a pedagogical experiment on the organization of independent work for students in an English lesson at the middle stage of training for first-year students.

This experiment was conducted in order to increase the attention and interest of students to independent work in English lessons through the organization of independent work.

The conducted experiment consisted of three stages:

- Stage 1 – stating;
- Stage 2 – formative;
- Stage 3 - control.

The sample from the study group consisted of students TKIU-21-01, HIT-22-03 of the International University of Tourism and Hospitality, Turkestan in the number of 27 people with the level of knowledge of English A1.

The task of our research was to organize the learning process in which the acquisition of knowledge, skills and abilities was carried out in the conditions of the development of cognitive abilities of students, and of course, the formation of the following methods of mental activity: analysis, synthesis, abstraction, generalization, comparison.

The teacher can evaluate the effectiveness of independent work by several indicators, including:

- a) an increase in the number of students who voluntarily study literature;
- b) change of students' interest in favor of a foreign language;
- c) the use of a significant amount of independently studied materials when doing homework, tests and competitive tasks in English.

To determine the degree of interest of students in self-study and performing exercises in English lessons before and after the experiment, a survey was conducted.

To assess the student's attitude towards a certain goal, a questionnaire was developed with the title "Do students like it?" and a "Table 1" was created with criteria that allow students to be divided into three levels (high, medium, low). Students were given leaflets with closed questions, in which they were asked to choose one of two answer options. There were five questions in total:

- Do you like independent work in English lessons?
  - Do you often try to figure out a topic on your own during a lesson?
  - Do you have other lessons where independent work is used?
  - Do you like lessons that use independent work?
  - In your opinion, should a teacher conduct such lessons as often as possible?
- Students were asked to answer only "yes" or "no" to these questions.

Table 1 – Criteria for distribution by levels

Criteria	
I - high level	5 positive answers – the student is interested in working independently, and strives to learn a foreign language, likes and is always ready to perform tasks independently.
II - medium level	3-4 positive answers - the student is interested in learning a foreign language, but does not always like to work independently and complete tasks.
III - low level	0-2 positive answers - the student is poorly interested in learning a foreign language, does not seek to perform independent work.

As a result of processing the survey results before the experiment, the students were divided into the following levels: III low level - 30% of students; II medium level - 55% of students; I high level - 15% of students, according to Figure 1.

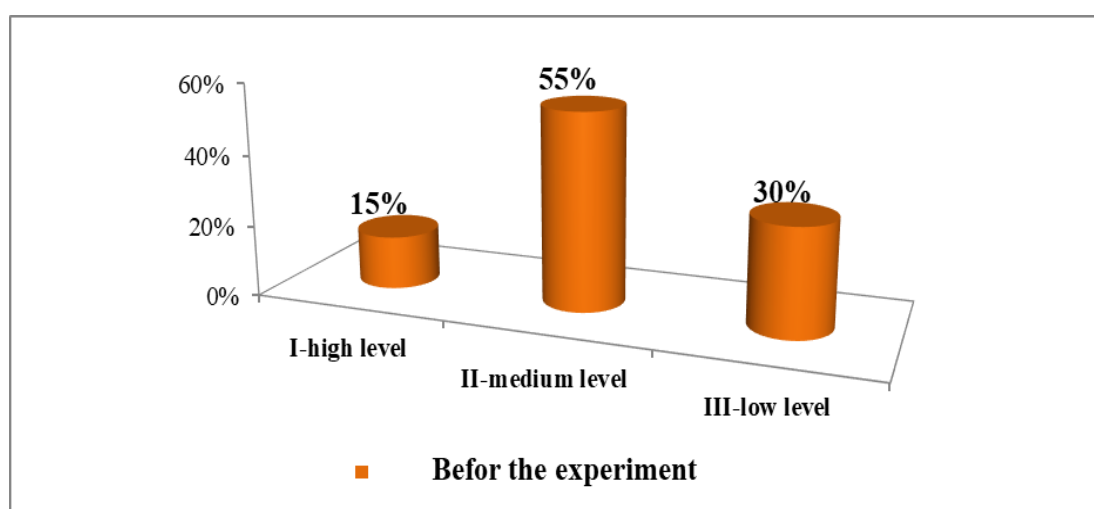

Figure 1. Levels of student interest before the experiment

Thus, we came to the conclusion that in order to interest students and stimulate their independent performance of tasks for learning English, it is necessary to conduct lessons with elements of independent work. During the experiment, several lessons were developed, including various forms of independent work.

For example, one of the lessons was the theme "Abai, a great Kazakh poet". In this lesson, students independently studied the biography, creativity, novels, works and poems of Abai Kunanbayev. In the next lesson, students were asked to independently explore the sights of Kazakhstan and its regions, prepare a presentation in pairs and present it to the audience.

In subsequent lessons, students were also offered tasks, for example, independent study of grammar, such as "Modal verbs: can, must, should, might, may", including differences in their use, features of sentence structure, and performing several exercises. To check the assimilation of this grammar, a quiz on the Kahoot platform on this topic was used.

By the end of our study, after conducting several similar lessons, we conducted a control "slice" to identify the effectiveness of the formative stage of the experiment.

The analysis of the results of the control "slice" revealed the distribution of students by levels as follows:

- III low level was - 15% of students;
- II medium level - 50 % of students;
- I high level 35% of students, according to Figure 2.

In other words, students with a low level of interest in independent work moved to the middle and high levels, and students from the middle level to the high. In general, we have obtained a positive dynamics of the levels of interest of students.

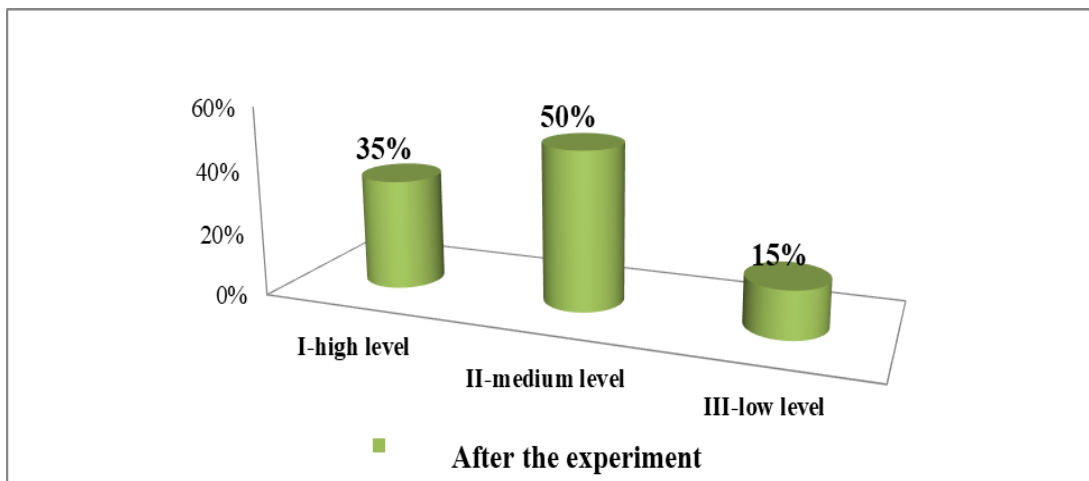

Figure 2. Levels of student interest after the experiment

In the course of learning English, we used various forms of independent work, such as individual, group, pair and frontal. With an individual form, each student was given specific tasks that they performed at their own pace, which allowed them to achieve a high degree of involvement of each student.

The group form involved dividing students into groups where they collaborated with each other to complete tasks. This contributed to the development of didactic and educational goals. Group work in pairs turned out to be especially effective, where students mutually checked the completed tasks.

The frontal form of work organization included the use of educational literature and visual materials, workbooks, information and communication technologies (ICT) for creative works and projects, as well as independent work in the lessons of generalization and systematization of knowledge.

Thus, these various forms of independent work contributed to the development of a high level of independence of students and helped them cope with a variety of tasks in the process of their learning and development.

From work experience. At the English lesson, work is carried out with the text that students read aloud. Before reading and during reading, students perform tasks related to the text. The main focus is on translation, as the main purpose of the lesson is to develop students' translation skills. The text is divided into parts by the teacher, and students are divided into subgroups. When forming subgroups, it is recommended to create heterogeneous compositions so that each subgroup has students with different levels of language proficiency. Students are given 15 minutes to prepare an expressive reading and translation of their part of the text. At the end of the lesson, one of the participants of each subgroup presents a report on the work, reading and translating the text aloud. All members of the subgroup receive the same grades, which implies the collective responsibility of each student. Thus, weak students are motivated to improve their skills, as strong students in the subgroup help explain the material to others. Each member of the subgroup contributes, as the work is done in a team. If there is free time, students are given the opportunity to evaluate their work and interaction in the subgroup. Other types of work with the text can be carried out in the same way [4].

As a method for studying or repeating the topic "English-speaking countries", the following approach can be applied. The teacher creates a list of 3-4 English-speaking countries on the board, depending on the number of students. Each student is asked to choose a country in which he has any knowledge. Then the students are grouped into groups of three or four people. If the number of students in a group increases, it can be divided into several subgroups. Then each subgroup works together.

Within the framework of the subgroup, each student talks about his chosen country for 15-20 minutes, collecting all available information. They also compose questions about other countries. Then there is a discussion where another subgroup asks questions about the countries, and the participants themselves answer them. Two points are awarded for each correct answer, and one point is awarded

for a good question. This approach allows you to form a generalized idea of the material, as well as improve the ability to speak English. The teacher acts as an organizer, makes sure that everyone speaks English, and controls the active participation of all team members. This method can be used to repeat any topic. All participants contribute, trying not to be shy and speak English.

When discussing independent work at home, we considered such components as working with text, a dictionary and reference literature, a workbook and writing essays.

Working with text can present certain difficulties, especially with a large volume of text and a large number of unfamiliar words. However, research shows that this is a very valuable type of work, since students who read a lot in English usually have better oral skills. Sometimes understanding the content of long texts can be difficult, and students may misinterpret their meaning. They may encounter difficulties in assessing the reliability of what they read. An important condition in this case is to teach students to use footnotes that help clarify lexical, grammatical and stylistic difficulties. In addition, the dictionary available at the end of each book makes it easier for students to do their homework [5].

The purpose of the student's independent work is to retell the text according to the content and memorize new specific words. To achieve this goal, the necessary material is used, and the discussion of the text in conversation plays an important role in the process of assimilation of new information. Performing tasks after reading the text outside of school hours, for example, at home, contributes to a better analysis of the content of the text. During classes, such exercises can be used as a support for discussing this text. In addition, comprehension testing is included in the learning process, which allows you to control the degree of understanding of the text. These texts can be executed at home using keys.

For additional reading, the book offers poems that students must translate themselves. This type of work is very useful, as it allows students to test their abilities as translators and poets, which contributes to the development of mental activity and creative potential of students.

It is also useful to use various study guides that include materials that correspond to the program for first-year students at A1 level (Syllabus) and their abilities. Such reference books provide clear explanations. Developing vocabulary skills is an important aspect for students. Working with the dictionary stimulates interest and motivation to use it. The dictionary promotes the development of thinking, mental activity and independence. Students should familiarize themselves with the methods of working with the dictionary, as well as with the symbols used in it. It is recommended that students have individual dictionaries in which they can write down new words. Word formation skills also play an important role in self-education and independent use of the language. To develop these skills, there are special exercises that should be carried out throughout the training. If there are not enough exercises in the textbook, it is recommended to use additional materials.

The use of vocabulary on an active basis is achieved through the use of training exercises. These include exercises for filling in gaps, exercises for composing phrases from sentences in order to correct mistakes, etc.[6].

Let's look at an important aspect of writing an essay, which is an effective method of independent work outside of the lesson. The essay allows the student to apply previously acquired knowledge in writing in English, contributing to the development of his language skills.

An essay can be called a student's creative self-expression, since it reflects his interests, intellectual development and emotional state. In the process of writing an essay, the student's independence, originality and creative potential are manifested.

However, it is important to note that an essay can become a meaningful and unique creative expression of a student only if there is a technique that will direct his thoughts in the right direction in a foreign language.

Methods of managing home independent work in a foreign language have a significant impact on the formation of a student's personality, who will learn to overcome difficulties, work independently and creatively, as well as acquire the necessary knowledge.

Thus, in order to increase the level of interest of students in learning English and develop their desire to independently complete tasks, it is a prerequisite to conduct lessons with elements of independent work.

List of references:

1. Konysheva A.V. Modern methods of teaching English. – 3rd ed. – Mn.: TetraSystems, 2005
2. Dairi N.G. Independent work of students // Textbook on pedagogy. Uch. Manual for students of ped. In-tov. Ed. Dr. ped. Of Sciences, prof. Z.I. Ravkina. M., “Enlightenment”, 1976
3. Andreeva O. N. The use of project methodology in English lessons // Communicative methodology. - 2005. – No.5. – pp. 23-24.
4. Korneva L. P. Application of the project method in English lessons // IYASH. – 2006. – No. 5. – pp.19-22
5. Zimnaya, I.A. Pedagogical psychology: Studies.manual / I.A. Zimnaya. Rostov-on-Don: Phoenix. - 1997. - 480s.
6. Initskaya I.A. Problematic situations and ways of their creation in the classroom. M.: Knowledge, 1993. – 187 p.

Список использованной литературы:

1. Конышева А. В. Современные методы обучения английскому языку. – 3-е изд. – Мн.: ТетраСистемс, 2005
2. Дайри Н.Г. Самостоятельная работа учащихся // Хрестоматия по педагогике. Уч. Пособие для студентов пед. Ин-тов. Под ред. Д-ра пед. Наук, проф. З.И. Равкина. М., “Просвещение”, 1976
3. Андреева О. Н. Использование проектной методики на уроках английского языка // Коммуникативная методика. – 2005. – №5. – С. 23 – 24.
4. Корнева Л. П. Применение метода проектов на уроках английского языка // ИЯШ. – 2006. – №5. – С.19 – 22
5. Зимняя, И.А. Педагогическая психология: Учеб.пособие / И.А. Зимняя. Ростов-на-Дону: Феникс. - 1997. - 480с.
6. Ильицкая И.А. Проблемные ситуации и пути их создания на уроке. М.: Знание, 1993. – 187 с.

ТҮЙІНДЕМЕ/РЕЗЮМЕ

Пайзуллаев Ержан Нургалиұлы
Халықаралық туризм және меймандостық университеті,
Түркістан, Қазақстан Республикасы

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫС ПРОЦЕСІНДЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМУҒА ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Бұл мақалада өзіндік жұмыс жасау арқылы шет тілін меңгеру және студенттерді белсендіру тиімділігін арттыру жолдары қарастырылды. Олардың өзіндік жұмыс дағдыларын қалыптастыру жүйесі Педагогикалық және психологиялық ерекшеліктерге негізделетіні, сонымен қатар студенттердің мазмұнына, оқыту әдістеріне және психологиялық сипаттамаларына тәуелді екендігі анықталды. Шет тілі бойынша өзіндік жұмыс-бұл әртүрлі тапсырмаларды өз бетінше орындауға мүмкіндік беретін оқу іс-әрекетінің бір түрі. Студенттердің тәуелсіздігін қалыптастыру процесі өзара байланысты екі тапсырманы қамтиды. Бірінші міндет-танымдық іс-әрекетте тәуелсіздікті дамыту, студенттерді білімді өз бетінше игеруге және олардың құндылықтар жүйесін қалыптастыруға үйрету. Екінші міндет-студенттерді алған білімдерін оқуда және практикалық қызметте өз бетінше қолдануға үйрету.

Бұл зерттеудің өзектілігі студенттердің ақпаратты тиімді таңдау және ұйымдастыру, алған білімдерін, дағдыларын мен дағдыларын неғұрлым маңызды және кейіннен жүйелеу үшін шет тілін үйренудегі дербестігінің қажеттілігіне байланысты.

Тірек сөздер: педагогика, өзіндік жұмыс, студент, әдістеме, дағды, шет тілі, технология.

Пайзуллаев Ержан Нургалиулы
Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Республика
Казахстан

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В КАЧЕСТВЕ СРЕДСТВА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

В данной статье были рассмотрены способы повышения эффективности усвоения знаний и активизации учащихся во время занятий иностранным языком через самостоятельную работу. Было обнаружено, что система формирования навыков самостоятельной работы студентов основывается на педагогических и психологических особенностях, а также зависит от содержания, методов обучения и психологических характеристик студентов. Самостоятельная работа по иностранному языку представляет собой вид учебной деятельности, позволяющий им самостоятельно выполнять различные задания. Процесс формирования самостоятельности у студентов включает две взаимосвязанные задачи. Первая задача состоит в развитии самостоятельности в познавательной деятельности, обучении студентов самостоятельно осваивать знания и формировать свою систему ценностей. Вторая задача заключается в обучении студентов самостоятельно применять полученные знания в учебе и практической деятельности.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью самостоятельности студентов в изучении иностранного языка для эффективного отбора и организации информации, выделения наиболее значимой и последующей систематизации полученных знаний, умений и навыков.

Ключевые слова: педагогика, самостоятельная работа, студент, методика, навык, иностранный язык, технология.

УДК 81. 373
ГТАХР 14.23.07

Шалтаева Роза Жиёмбаевна

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры Педагогика
Академии «Bolashak», Караганда, Республика Казахстан
roza-r-9@mail.ru

МЕКТЕПТЕГІ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ДЕГЕНІМІЗ НЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ СЕБЕПТЕРІ

Мақалада, қорқыту (немесе қорлау) жасөспірімдер арасында әлі де маңызды мәселе болып табылатыны айтылған. Бұл мәселе туралы ашық айта бастағанына және онымен салыстырмалы түрде жақында ғана күресуге тырысқанына қарамастан, ол әрқашан болған және әлі де бар, өмірде кездесіп қана қоймай интернетте де бар.

Тірек сөздер: оқшаландыру, топтық әсер, ауызша қорлау, алшақ ұстау, буллинг қатысушылары, бала агрессоры, реактивті агрессор, буллер.

Кез келген бала, мектептегі қорлаудың құрбаны болуы мүмкін, психофизикалық даму деңгейіне және отбасы жағдайына қарамастан. Ата-аналар сыныптағы қорлау оқиғаларын міндетті түрде елеу тиіс. Егер қатыгездік олардың баласына әсер етпесе де, өйткені, бақылаушылар жәбірленушіден қарағанда, көбінесе психикалық ауыр жарақат алады. Мұндай жағдайдан тек мұғалім ғана айналыспау керек, сонымен қатар, мектепте баланы қорлау кезінде, ата-аналар не істей алатынын білу маңызды.

Bulling – ағылшынның «bullying» сөзі, оны «буллинг», «мазақ» деп аударуға болады. Бұл термин бір баланың екіншісіне қарсы бағытталған агрессияның түрін білдіреді. Сонымен

бірге күштер әрқашан тең емес: агрессор не физикалық тұрғыдан күштірек, не болмаса жолдастарының қолдауына ие. Жәбірленушінің ол үшін физикалық және психикалық реакциясы арқылы жағдайдың шынымен жағымсыз екенін түсінуге болады.

Қорқыту тек ұрыс-керіс, тепкілеу және басқа да физикалық агрессия әрекеттері емес. Бұл психикалық әсер болуы мүмкін және физикалық агрессияға қарағанда күштірек және өте қауіпті. Міне, психикалық қорлаудың кейбір кең таралған түрлері:

- келемеждеу, қорлайтын сөздер мен лақап аттар, қорлайтын әзілдер;
- қорқыту, өліммен қорқыту;
- ар-намыс пен абыройға нұқсан келтіретін жалған ақпарат тарату;
- елемей, бойкот жариялау.

Олардың ішінде соңғысы психикалық зорлық-зомбылықтың ең қауіпті түрі болып саналады. Жасөспірімдер үшін, өзін қажет, жолдастар үшін, өзін маңызды сезіну. Сондықтан, жасөспірімдердің өз-өзіне қол жұмсауының ең көп тараған себептерінің бірі болып табылады.

Қорқыту жағдайлары бастауыш және орта сыныптарда жиі кездеседі, бұл осы жастағы балалардың психикалық және мінез-құлық өзгерістерімен байланысты. Орта мектепте баланың психикасы әлдеқашан жетілген, миы мінез-құлық импульстарын басқара алады, сондықтан қорлау жағдайлары сирек болады.

Буллер деген кім? Буллер-бала-агрессор. Үстем жағдайға қарамастан, шын мәнінде ол құрбан ретінде де әрекет етеді. Өйткені, кәмелетке толмаған баланың ренжуі себепсіз пайда болмайды. Көбінесе отбасылық қиындықтармен байланысты, сонымен қатар өз проблемаларына осылай әрекет етеді.

Bullying жағдайында психика жәбірленушіде ғана емес, агрессорда да, зардап шегеді. Буллердің психикалық және мінез-құлық патологиясын алу қаупі жоғары. Бұл әдетте проблемалық оқушы, үлгерімі өте нашар. Болашақта мұндай балада қылмыстық іске бейімділік пайда болуы мүмкін.

Мектептегі қорлаудың түрлері.

Бала мектепте ғана емес, мектеп ауласында, үй маңында, кездейсоқ кездесуде, әлеуметтік желіде, телефон арқылы қорлауға мүмкін. Сондықтан, ата-аналар әрқашан сақ болуы керек. Буллер адамды қорлау және басу үшін әртүрлі әдістерді қолдана алады, кейде оларды біріктіреді. Балаларды қорлаудың жалпы түрлерін қарастырайық.

Оқшаландыру. Олар жәбірленушімен араласпайды, оларды компанияға кіргізбейді, мектептегі және сыныптағы іс-шараларға қатысуға рұқсат бермейді. Бала толығымен оқшауланған, жалғыз болады.

Топтық әсер. Бұзақылықта әрқашан қоздырушы болады. Бірақ бұл адам сирек әрекет етеді. Әдетте жолдастар оған қосылады, әсіресе мектептегі жағдай орын алса. Бастамашыға, яғни, айқын күштіге сүйене отырып, мектеп оқушылары өздерінің беделін көтеруге ұмтылып қана қоймайды, сонымен бірге құрбан болған тағдырдан аулақ болғылары келеді. Яғни, олар жәбірленушіге қатысты ең ұсқынсыз әрекеттерге әкеліп соқтыратын қорқыныштан тұрады.

Ауызша қорлау. Баланы сөзбен ренжітудің көптеген жолдары бар: ренжітетін лақап аттар, қорқытулар, балағаттаулар, мысқыл сөздер, келемеждеу, өсек айту, мазақ ету.

Бодишейминг (баланың денесін мазақтау) Ағылшын тілінен «bodi» - «дене», «to shame» - «мазақтау», «масқаралау». Мұны фигураның дене бітімі мен ерекшеліктеріне байланысты кемсіту деп атаған жөн. Көбінесе мектепте артық салмақ, қысқа немесе керісінше, өз жасына тым ұзын, қорлаудың бұл түрінен зардап шегеді.

«Физикалық зорлық-зомбылық». Қорқытудың бұл түріне дөрекі физикалық күштің кез келген көрінісі жатады: соққылар, тебулер, итерулер, шымшулар, шаштар мен киімдерді тарту, түкіру.

«Жыныстық зорлық-зомбылық». Мектептерде ол әдетте интимдік сипаттағы жалған қауесеттердің, әдепсіз интернет хабарламаларының және дөрекі әзілдердің таралуында көрінеді. Сыныпта бұл юбканың, көйлектің етектерін көтеру, әдепсіз қимылдар болуы мүмкін.

«Троллинг». Ағылшын тілінен «троллинг» «балық аулау» деп аударылады. Бұл термин интернетте: чаттарда, әлеуметтік желілерде, SMS арқылы келемеждеу мен қорқытуды білдіреді.

«Алшақ ұстау». Біреудің қалай қорлап жатқанын көрген мектеп оқушыларының көбі «бастарын құмға тығып алғанды» жөн көреді. Көбінесе олар көмектесе алмайды, бірақ олар үлкендерге жағдай туралы айтуға асықпайды, араласпауды, өздеріне шабуыл жасамауды жөн

көреді. Сондықтан олар байқаусызда кудалаудың серіктесі болды, ал кей жағдайда, қайғылы оқиғаның кінәлілары.

Балаларды қорлаудың себептері.

Буллер болуға көбінесе оқушының оқуға қабылетсіз болғандықтан айналады, немесе оның толық емес отбасы болғандықтан, ата-анасы жоқ, немесе ол үнемі отбасылық жанжалдардан, ұрып-соғудан, қорлаудан зардап шегеді. Бала өз құрбыларынан қандай да бір жолмен асып түсуді, күш пен ықпалды көрсеткісі келеді. Егер бала тәрбиесін көп нәрсені қараусыз қалдырса, онда ол мақсатқа жету үшін теріс жолды - агрессияны таңдайтыны сөзсіз.

Мектептегі қорқыту бұзақыға кез келген нәрседен туындауы мүмкін. Әлеуетті құрбан мектепке әдемі жаңа киім киіп келуі немесе жақсы баға алуы немесе жарыста жеңіске жетуі мүмкін. Бұл оқушыда тілінің мүкістігі, сколиозы, қысқа аяқтары немесе басқа физикалық әлсіздігі болуы мүмкін. Бүлікші үшін адамның әлсіздігі, оның қарсы тұруға қабілетсіздігі сияқты себебі маңызды емес. Рөлдер өзгереді: бұрынғы құрбан күш пен қолдауға ие болып, бұзақыға айналады. Мектептегі қорқыту бұзақыға кез келген нәрседен кек алуға айналады.

Буллинг қатысушылары. Кез келген ұйымдасқан қауымдастықта сияқты, әр баланың сыныпта алатын орны бар. Оқушының қандай категорияға кіретіні - жәбірленуші немесе агрессор - оның жеке қасиеттеріне байланысты.

«Бала агрессоры». Бұл санатқа 2 типтегі балалар кіреді:

1. «Проактивті агрессор». Бұл мақсатты әрекет ететін, әрекеттерді жоспарлайтын, дәрменсіз болып шығатын жәбірленушіні мұқият таңдайтын оқушы. Мұндай агрессор әдетте әлеуметтік дамыған, басқалардың эмоцияларын тамаша қабылдайды, оның бір проблемасы, ол бұзық баладағы эмпатияның болмауы.

2. «Реактивті агрессор». Бұл импульсивті бала. Оның әлеуметтік тұрғыдан іс жүзінде ешқандай құзыреті жоқ, ол әлеуметтенбейді, айналасындағы адамдардың эмоционалдық жағдайын ажырата алмайды. Яғни, ол өз әрекетінен қандай азап пен азап әкелетінін түсінбейді. Мұндай балада бірқатар мінез-құлық патологиялары бар: гиперактивтілік, ашушаңдық, ашуланшақтық. Бір қызығы, құрбан болуға бейім балалар бірдей жеке қасиеттерге ие болуы мүмкін.

Тек ұлдар бұзақы болады деп ойлауға болмайды. Қыздардың агрессиясында аз емес, оны көрсете алады. Оның үстіне, өрескел физикалық агрессияға бейім, және ұлдарға қарағанда, қыздардың тапқырлығы жоғары. Қыз балалар, ортағасырлық инквизиторларды да таң қалдыратын еді, жәбірленушіге ауыртпалық түсірудің күрделі әдісін ойлап таба алады.

«Құрбан бала». Мұндай бала өзіне сенімді емес, нашар әлеуметтенеді, оған құрдастарымен қарым-қатынас орнату қиынға соғады. Эмпатияның аффективті түрі әдетте дамыған, яғни бала басқа адамдардың эмоцияларын тамаша қабылдайды. Сонымен бірге когнитивті эмпатияда, яғни қабылданған эмоциялардан хабардар болуда проблемалар туындауы мүмкін.

Буллингпен қалай күресуге болады. Мектептегі буллингпен бірлесіп күресу керек. Бала шабуылдарға жалғыз қарсы тұрмауы керек, ересектер оның жағында болуы жөн. Оның үстіне олардың арасында білікті тұлға – педагог-психологтың болғаны абзал.

Ата-аналар не істеу керек. Ата-ана буллинг туралы білгенде, оны көптеген жағымсыз эмоциялар басып алады: ашу, ашулану, ұят т.б.. Мәселені байсалды түрде шешу үшін бұл сезімдерді дереу ауыздықтау керек. Әйтпесе, ата-ана жан дүниесінде қайнап жатқан «алай-дүлей» жағымсыздықты өз баласынан көріп, сенің мінезің әлсіз, қарсы тұра алмадың деп айыптау, қауіп бар.

Ата-ана мұндай келеңсіздік әртүрлі балаларда болуы мүмкін екенін түсінуі керек. Бұған өзінің де, баланың да кінәсі жоқ. Егер ата-ана эмоционалдық қарқындылықты жеңе алмайтынын сезсе, онда ол психологтың көмегіне жүгіну тиіс. Егер ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас бастапқыда сенімді болса онда баланы, буллингтан қорғау оңайырақ болады. Буллинг туралы әңгімелесу барысында кәмелетке толмаған баланың сенімін сақтау үшін диалогта келесі сөз тіркестерін қолдану қажет:

- «Мен саған сенемін»;

- «Бұл сенің басынан өткені үшін өте өкінішті»

- «Бұл туралы маған айтқаныңның дұрыс»;

- «Болған оқиғаға сен кінәлі емессің»;

- «Бұндай жағдай қайталанбауы үшін бар күшімді саламын».

Қорытындылай келе, буллинг құбылысының алдын алу – баланы тәрбиелеуге қатысатын барлық негізгі субъектілер: ата-аналар, мұғалімдер және басқа да білікті мамандар (мектеп психологы, мектеп дәрігері және т.б.) қатысуы қажет процесс. Буллингтың алдын алу әдістерінің көпшілігі балалардың қалыпты әлеуметтік және жағымды ортасының дамуы үшін қауіпсіз қажетті жағдайларды қамтамасыз ету ниетіне негізделген.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Дэнилеску Т. Школа без буллинга (Рекомендации по предотвращению, выявлению и вмешательству в случаях буллинга в учебных заведениях) Издательство: Print Caro 2021.
2. <http://www.odt.tambov.gov.ru/index.php/kontakty/stranichka-psikhologa/bulling-travlya-v-shkole>
3. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200031180>
4. Шалтаева Р. Ж. Буллинг дегеніміз не және бұл құбылыстың ерекшеліктері қандай». 645-649б. -//Международную онлайн-стажировку «Образовательная среда без буллинга: международные подходы к предотвращению издевательств». // -Актобе, МАНЭИиП. 13-14.03.2023.

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Шалтаева Роза Жиёмбаевна
Академии «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан
ЧТО ТАКОЕ ШКОЛЬНЫЙ БУЛЛИНГ И ЕГО ПРИЧИНЫ**

В статье рассказывается о буллинге в школе, каковы его причины. Травля (или буллинг) до сих пор остается серьезной проблемой в подростковой среде. Несмотря на то, что открыто говорить об этой проблеме и пытаться системно с ней бороться начали относительно недавно, она существовала всегда, и продолжает существовать не только в реальности, но еще и в интернете.

Ключевые слова: Буллер, удаление, групповое воздействие, бодибейминг, физическое насилие, сексуальное насилие, троллинг, участники травли, ребенок-агрессор, хулиган.

**Shaltaeva Rosa Zhiembaevna
Academy "Bolashaq" Karaganda, Republic of Kazakhstan
WHAT IS SCHOOL BULLYING AND WHAT IS ITS REASON**

The article talks about bullying at school, what are its causes. Bullying (or bullying) is still a serious problem among teenagers. Despite the fact that they started talking openly about this problem and trying to systematically deal with it relatively recently, it has always existed and continues to exist not only in reality, but also on the Internet.

Key words: Buller, removal, group influence, body shaming, physical abuse, sexual abuse, trolling, bullying participants, aggressor child, hooligan.

List of references

1. Danilescu T. School without bullying (Recommendations for prevention, detection and intervention in cases of bullying in schools) Publisher: Print Caro 2021.
2. <http://www.odt.tambov.gov.ru/index.php/kontakty/stranichka-psikhologa/bulling-travlya-v-shkole>
3. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200031180>
4. Shaltaeva R. J. What is bullying and what are the characteristics of this phenomenon? 645-649 p. -//International online internship "Educational environment without bullying: international approaches to the prevention of stalking". // -Актобе, МАНЭИиП. 13-14.03.2023.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Макеева Марьяна Андреевна, Абай атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты, Алматы, Қазақстан Республикасы

Пайзуллаев Ержан Нургалиұлы, аға оқытушы, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан Республикасы.

Шалтаева Роза Жиёмбаевна., доцент, педагогика ғылымдарының кандидаты, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Макеева Марьяна Андреевна, магистрант, Казахский Национальный университет им.Абая, Алматы, Республика Казахстан

Пайзуллаев Ержан Нургалиулы, старший преподаватель, Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Республика Казахстан;

Шалтаева Роза Жиёмбаевна, кандидат педагогических наук, доцент, Академия» Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Makeeva Mariana Andreevna, master student, Kazakh National University named after Abai, Almaty, Republic of Kazakhstan

Paizullayev Yerzhan, Master Senior Teacher, International University of tourism and hospitality, Turkestan, Kazakhstan.

Shaltaeva Rosa Zhiembaevna, associate Professor, candidate of pedagogical Sciences, Karaganda, Republic of Kazakhstan.

УДК 81'37; 003; 81'22
ГРНТИ 10.02.19

Бачимова Марина Сергеевна
Горно-Алтайский государственный университет (г. Горно-Алтайск), Россия

КАТЕГОРИЯ ВЕЖЛИВОСТИ И ЕЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ В КИТАЙСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной работе рассмотрены формулы вежливости в китайском и английском языках, как важная структура в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: вежливость, культура, китайский язык и английский язык.

В условиях современной коммуникации исследование речевого общения считается одним из самых привлекательных и актуальных направлений в лингвистике.

Многие из нас конкретно знают, что такое *вежливость* и какое поведение человека может считаться вежливым. Представители разных культур по-разному выражают вежливое отношение, из-за чего возникают трудности в описании единого представления. Для начала дадим определение слову «вежливость» и кроме того разберем, как она себя реализует в диалогической коммуникации в китайской и английской культурах.

В «Большом русско-китайском словаре» термину 礼貌 «вежливость» дается такое определение: «языковое выражение скромности и почтения» [4.С-550].

Основному понятию *вежливость* (в английском языке politeness) дается следующее определение в английском словаре OxfordWordpowerDictionary 2009 «politehavinggoodmannersandshowingrespectforothers»: разговаривать и вести себя корректно, учитывая чувства собеседника, таким образом демонстрируя свое уважение к другим [1.С-159].

Исходя из этого можно сделать вывод, что в сопоставляемых нами языках понятие «вежливость» раскрывается по-разному, но при этом имеет общее значение. Под вежливостью понимается «моральное качество, характеризующее человека, для которого уважение к людям стало повседневной нормой поведения и привычным способом обращения с собеседником» [2.С -37]. В речевых ситуациях существует культурно-зависимая и культурно-независимая лексика. При переносе на другой язык культурно-зависимой лексики в некоторых случаях наблюдается наличие разных значений, одно из которых может не обозначать вежливость. Например, в китайском языке 你吃了嗎? (ты кушал?) в одном из значений обозначает приветствие, а в другом -обычный вопрос, не связанный с вежливостью. В связи с этим всегда следует учитывать контекст. Культурно-независимая лексика- это лексика, которая при переносе на другой язык не нарушает целостность речевой ситуации и всегда будет обозначать вежливость. К таковым относят следующие выражения: в китайском языке это 你好! 好久不见了! Давно не виделась. В английском же Hello! Hi! Howdoyou do? Как дела? В китайском языке, как и в русском, присутствует градация обращения на менее вежливое 你 «ты» и более вежливое 您 «вы». В английском же языке нет данной дифференциации. Вежливое обращение по наименованию к сестре и к брату *sister, brother* отсутствует в английском языке, но присутствует в китайском: *старший брат - 哥哥, старшая сестра - 姐姐*. В китайском языке в контексте вежливого обращения лексика, обозначающая родственные связи, употребляется к посторонним лицам 叔叔 (дядя), 阿姨 (тетя). В обоих языках существуют обращения по роду деятельности, которая может строиться с добавлением профессии

совместно с фамилией в английском языке или же фамилии с профессией в китайском языке. DoctorSmith (доктор Смиф), 王老师(учитель Ван).

В английском языке на комплимент принято отвечать комплементом, при этом выражая чувство благодарности: «Youlooksonicetoday-Thankyou. Youtoo». В китайском языке на комплимент естественным образом принято отвечать фразой самоуничижения «那里那里, 还差得远呢» (Да что вы, до похвалы еще далеко). Крайне редко, встречаются ситуации, когда на комплимент представители китайской культуры отвечают «Спасибо». Это связано с высоким социальным положением собеседника.

На благодарность вежливо отвечают и отрицанием как в китайском, так и в английском языках. 不客气, 没关系, 不客气 (Не стесняйтесь, не нужно благодарности) . Itwasnobother (Это не было беспокойством).

В сопоставляемых нами языках извинения и прощания выражаются глагольными побудительными предложениями. Takecare! 慢走! Берегите себя! Excuseme! 请原谅! Простите! Пожалуйста, простите!

Завершая представленный здесь обзор контекстного употребления категории вежливости, хочу отметить наличие разных когнитивных и языковых картин в китайском и английском языках, что обусловлено не совпадающей по ряду признаков языковой картины миров в метаязыковом сознании исследуемых языков [3.С- 15-17].

Список литературы:

1. Глушкова С.Ю. Категория вежливости и правила коммуникации в английских и в китайских приветствиях[Текст] /С.Ю.Глушкова// Филология в полиэтнической и межконфессиональной сфере: собрание и перспективы. Сборник научных статей. - Казань,2010-С.159-162.
2. Гусейников А.А. и Кон И.С.Словарь по этике [Текст] / А.А. Гусейникова и И.С.Кон .- 6 е изд.М.Политиздат, 1989-447 с.
3. Кошелев А.Д.Об основных парадигмах изучения естественного языка в свете современных данных когнитивной психологии [Текст] /А.Д.Кошелев//ВОПРОСЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ 2008. № 4 стр.15-27
4. Ошанина И.М. Большой китайско-русский словарь по русской графической системе в четырех томах [Текст]: словарь/ред. проф...- М.: Наука, 1983- 550 с.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Бачимова М.С.

Таулы Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей Федерациясы

СЫПАЙЫЛЫҚ КАТЕГОРИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫТАЙ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Бұл жұмыста мәдениетаралық қарым-қатынастағы маңызды құрылым ретінде қытай және ағылшын тілдеріндегі сыпайылық формулалары қарастырылған.

Тірек сөздер: сыпайылық, мәдениет, қытай және ағылшын.

Bachimova M.S.

Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russian Federation

CATEGORY OF COURTESY IN CHINESE AND ENGLISH LANGUAGES

This paper presents formulas of courtesy in Chinese and in English languages and such as structure of politeness in international communication.

Key words: courtesy, culture, Chinese and English languages.

References:

1. S. Glushkova.Yu. Category of politeness and rules of communication in English and Chinese greetings[Text] /S.Y.Glushkova // Philology in the polyethnic and interfaith sphere: problems and prospects. Collection of scientific articles. - Kazan, 2010.159-162.
2. A. Huseynikov.A. I. I. Mechnikov.S.Dictionary of Ethics [Text] / A.A. Huseynikova and I.S.Kon.- 6th ed.M.Politizdat, 1989-447 P.
3. .A. Kosheleva.D.On the basic paradigms of natural language learning in the light of modern data of cognitive psychology [Text] / A.D.Koshelev // Questions of LINGUISTICS 2008. No. 4 pp.15-27
4. I. Oshanina.Russian Russian Dictionary on the Russian graphic system in four volumes [text]: dictionary/Ed. prof...- Moscow: Nauka, 1983-550 P.

УДК 80.800
МРПТИ 16.21.49

Yeshmurat Gulzhauhar Karimovna
gyeshmurat@gmail.com
International University of Tourism and Hospitality
Turkistan, Kazakhstan

ENGLISH AND KAZAKH PROVERBS - DIFFERENCES AND SIMILARITIES

In this research work, an attempt was made to understand the features of the reflection of the cultural heritage of the nation, its spiritual values through the study of proverbs and sayings of this nation. The author analyzed English, Kazakh proverbs and sayings in order to find linguistic and cultural information contained in them.

In proverbs and sayings, the life experience of peoples, the system of value orientations and preferences, important properties of the national character and mentality are summarized and concentrated. Proverbs and sayings are the greatest value of the spiritual culture of the people, a manifestation of their observation, wit and creative power, fixed by linguistic means either in the form of brief teachings and edifications, or figuratively, allegorically, metaphorically.

As a result of the study, a definition of proverbs and sayings was given, a classification was carried out according to the method of formation and a comparative analysis, and communicative tasks were identified.

Key words: proverbs, Kazakhs, English, family, work, mutual help, comparative analysis.

Introduction

Adages and colloquialisms are one of the reliable wellsprings of social data. They summed up, concentrated the educational experience of people groups, arrangement of significant worth directions and inclinations, significant elements of the public person, attitude. Proverbs and sayings are the most important part of the people's spiritual culture. They are a way for them to show their observation, wit, and creative power, and they are fixed by language either in the form of short teachings and edifications or in a figurative, allegorical, or metaphorical way [1].

The way of life of any nation is shockingly different. To comprehend the idea of individuals, their perspectives on life and needs, it is important to depend on solid sources, which are axioms.

A comparison of the cultural features of our home country, the Republic of Kazakhstan, and England as carriers of the most striking national features through the linguistic description of proverbs in Kazakh and English is particularly interesting to us.

The following were our primary research goals:

- 1) the investigation of the primary and semantic highlights of adages;
- 2) categorization of Kazakh and English proverbs;
- 3) recognizing the troubles of making an interpretation of English adages into Russian and Kazakh.

The study's subject is the characteristics of proverbs' origin, their classification, translation options, and their practical application to English instruction. The object of the study is Kazakh and English proverbs. The study's relevance is largely determined by the fact that it is impossible to familiarize oneself with the culture of the country where the language being studied is spoken without knowing and using its proverbs and sayings.

Materials and methods

The main methods of research: a review of the relevant scientific literature on the subject at hand; considering and summing up the experience of researchers; an examination of Kazakh and English proverbs and sayings in comparison. The theoretical and methodological foundation of the study is based on phraseological and semantic-grammatical approaches to comprehending proverbs; major works Idioms and precepts in the Kazakh language consumed the strength of the soul of the Kazakhs, confidence in equity, really focusing on friends and family, family values. Proverbs in Kazakh are often humorous and clear. They are the subject of incredibly in-depth thoughts; their pith is straightforward. As a result, they have been passed down through generations and are still ingrained in the minds of the present generation. People's developmental stages can be observed through this genre.

Results and discussion

Proverbs and sayings have been noted for a long time as a way for people to express their wisdom and spirit. Understanding the proverbs and sayings of a particular people helps not only to improve one's language proficiency but also one's comprehension of the mindset and character of that people. In his collection titled "Proverbs of the Russian People," the well-known collector of proverbs and sayings V. I. Dal gave the following definition for the saying: A saying is a loose form of expression, figurative speech, or simple allegory, but it does not contain a parable, judgment, conclusion, or application; this is one first 50% of the axiom. The proverb only substitutes roundabout for direct speech and does not conclude [2, 3] As we can see from the principal definition, colloquialisms are much of the time thought about in close association (likenesses/contrasts) with sayings. The proverb's comprehensiveness and instructive content are its primary characteristics. The saying portrayed by fragmented ends, the shortfall of an educational person. " The following are the differences between a proverb and a saying: A proverb is usually just a bunch of words that say something about something, so it only serves as a noun. A complete sentence is expressed by a proverb, not a proverb. The majority of proverbs and sayings are figurative in nature, which is a common trait [3, 25]. Therefore, in contrast to proverbs, which primarily contain generalized folk wisdom, sayings have a specific and personal meaning and are better suited for expressing emotions and enlivening speech.

Proverbs and sayings from different cultures can be compared to show how much in common they are, which in turn helps them get along better and understand each other better. Proverbs and sayings convey ideas about work, life, and culture, as well as the rich historical experience of the people. As a result, understanding proverbs and sayings and how to use them correctly is essential to the successful process of intercultural communication, which is pertinent in the context of modern society's processes of globalization and internationalization.

It ought to be noticed that numerous English and Kazakh adages and expressions have various implications, which makes them hard to decipher and think about. The obligatory criterion for selecting, for instance, the Kazakh equivalents of an English proverb was the coincidence of one of the meanings—generally, the primary one. In any case, it is essential to recall that, coming to fruition in various verifiable circumstances, English and Kazakh maxims and precepts frequently utilized various pictures to offer something very similar or comparable viewpoints, which, thusly, mirror an alternate social construction and lifestyle, work action. people groups and are in many cases not outright reciprocals.

The way of life of Britain and Kazakhstan is shockingly different, each has profound roots and brilliant elements. Comparing the three languages' proverbs, looking for strong connections and distinctive coloring, is even more fascinating. Each culture has own watchwords mirror the essential qualities [2, 86] of the local speaker individuals. For instance, the Germans have order, accuracy, the British have rigidity, restraint, and scrupulousness, while the Russians have breadth of soul, kindness, non-aggression, responsiveness, and what is frequently referred to as laziness, recklessness, and irresponsibility. The Kazakhs, on the other hand, are distinguished by hospitality, good nature, and vices like envy and carelessness. Such watchwords of culture structure in the personalities of delegates

of a specific culture extraordinary mental designs - ideas that contain individuals' worth thoughts regarding the known reality. A word must become widely used, i.e. national, actively included in phraseological units, proverbs, and sayings, and acquire nominative density before it can be considered a concept [4, 47]. As the examination of proverbs and sayings demonstrates, one of these concepts in Kazakh culture and English is, of course, seed, home, work, and mutual assistance.

The Kazakh people place a high value on family, native people, and the home in which they were raised. Each Kazakh deferentially treats seniors. A mother becomes an ideal for a daughter, and a father becomes an ideal for a son. Parents are unquestionable authorities. In Kazakh sayings, a dad goes about as an out of reach mountain, a mother turns into a spring close to it, youngsters are reeds developing close to the shores of a repository: «Ата – асқар тау, ана – бауырындағы бұлақ, бала – жағасындағы құрақ» [5].

According to conventional wisdom, the father is the child's primary critic. It is true that being a child's pride is not easy. A young man is questioned when he enters a new company: "Whose would you say you are?" The dad's name is the best reference for kids. The Kazakhs mirrored this reality in their own particular manner: This is supported by the statement, "A good reputation serves an unfortunate son for forty years." Both the father and the mother, who holds a special place in the family, are held in high esteem by Kazakhs. Since Kazakh families typically have a large number of children, the absence of an heir is regarded as a great tragedy. Kazakh adages likewise address this significant piece of everyday life.

The house in the existence of a British chap possesses a more critical spot than work. The language is very familiar. England is known as the land of privacy, and its motto is "The Englishman calls his castle his home. The Englishman has the opportunity to act how he wants, rather than how he should. However, family members rarely want to spend a lot of time together outside of holidays and annual celebrations. When the dreary time of experience growing up closes, the English set forth through life, not especially humiliated by contemplations about their youngsters or guardians. It is standard to keep kids in severity, and the higher you are in the public eye, the more severe: "Spare the pole and ruin the youngster." [6].

In his book *Sakura and Oak*, V.V. Ovchinnikov writes: In Britain, human relationships are based on independence that borders on alienation. "The English family is also closed inside — each member of its members preserves the inviolability of his private life much more" [7]. Not only friends and relatives, but even parents and children do not feel bound by duty or responsibility to one another.

Regardless of the way that English, Russian and Kazakh dialects have a place with various gatherings, our people groups didn't have close contacts, and each headed out in a different direction of verifiable

improvement, numerous people truisms completely or to some extent compare, and some match in importance. These are basically universal sayings about women and how she should be treated in the family based on universal human values.

For example:

1) *Alganyn zhaksy bolsa, zhalgyzdykty ansamaysyn.*

A cheerful wife is the joy of life.

It is said to be beneficial to live with a cheerful wife. 8] Literary critics, cultural scientists, and linguists all rely heavily on the study of proverbs and sayings from all cultures. Being a sort of gatherers and interpreters of society shrewdness, experience and information on individuals, they convey the most extravagant data about the quirks of the perspective individuals, the eccentricities of their demeanor to life and to the forward thinking arrangement of perhaps of the main issue in human culture - the disposition to work [9, 26].

Work is continually present in our lives (He who would eat the nut must first crack the shell. Such carpenters, such chips. *Кім еңбек етсе — сол тоқ. Ұстаның жұмысы ісінен көрінеді.*) may alter, but cannot halt. Not only is labor a person's constant companion, but it also occupies almost all of their time. Labor necessitates effort (Better to do well than to say well. *Сөзін дәлел денбесе іспен көрсет.*) The idea of labor's infinity is connected to the idea of its intensity: Verbs are used to illustrate the work processes everywhere. Work is done for you (whoever wants to eat the fruit must climb the tree). Due to its forced nature, labor does not provide a person with happiness or material prosperity. 10]

Working has both positive and negative effects (He who would catch fish must not mind getting wet. *Қазанға не салсаң, қасығына сол ілінер.*) Contingent upon the idea of the work, it can

get either an improvement life, or no improvement, however just sickness because of actual depletion [11, 59].

It is necessary to cultivate a work-related mindset. The exorbitant amount of energy required and the anticipation of negative outcomes deter people from working and encourage them to quit; however, it is important to remember that the value of labor outweighs the importance of idleness (ек енет емес, енет).

Because labor is a moral value, we can infer from these logems that people who work hard have always been valued. The figurative and evaluative components of the concept are always culturally loaded if the conceptual layer of the concept contains indications of the general ideas of the native speaker of a particular object. It is possible to identify culturally influenced aspects of a linguistic sign's semantics because of their figurativeness and evaluativeness.

Proverbs about labor, like many other proverbs, include evaluative vocabulary.

1. there is no bad work

2. жұмыстың жаманы жоқ

"Work" and "idleness" are often contrasted:

business before pleasure.

Еңбек ет те, мақтан; ойнап күл де, шаттан.

There are three types of proverbs in Dahl's collection that are connected to the idea of "work": proverbs that indicate a person's place in life where work is most important; proverbs discussing the positive and negative effects of labor; proverbs that provide life advice.

The proverbs in the first group directly address the significance of work for every individual's life, such as:

No song, no supper.

Еңбек етсең ерінбей, толды қарның тіленбей.

The second group of proverbs views idleness as the antithesis of work, as evidenced by the following:

An idle brain is the devil's workshop.

Жалқаулық — жаман ауру

The third group of proverbs describes a person's sinful nature, which prevents him from always being diligent, living by righteous deeds, or acting in accordance with his conscience, such as:

Actions speak louder than words.

Such carpenters, such chips.

Сөзіне қарама, ісіне қара.

Ердің атын еңбек шығарады.

Ұстаның жұмысы ісінен көрінеді. – it is said that a person is judged by his actions, such as: A person should take a break and not think about the work until it is finished, according to proverbs, for instance:

All work and no play makes Jack a dull boy.

The tongue of idle person is never idle.

Good words and no deeds.

Praise is no pudding.

Thus, we can conclude that the proverbs and sayings of the people and languages studied reflect a negative attitude toward work. Language, as a fundamental component of culture, reflects its fundamental values, such as labor. It is abundantly clear from the grouping of proverbs into logems and their analysis that labor was regarded as an unbearable and ineffective activity.

The paremiological fund shows that people's awareness and attitude toward work were greatly affected by social changes. We have the opportunity to get acquainted not only with the culture of the people of the language being studied, but also with the psychology and worldview of the representatives of a particular country, based on the proverbs of the Russian, Kazakh, and English languages that reflect a person's labor activity. [10]

Every country uncovers the normal worth in its own particular manner, through current realities of reality that encompass it. Each language reflects reality in its own unique way. The global linguistic picture is a reflection of the national picture and can be identified in various linguistic units. Subsequently, the phonetic image of the world is firmly associated with the idea all framework [12].

In the article, we will show on the case of various qualities that together address the ideal of society, the appearance of the public reasoning of the English in correlation with the Kazakh portrayal

of this idea. We used a variety of sources to accomplish this, selecting proverbs, sayings, and common expressions as factual material for analysis and constructing a number of semantic fields from them. We identified the characteristics of English society's culture in one of them, "mutual assistance of members of society."

Mutual assistance is a well-known and beneficial fact that is essential to any nation's survival. Stable turnover rates and other axiomatic statements made by authors and other great people reflect this value. As a result, when describing a society or its members, the British use images like a beehive, a stone, a tree, a pot, and a river—things that surrounded a person when they had a naive view of the world—to describe them: A rope must be used to raise the beehive before it can be raised. [13]

The adage "A tree without a fork is difficult to climb" also discusses the means of social development. It conceals the accompanying importance: A person or a group must always conduct an analysis of the tactical steps necessary to achieve a goal when setting one; in the arrangement of social turn of events, the objectives set should be upheld by substantial advances, powers and means.

The validity and long-term viability of a product of collective effort or decision are prerequisites. In this regard, the following findings demonstrate that the British value the thoroughness of the completed work: One stone won't uphold a cooking pot. The pot is supported by three stones on a firm foundation. According to British conception, members of an ideal society are courteous to one another and able to yield to one another: Life can't remain alive in that frame of mind by equal concessions.

As a result, within the context of the semantic category that we have chosen, the British place an emphasis on the qualities of an ideal society, such as the willingness to assist one another on the team, the significance of teamwork in achieving significant results, its thoroughness, awareness of the gender differences among society members, and their consideration when resolving issues based on the experiences of people who have achieved particular outcomes in life. [13]

The history of the Kazakh people, who fought for centuries for independence and their homeland, was reflected in the ideal society depicted in oral folk art and literature. Consequently, the ideal of society created among the Kazakhs against the foundation of the verifiable battle to safeguard the situation with individuals. Fighting spirit, a plea for loyalty to the motherland, and a lifelong commitment to its freedom permeate many lines.

A person cannot exist without society as a whole, of which he is a part. The proverb "Жалғыздың үні шықпас, / Жаяудың шаңы шықпас". The voice of one is not heard, The foot dust is not visible. In it we see public reasoning and impression of the real world: we envision a solitary voyager in the immense steppe, who shouldn't be visible because of the way that the huge space doesn't permit us to see the residue that ascends under his feet, and you can't hear his call. Something else is when in the steppe one can see far away how a segment of residue ascends high from under the hooves of an entire group, when one can hear how an entire multitude of fighters is strolling towards the foe with a bold cry.

The Kazakhs are not the only ones who prioritize helping one another. Every member of society needs to behave in a way that will benefit a lot of people: "Бір кісі жаққан отқа мың кісі жылынады. A bonfire lit by one warms thousands". The possibility of the saying is a call to accomplish something useful, something beneficial for everybody.

Thus, in light of the examination of axioms, maxims and wellknown articulations, it was uncovered that the parts of an ideal society in looked at societies are shared help of colleagues, the worth of joint work in getting critical outcomes, its meticulousness, information on distinctions in sexual orientation among citizenry and their thought in taking care of issues, dependence on experience of individuals who have accomplished specific outcomes throughout everyday life. At the same time, the idea that members of society should work together to fight against outside forces is an important part of Kazakh culture. This element is directed by the genuine states of the battle of the Kazakh nation for the sacredness of their region. For centuries, our ancestors took care of their land, and a sense of obligation to their kin was passed down from generation to generation. Enthusiasm, valor of the Kazakhs in wartime, perceived by various people groups, are proof of this.

Conclusion

As a result, we attempted to identify differences and similarities in the mentalities of Kazakh, Russian, and English speakers in this chapter by comparing the proverbs and sayings of three languages. We attempted to provide a comprehensive analysis of proverbs and sayings in English, Kazakh, and Russian in this work. We were able to identify the national and cultural characteristics of

English, Russian, and Kazakh proverbs thanks to our work. When examining the figurative units of these units, the extraordinary assimilation and quantitative characteristics cannot be ignored.

Subsequently, researching the particulars of feasible turnover, we arrived at the accompanying resolutions: axioms and maxims advance our discourse, learning any language won't be enough without learning precepts and platitudes, adages and idioms assist us with recognizing the elements of the attitude of the people groups who communicate in these dialects.

We tried to compare this or that stable turnover with its equivalent in other languages and explain its meaning and origin. The way of life, character, psychology, traditions, history, and culture of people who speak different languages, as well as the natural and climatic conditions, are all factors that contribute to the differences. However, regardless of the language's national identity, the world as described by any language is one.

List of references:

1. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Очерки по философии художественного творчества. – СПб.: Питер, 2005. – 192 с.
2. Даль В. И. Пословицы русского народа – М.: Художественная Литература, 1989
3. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Изд. лит-ры на ин. яз., 1958. – 171 с.
4. Вежбицкая А. Н. Понимание культур через посредство ключевых слов. Пер. с англ.
5. Аққозин М. Қазақ мақал-мәтелдері. Казахские пословицы и поговорки. Алматы: Қазақстан, 1990. – 288 б.
6. 1990. – 288 б.
7. The American Heritage Dictionary of Idioms / by Christine Ammer. Houghton Mifflin, 1997. – 493 p.
8. Овчинников В. В. Сакура и дуб. – М.: АСТ-Пресс, 2014. – С. 118.
9. Тавылдиева А. А., Безаубекова А. Д. Лингвистическое описание пословиц казахского и английского языков на тему «СЕМЬЯ». – 2019.
10. Захарова М. А. Стратегия речевого использования образных фразеологизмов английского языка. – М., 1999.
11. Берикханова А. Е., Жунусова Ж. М., Мухаметжанова Ж. А. Русские и казахские эквиваленты английских пословиц о труде //Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2014. – №. 5-6. – С. 73-76.
12. Модестов В. С. Английские пословицы и поговорки и их русские соответствия. М., 2003.
13. Маслова В. А. Современные направления в лингвистике. – М.: Академия, 2008. – 272 с.
14. Булатбаева К. Н., Ережепова А. Т. Взаимопомощь членов общества как норма в английской и казахской культурах (на материале английских и казахских пословиц) //Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. ИЯ Яковлева. – 2017. – №. 2 (94). – С. 13-19.

List of references:

1. Likhachev D.S. Conceptosphere of the Russian language // Essays on the philosophy of artistic creativity. - St. Petersburg: Peter, 2005. - 192 p.
2. Dal V. I. Proverbs of the Russian people - M. : Artistic Literature, 1989
3. Galperin I. R. Essays on the style of the English language. – M.: Ed. liters per in. yaz., 1958. - 171 p.
4. Vezhbtskaya A. N. Understanding cultures through keywords. Per. from eng.
5. Akkozina M. Kazakh maqal-mätelderi. Kazakh proverbs and sayings. Almaty: Kazakhstan, 1990. - 288 b.
6. 1990. - 288 b.
7. The American Heritage Dictionary of Idioms / by Christine Ammer. Houghton Mifflin, 1997. - 493 rubles.
8. Ovchinnikov VV Sakura and oak. – M.: AST-Press, 2014. – P. 118.
9. Tavyldieva A. A., Bezaubekova A. D. Linguistic description of proverbs of the kazakh and english languages on the theme "FAMILY". – 2019.

10. Zakharova M. A. The strategy of speech use of figurative phraseological units of the English language. - M., 1999.
11. Berikhanova A. E., Zhunusova Zh. M., Mukhametzhanova Zh. A. Russian and Kazakh equivalents of English proverbs about labor // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2014. – no. 5-6. - S. 73-76.
12. Modestov V. S. English proverbs and sayings and their Russian counterparts. M., 2003.
13. Maslova V. A. Modern trends in linguistics. – M.: Academy, 2008. – 272 p.
14. Bulatbaeva K. N., Erezhepova A. T. Mutual assistance of members of society as a norm in English and Kazakh cultures (on the material of English and Kazakh proverbs) // Bulletin of the Chuvash State Pedagogical University. Iya Yakovleva. – 2017. – no. 2(94). - S. 13-19.

Ешмұрат Гулжаухар Каримовна
Халықаралық туризм және қонақжайлылық университеті,
Түркістан, Қазақстан Республикасы
АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ – АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ
ҰҚСАСТЫҒЫ

Бұл зерттеу жұмысында қазақ және ағылшын халықтарының мақал-мәтелдерін зерделеу арқылы осы халықтардың мәдени мұрасының, рухани құндылықтарының бейнелену ерекшеліктерін түсінуге талпыныс жасалды. Автор ағылшын, қазақ мақал-мәтелдеріне тілдік және мәдени мәліметтерді табу үшін талдау жасады.

Мақал-мәтелдер халықтардың өмір тәжірибесін, құндылық бағдарлары мен қалаулар жүйесін, ұлттық мінез бен ділдің маңызды қасиеттерін жинақтайды. Мақал-мәтелдер халықтың рухани мәдениетінің ең үлкен құндылығы, оның байқағыштығының, тапқырлығының, жасампаздық күшінің көрінісі, тілдік құралдармен қысқаша тәлім-тәрбие түрінде де, астарлы, түрде де бекітіледі.

Зерттеу нәтижесінде мақал-мәтелдерге анықтама беріліп, қалыптастыру және салыстырмалы талдау әдісіне қарай жіктеу жасалып, коммуникативті тапсырмалар анықталды.

Тірек сөздер: мақал-мәтелдер, қазақтар, ағылшын тілі, отбасы, еңбек, өзара көмек, салыстырмалы талдау.

Ешмурат Гулжаухар Каримовна
Международный университет туризма и гостеприимства,
Туркестан, Республика Казахстан
АНГЛИЙСКИЕ И КАЗАХСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ - РАЗЛИЧИЯ И СХОДСТВА

В данной исследовательской работе сделана попытка понять особенности отражения культурного наследия народа, его духовных ценностей через изучение пословиц и поговорок этого народа. Автор проанализировал английские, казахские пословицы и поговорки с целью найти содержащуюся в них лингвострановедческую информацию.

В пословицах и поговорках обобщается и концентрируется жизненный опыт народов, система ценностных ориентаций и предпочтений, важные свойства национального характера и менталитета. Пословицы и поговорки являются величайшей ценностью духовной культуры народа, проявлением его наблюдательности, остроумия и творческой силы, фиксируемой языковыми средствами либо в виде кратких поучений и назиданий, либо образно, иносказательно, метафорически.

В результате исследования было дано определение пословиц и поговорок, проведена классификация по способу образования и сравнительному анализу, выявлены коммуникативные задачи.

Ключевые слова: пословицы, казахи, английский язык, семья, работа, взаимопомощь, сравнительный анализ.

O. OTGONJARGAL
Gorno-Altai State University (Gorno-Altai), Russia

COMPARING THE SUFFIX –H IN MONGOLIAN - JAPANESE LANGUAGES

Although, there are many similarities for grammar and sentence structure, also several differences have in Mongolian and Japanese languages because they are Altaic languages. Specially, it is very complicated to distinguish the verb tenses, aspects and modals, which were revealed by –h suffix of Japanese language, and express their usage appropriately as well as. Although, it seems an ordinary thing, for the researchers making a comparative study on the Japanese-Mongolian languages and translations, it is necessary to show these detailed differences/distinctions accurately. The goal of the research work is to make a comparative study on the meanings of tenses, aspects and modals of suffix –h in Mongolian-Japanese language and to show how to express their general principles and peculiarities/specific features in translation creations.

Key words:- (suffix –h, tense, aspects, modals, auxiliary verbs)

The structure of the paper/ article:

1. The meaning and peculiarities of Mongolian suffix –h
2. The meaning and peculiarities of Japanese suffix –h
3. The usage of Mongolian and Japanese suffix –h in translation work/ creations
4. Conclusion
5. Bibliography

1. The meaning and peculiarities of Mongolian suffix –h

The seven morphemes such as –h, –san (-sen, -son, -sön), –dag (-deg, -dog, -dög), –aa (-ee, -oo -öö), –maar (-meer, -moor, -möör), –gch, –huits (hüits) were determined as an aspect suffix, suffix –h, named as “verbal noun” “adjectives” and “timed noun” in some Mongolian grammar books. Researcher Byambasan .P divided the aspect suffixes into two groups such as time indicated suffixes –h, –san (-sen, -son, -sön), –aa (-ee, -oo -öö), because these suffixes relatively express the tense meaning, and aspect suffixes –dag (-deg, -dog, -dög), –maar (-meer, -moor, -möör), –gch, –huits (hüits) because these suffixes don’t express the tense meaning.

We tried to make a comparative study on the future meaning of –h suffix among the time indicated suffixes of Mongolian language and the “ru” means –h suffix of Japanese language and show their similarities and differences too.

The researchers have defined the function and time meaning of the –h suffix as a future tense meaning, future tense suffixes and present and future tense form.

According to above mentioned scholars’ definition, we observed that when it connected the previous verb with the next word –h suffix usually expresses and defines the future tense and future aspect meanings. For example,

Head is calling the people, who are going to the countryside tomorrow. (P.S)

Bat is going to back with the children, who came together, by car. (D.S)

It is impossible to be arrested alive, while the grenade is in my hand. (D.B) etc...

Thus, by this general meaning, the time relationship of the –h suffix is being named as a future tense form in Mongolian linguistics. If after –h suffix added an interrogative and negative particles, epithet and auxiliary verbs, we can’t say it will express future tense in spoken and literature language, because the time relationship has different versions depending on the connection with environment and its usage. For example, it is frequently expressing the meaning in present tense or repeated action. For example,

My sweat is covered with drops like I was sitting by the stove. (Ch.Ch)

Do you know what word I said? (O.Ch)

It is interesting, to see the mirage in the valley steppe is sparkling and shimmering from the far. (N.D)

You are running on the land. (D.Ts)

Surenkhuu was smoking .....and.....(N.D).

The herders have already known the fraudulent manner. (Ch.Ch).

So, there is almost no meaning difference, when we use the -dag (-deg, -dog, -dög) instead of -h suffix. Also, in some cases, it is used as a past tense meaning in spoken language. For example,

Why didn't you say to me in the morning? (S.D).

It seems like his/her distressed heart is relieving too. (S.D)

...The old man was thinking proudly when he/she went away as a wind. G.M).

In the case of after the - h suffix means future tense, added an auxiliary verbs in a sentence, it can express variety of additional modal meanings such as doubted, predicted and admired. For instance,

If he becomes an adult, he will travel around the world. (D.Ts)./ Prediction modals/

You are striving to join the army when your brother sent you to get leave. (R.B). /admired modals/

The aspect suffixes of Mongolian language becomes an independent predicate only in the proverbs and fixed expressions, and in this case, it is used as a present and future meaning depending on a context. For example,

There is a proverb as "Pugdog darked at an elephant." while "There is a limit to what one can do" too. (Lodoidamba. Ch "Wolf with a hat" page-250)

The aspect suffixes becomes an independent predicate in some types/species of official and law stylistics and expresses the future meaning too. Doctor (Sc.D) Munkh-Amgalan. Yu and Kan Shin stated that "The same meaning subjects are abbreviated at the beginning of a context, the -h suffix may express simple present and future tense meaning. For example,

1. *Citizen of Mongolia has to conduct the following basic duties properly, honouring /respecting the justice/equity and humanity:*

2. *Revering Mongolian Constitution and other laws and carry out the...etc...*

In the case, the verbs, formed by aspect suffixes used usually with the auxiliary words such as bilee /билээ/, аjee /ажээ/, bai- /бай-/ , bol /бол-/ , other interrogative and negative particles in a sentence not only it can express various additional modal meanings but also it can indicate time meanings too. For example,

If you love me, we should take care each other for our love and happiness. (LA. 1977. III-18. №12).

It is impossible to deviate only step from this road. (LA. 1977. №4).

Both of us, have already married, are talking about future life and happiness. (N.D).

If I married with Budjav, these earrings and ring would be mine. (D.Ts) ...etc...

The verb tenses expressed by verb expanded forms is named differently such as compound tense or duplicative tense in Mongolian linguistics/language. Bazarragchaa. M, one of the famous researchers, mentioned that "-h suffix expresses the compound tense by verb expanded form which added auxiliary verbs such as bai- /бай-/ , bol- /бол-/ and compound and duplicative tenses integrated in a sentence and it expresses the verb's and subject's tense accurately. For instance,

You can be passed away. /duplicate tenses/

They might come back. /prediction modals, duplicate tense/

The weather will be getting worse. /future tense in the past/ duplicate tense...etc... he determined it accurately. We agreed with his idea and mentioned about it in the article named "On the tense issue revealed by compound verbs of Mongolian language" (see more information from the article "On the tense issue revealed by compound verbs of Mongolian language" by Otgonjargal. O (aspect suffixes +auxiliary verb) Huh hot., 2019)

In addition to, -h suffix is used more frequently and used as a noun more among the attributive suffixes. Abbreviating the noun of strength collocation the adjectives with -h suffix are used as a noun. For example, to inquire (*inquire bureau*), *airport*, (*place*) *court* (*place*), *maternity* (*house, building*), *adviser/consultant* (*doctor, lecturer*), *assistant* (*worker, teacher*), *stadium* (*garden*), *read* (*reader*), *to round* (*routing slip*)...etc...

Doctor (Sc.D) Galsan. S said that "The separate verbal nouns with - h suffix can used as a noun without any morpheme in Mongolian language and he mentioned some examples as to enquire (*enquire bureau*), *maternity* (*house*) and *airport* (*place*), he stated that actually these words became nouns. Here, - h suffix used as a suffix and in this case, the basic role/function of -h suffix has been lost totally. "The verbs are written with - h suffix as бичих (to write), унших (to read), явах (to go),

cyx (to sit) in the dictionaries because Mongolian verbs don't have infinitive and special form. Also, according to Mongolian lexical grammar, we have to write a vowel before the -h suffix". In this case, (infinitive form) it doesn't express future tense meaning. For example,

People should love and respect each other.
People should work/labour faithfully for their country.
People have to respect justice."

Finally, we have to pay attention to the infinitive form of verbs is being expressed the -h suffix and have to correct some of them. Some researchers have noticed /stressed on it. For instance, linguist, researcher Luvsanjav. Choi "The verb intransitive form as named "infinitive" of Indo-European languages such as English and Russian doesn't have in Mongolian language. In some cases, some people have confused that this form of Indo-European languages is similar to Mongolian timed noun such as confirm, rise, flourish and inquire. These are noun form indicating future tense, not verb form in Mongolian language. Eventually, it is better to translate the verb form named "infinitive" of foreign language, as imperative form into Mongolian, because the world famous Mongolists also matched them as above mentioned in their creations. Both my teacher Academician Rinchin and Academician Luvsanvandan (Structure of Modern Mongolian, 4.1.2.,; 7.1.1-7.1.5.4. 1968. Ulaanbaatar) have already translated the verb intransitive form named "infinitive" of Indo-European language into Mongolian by the basic verb root of Mongolian, and both have advised that it is better to take dash (-) after the basic root of the verb. In this case, it has a scientific basis on *есть* and *входить* of Russian language, to eat and to enter of English language can equal with *идэ-* and *оро-* of Mongolian language. Thus, "...both of infinitive and imperative forms of Russian and English equals with imperative form of Mongolian language" noticed so many years ago. For example, some of the beginning learners of Mongolian language understand that the words with -h suffix in the dictionaries are in the infinitive form and they write *явахжээ* and *явахлаа* instead of *явжээ* and *явлаа*. Eventually, if the infinitive form of the verbs were written as *ява-* in the dictionaries, the foreign learners won't be confused and they will write *явлаа* and *явжээ* easily.

Doctor (Sc.D) Munkh-Amgalan. Yu and Kan Shin consider that the above mentioned – h suffix in the verb expanded form as *should work/labour* and *have to respect*, is not an infinitive form, and it is a -h suffix, which is connecting the previous word with its back following modals, and it has been indicating the future tense meaning too. Also, we are supporting their idea too. Aspect suffixes of Mongolian language don't contain any aspects' and modals' meaning.

2. The meaning and peculiarities of Japanese suffix –h

Japanese -ru 「～る」 means –h suffix expresses the time as a final predicate in a sentence, also it is used to attribute a noun. Japanese -ru 「～る」 means –h suffix expresses the present and future tense meaning duplicate. Some scholars consider that Japanese language doesn't have a tense, the concepts on verb tenses are not systemized, because present and future tense meanings of the verb are uncertain/hidden. The scholar Tetsuya Kunihiro 国広哲弥 (1967) mentioned that there are two forms of -ru 「～る」 means –h suffix, -ta means -san⁴ suffix which expresses the past and present tenses in Japanese language. ("masu, and mashita" - respecting forms of the verb include in it.) At first sight, it seems very simple, these forms become the time/tense issue more complicated. For example, the respecting form of the verb "masu-present tense, mashita-past tense" is used as a following manner.

1. a. 私は夜10時に寝ます。I am going to sleep at 10pm in the evening. (meaning of habits)
- b. 私はこれから寝ます。I am going to sleep soon. (Future meaning)
- c. 太陽は西に沈みます。The sun is going to set in the western. (the meaning of truth)
2. a. 私は昨夜10時に寝ました。Yesterday evening I slept at 10pm.(past event)
- b. 君はもう宿題をしましたHave you already done your homework? (Infinitive meaning)

If we consider the above example in the three time positions of the verb, past, present and future, 1b present tense forms express the future tense meanings. As same as it, the past tense expresses the past perfect tense meaning. Therefore, it is necessary to define the verb tense depending on the sentence meaning. Factually, kinds of verbs, the verb in main clause or clause sentence are very important to express tense meaning in Japanese language. Japanese verbs are classified by so many

categories. For example, verb forms divided into three groups, for lexical meaning it divided as expressed movement and aspects, for tense meaning it divided as expressed the momentary and continuous movement, also classified as transitive and intransitive depending on it imperatives the words formed by the accusative case. So, the verb types are very important to understand which tense of the verb and which meaning of the aspect are indicated. At first glance, it seems like, if the -ru 「ル」 means -h suffix becomes a final predicate of the sentence, it will express the future tense meaning regularly, but actually it is not.

Additionally, it is difficult to distinguish which meaning of the tense is expressed, because present and future tenses are expressed by the -ru 「ル」 means -h suffix in Japanese language. So, the researchers, Masuoka Takashi 益岡隆志 and Takubo Yukinori 田窪行則 have classified detailed the meaning of tenses and aspects, which have indicated by -ru 「ル」 means -h suffix, as following: For instance,

If the verbs, showed the aspects, formed with -ru 「～ル」 形 means -h suffix, it will express present or present continuous tense generally. For example,

あそこに誰かがいる。 *Someone is there. (present tense)*

1) The verbs related to movement express the future tense. For instance,
来週の日曜日に運動会が行われる。 *Day of sport will be held next Sunday.*

2) When expressing the daily routines, habitats, sense, and feelings -ru 「～ル」 形 means -h suffix used as a present tense meaning. For example,

このところ、3日に1度雨が降る。 *Here, it rains once a three day. (present tense, repeated meaning)*

人の声が聞こえる。 *Someone's voice is listened. (It is listened by me.)*

それは間違っていると思います。 *I think it is false completely. (meaning-I think)*

3) Sometimes -ru 「～ル」 形 means -h suffix show aspects, used in a sentences which expressed the features and quality of people and things. For instance,

オリンピックは4年に1度開かれる。 *The Olympic games held once per four year.*

4) Furthermore, it expresses the general present tense, unrelated to speaking moment. It happens generally in the explanations and styles of the movies and plays. For example,

鍋にバターを溶かし、ベーコンを入れてよく炒める。

After melted down the butter in the pot, you should add the smoked bacon and fry well.

花子、右手から出てきて、舞台中央で止まる。

Hanaka will appear from the west side and will stay at the center of the stage.

This classification, made by them, is more understandable and systemized for the researchers/students who are making a study on verb tenses of Japanese language.

The verb infinitive form of Japanese language is noted by -ru 「～ル」 形 means -h suffix, and if the predicate of the sentences, not related to the speaking action, is formed by the infinitive, it can't express the tense meaning. For example,

太陽は東から昇る。 *The sun shines in the east.*

地球は太陽の周りを回る。 *The earth rounds the sun.*

雨が降って地が固まる。 *At the end of the trouble, you will enjoy the happiness.*

結婚する、しないは人の勝手。 *To marry or not is someone's choice."*

Moreover, some scholars made a comparative study on aspects' meaning, indicated by -ru 「～ル」 形 means -h suffix, expresses the present and futures tense and -ta 「タ」 形 means -san⁴ suffixes. Finally, they concluded that -ru 「～ル」 形 means -h suffix expresses the uncompleted action aspects, because -ta 「タ」 形 means -san⁴ suffixes of Japanese language express the completed action aspects. On the contrary, researcher Noda Shinichi 野田信一 has denied their principles/concepts and explained his concept on the sentence 水は100°Cで沸騰する。 Water boils at 100°C. Here he asked if the verb, formed by -ru 「～ル」 形 means -h suffix, at the end of this sentence, is indicated the incomplete modal meaning. Any scholar can't confirm that it indicated the modal meaning, so anybody can't deny his idea too. Scholar Sagawa Masayoshi 佐川誠義 explained it "If -ru 「～ル」 形 means -h suffix stresses the lexical meaning of the word, it won't express the tense meaning. Thus, -h suffix at the end of above mentioned example sentence, won't indicate the

tense meaning. But to compare with modal meanings of -ta 形 means –san⁴ suffixes it indicates the incomplete modal meaning actually”.

The one of the -ru 「～ル」 形 means –h suffix peculiarities of Japanese language it can express a modal meaning independently. Researcher Kinsui 金水 (1998) consider that -ru 「～ル」 形 means –h suffix not only express the time meanings but also it can express the modal meanings such as looked at something unexpectedly or recognized the main/specific features of the people and things. (used to describe something in front of the eyes) He explained his concepts on the following examples.

1. あっ、ゴキブリがいる！ *There is a cockroach.*
2. あっ、帽子がとぶ！ *Your hat is going to fly.*
3. この椅子は先刻からここにある。 *This chair is staying here since that moment.*
4. あれ！あの人三つの目がある。 *Ohh, this man has three eyes.*
5. あの人はよくしゃべるね。 *That man is too talkative. ...etc...*

In addition, researcher Mastuda 松田 supported his concepts (1998) and made a comparative study on the modal meaning indicated by –ru 「ル」 形 means –h suffix and modal meaning indicated by –ta 「タ」 形 means –san⁴ suffixes and showed the differences. According to him, the modal differences revealed by the mentioned suffixes, depends on whether it indicated the past tense meaning or not. As a result of the above research, we can conclude clearly that -ru 「～ル」 形 means –h suffix of Japanese language not only expresses the tense but also it can express modals and aspects too.

The predicates, in a compound sentence with two or more predicates, are not necessary to be formed by the same tense suffix in Japanese language. On the other hand, present and future tense suffixes can be used as mixed/together in one sentence. So, -ru 「～ル」 形 means –h suffix mixed with future tense suffix and used as future tense meaning in spoken and literature language. But usually it happens when it became a predicate of clause sentence in a compound sentence. Researcher Teramura Hideo 寺村秀雄 explains that it related to lexical and semantic meanings. On the other hand, if the clause sentence is connected with the compound words such as орчим /about/, болгонд/each/ and тэгэв үү үгүй юу /happened or not / 「グライ」 「タビニ」 「ヤ否ヤ」 and conditional –val⁴ suffix, or the verbs + modals like a –x ёстой /have to/ should/, санаатай /need to/, төлөвлөгөөтэй /planned to/ 「ツモリ, 約束, 予定, 決心」, which require a –h suffix, it happens too.

3. The usage of Mongolian and Japanese suffix –h in translation work/ creations

According to the research, we observed that, at the first glance, aspect suffixes seem to be expressing the future tense meanings both of Mongolian and Japanese language, but in actually, there are several differences between Mongolian and Japanese language. To recognize how to these differences and similarities are expressed in two languages, we used “the collection of best stories of Mongolian”, “Japanese-Mongolian great dictionary” and “Mongolian-Japanese dictionary” as our research materials. As a result of making observation on these research materials, we have classified the differences and similarities of – h suffix of Mongolian and Japanese languages in the level of time, aspects and modal meanings. The similarities:

1. Aspect suffixes, used as a role of attributing the noun, indicates the future tense in the two languages same. For example, Mongolian language:

- 1) *Unfortunately, I haven't got any vitality to sing.* (Erdene S., “Khulan and me” p-326)

しかし、私はそれ以上歌う気持ちにはなれなかった。
/ word by words, to sing / Japanese language:

- 2) *真の友とはいざという時に助けてくれる人のことである。
The honest friend is a man who can help in the nick of time.*

/ word by words, to help / (Demberel.S “Japanese- Mongolian Great Dictionary” page-1222)

2. The compound verb tense with – h suffix which formed by the verb expended structure, is expressed by different ways depending on the sentence meaning. For example, Japanese language:

- 3) *遠ざかるにつれて土地の収穫がよくなるのです。*

Getting far away from here, the grass is getting dense.

(Ozava Shigeo “ Modern Mongolian-Japanese brief dictionary” 2007, p-527) /

present tense / Mongolian language:

4) *Bumaa permitted to try by that instruction.* (Damdinsuren.Ts “Something in the case” p-36) *ボマーも、その教え通りにやってみることを承知した。*

/ word by words, to permit to try/ /past tense /

3. The -h suffix of Mongolian language not only indicates the future tense meaning but also it expresses the happening in the present tense or repeated action in the present tense. This meaning can be expressed as the same in the Japanese language too. For example, Mongolian language:

5) *The examples of women’s daily work to do are cooking, sweeping out and etc...* (SML, 60th Volume, p-206)

女なら誰でもする掃除や食事の仕度.....それが仕事じゃないか。 / word by words, *to do* / Japanese language:

6) *図書館へ行く矢印道標がある。*

The road sign, guides the direction to the library. / word by words, *to the library* /

(Demberel.S “Japanese- Mongolian Great Dictionary” page-1810)

More examples, -h suffix which indicated the verb repeating and permanent action meaning of Japanese language is expressed by aspect suffixes-dag,-deg-dog and -dög in Mongolian language frequently.

4. Although, the modal meaning, indicated the expanded form, as verbs with -h suffix +auxiliary verb, matches in the Japanese and Mongolian languages, sometimes it is translated by different modal meanings depending on some peculiarities of the two languages. For example, Mongolian language:

7) *I won’t go to welcome him/her.* (SML, 60th Volume Choijilsuren.S “The autumn night” page-630)

私は迎えになんか行かないから。

/ word by words, because I won’t go to welcome/ Japanese language:

8) *来年私たちの担任の先生は持ち上がりになるだHe will work as our class teacher continually next year.* / word by words, *will work* /

(Demberel.S “Japanese- Mongolian Great Dictionary” page-1777)

We can see that prediction modal meanings of Mongolian and Japanese languages are translated same meaning in the 8th example, while the confirmed modal meaning is translated by explained modal meaning in the 7th example.

How the specific features/peculiarities of – h suffixes in two languages are revealed in translation works?

1. The -h suffix of Mongolian language can’t become a final predicate in a sentence independently, while үлийн –х нөхцөл of Japanese language can become a final predicate in a sentence independently. Thus, -h suffix of Japanese language, used as a final predicate in a sentence is expressed by various meanings into Mongolian depending on verb types and sentence meaning. For example,

9) *船で日本へ行くには幾日かかるか。* *How many days does it take to travel to Japan by ship?* / future tense /

(Demberel.S “Japanese- Mongolian Great Dictionary” page-70)

10) *机の上に本がある。* *The book is on the table.* (Demberel.S “Japanese- Mongolian Great Dictionary” page-1777) / present tense/

11) *読書と思考が知性を育む。* *Reading and thinking develops/expands the knowledge.*

(Demberel.S “Japanese- Mongolian Great Dictionary” page-1367)

12) *鍋にバターを溶かし、ベーコンを入れてよく炒める。* /abstract present tense/

After melted down the butter in the pot, you should add the smoked bacon and fry well... etc...

2. Depending on the context meaning, the –h suffix in Mongolian proverbs and fixed expressions indicates the simple present and future tense, while it doesn’t indicate any tense in Japanese language. For example,

13) 聞くは一時の恥、聞かぬは一生の恥。

Asking /enquiring is that moment shy while not asking/enquiring is a whole life shy.

/ word by words, ask/ enquire, / not to ask/ enquire /

(Demberel.S “Japanese- Mongolian Great Dictionary” page-1376)

We can express the verbs, formed by -ru 「〜ル」形 means -h suffix, which indicated the meaning of the truth and reality of the earth and doesn't relate to the speaking time moment of Japanese language, by -dag⁴ suffixes which indicates the aspect's meanings. For example,

14) 太陽は東から昇る。The sun shines in the eastern.

15) 地球は太陽の周りを回る。The earth rounds the sun. etc...

It indicated/confirms that the concepts on verb tenses and aspects; principle linguistics' theories of Mongolian and Japanese language have incompatible.

3. The words, formed by -h suffix of Mongolian language, are used frequently as a noun. So, this kind of compound words usually translated as a noun into Japanese language. For instance,

16) If I gave a rebirth, first of all, I would be a hungry predator and eat you.

(Lodoidamba. Ch “Wolf with a hat” page-244)

「もし転生というものがあるのなら、ぼくはけたはずれに飢えた獣に生まれ変

/ word by words, rebirth /

わって、いの一番にお前を食ってやる」。。。。

But the verbs, formed by -h suffix of Japanese language, never used as a noun.

4. Depending on the noun types, -h suffix means -ru 「〜ル」形 expresses the present and future tense in Japanese language, while the verbs don't classifies accurately, and the tense meaning is not related with verb types in Mongolian language too.

5. The mixed, present and future, tense in a compound sentence in Japanese language is translated differently into Mongolian language depending on expressed meanings into Mongolian. For example, Japanese language:

17) 彼女はそれを聞くや否や、飛び出していった。

She shoot out of the room whether listened to him/her or not to.

/word by words, whether listened or not / (O.O) etc...

6. Future tense indicated suffix -h of Mongolian language doesn't expresses the aspect's meaning independently/separately. The modal meaning indicated by -ru 「〜ル」形 means -h suffix of the Japanese language is expressed into Mongolian language as adding the modal words after the -na⁴ suffixes, indicated the present tense, and -h suffix. For instance,

17) あっ、ゴキブリがいる！ There is a cockroach.

18) あっ、帽子がとぶ！ Your hat is going to fly. ...etc...

Conclusion

In this paper we considered the meanings and translations of the -h suffix of Mongolian and Japanese languages based on the two languages' materials. As a result of the research work, we understand that the meaning and usage of Japanese -h suffix is include broader range and it is used more creative than Mongolian aspect suffix -h. Interestingly, depending on the verb types, not only the tense meaning of Japanese -h suffix expresses the present and future tense, but also it has a meanings of aspects and modals. For the tense meaning, one of the doubtful and interesting things is especially, -ru 「〜ル」形 in Japanese, -h suffix in Mongolian, in proverbs and some sentences with the meaning of the truth, won't express the tense meaning.

It is considered that all things and phenomenon of the earth exist in constant movement, and nothing separate movement, and no movement separate things and phenomenon. As same as it, there is nothing separate tense meaning and no movement without it. According to this logical law, I disagreeing with the above mentioned sentence “-ru 「〜ル」形 in Japanese, -h suffix in Mongolian, in proverbs and some sentences with the meaning of the truth, won't express the tense meaning” and we consider that in this case, proverbs and some sentences with the meaning of the truth will express the simple present and future tense meaning, depending on the usage environment and context.

Thus, we usually use the -ru 「～ル」 形 in Japanese means -h suffix in Mongolian incorrectly because we don't know the detailed usage of aspects and modals meaning of them. In future, it is necessary, we should pay attention to this specific features of the Japanese language and use it correctly in our daily life and in our translations too.

Bibliography:

1. Bazarragchaa M., (1993) "Modern Mongolian simple sentences", UB,
2. Galsan S., (196) "К сопоставительной характеристике причастий монгольского и русского языков" *Studia Mongolica* Tom IV(12). Fasc 7, UB.,
3. Ishdorj B.(1930) "Mongolian Grammar" Press committee of Mongolia, №1/3007,
4. Luvsanjav Choi., (1969). "English self study", UB.,
5. Munkh-Amgalan Yu and Kan Shin (2014). "Contemporary Mongolian Morphology" II. UB,
6. Unurbayan Ts. (2004) "Contemporary Mongolian Morphology" UB,
7. Chingeltei (1984) "Contemporary Mongolian grammar"
8. ILL, AS (1987) "The morphology structure of Contemporary Mongolian", UB., Editor Luvsanvandan Sh.,
9. 佐川誠義 (1971) 「日本語のテンスについて」. 日本言語学会第64回機関誌
10. 益岡隆志*田窪行則 (1992) 「基礎日本語文法」くろしお出版
11. 金水敏 (1998) 「いわゆるムードのタについて一状態性との関連から一」東京大学国語研究室創立百周年記念 国語研究集
12. 国広哲弥 (1967) 「構造的意味論、日英両語対照研究」三省堂
13. 寺村秀雄 (1984) 「日本語のシンタクスと意味II」くろしお出版
14. 藤原雅憲 (2001) 「よく分かる文法」アルク株式会社出版
15. 松田忠徳、蓮見治雄、荒井伸一訳編 (1984) モンゴル短編集「帽子をかぶった狼」、古文者出版
16. Damdinsuren Ts., "Complete works 1". Interpress.,UB., 1998
17. *Demberel.S "Japanese- Mongolian Great Dictionary" 2012*, UB
18. Lodoidamba Ch., (2005). "Samples of Mongolian Literature" 108., 22nd Volume.,UB
19. *Ozava Shigeo "Modern Mongolian-Japanese brief dictionary" 2007*,

ТҮЙІНДЕМЕ/РЕЗЮМЕ

О. ОТГОНЖАРГАЛ

Таулы Алтай мемлекеттік университеті (Горно-Алтайск қаласы)

Грамматика мен сөйлем құрылымында көптеген ұқсастықтар болғанымен, моңғол және жапон тілдерінде де бірнеше айырмашылықтар бар, өйткені олар Алтай тілдері. Атап айтқанда, жапон тілінде -h жұрнағы арқылы анықталған етістіктің шақтарын, аспектілері мен модальділіктерін ажырату және олардың қолданылуын сәйкесінше білдіру өте қиын. Бұл әдеттегідей болып көрінгенімен, жапон-моңғол тілдері мен аудармаларын салыстырмалы түрде зерттейтін зерттеушілер осы егжей-тегжейлі айырмашылықтарды дәл көрсетуі керек. Зерттеу жұмысының мақсаты –моңғол-жапон тіліндегі-h жұрнағының уақыт мәндерін, аспектілері мен модальділіктерін салыстырмалы түрде зерттеу және олардың аударма шығармаларындағы жалпы принциптері мен ерекшеліктерін қалай көрсету керектігін көрсету.

Тірек сөздер: –(жұрнақ-h, шақ, аспектілер, модальділіктер, көмекші етістіктер)

О. ОТГОНЖАРГАЛ

Горно-Алтайский государственный университет (г. Горно-Алтайск), Россия

Несмотря на то, что существует много сходств в грамматике и структуре предложений, монгольский и японский языки также имеют несколько различий, поскольку они являются

алтайскими языками. В частности, очень сложно различать времена глагола, аспекты и модальности, которые были выявлены с помощью суффикса –h в японском языке, и соответствующим образом выражать их употребление, а также. Хотя это кажется обычным делом, исследователям, проводящим сравнительное исследование японско-монгольских языков и переводов, необходимо точно показать эти подробные различия. Цель исследовательской работы состоит в том, чтобы провести сравнительное исследование значений времен, аспектов и модальностей суффикса –h в монгольско-японском языке и показать, как выразить их общие принципы и особенности в переводческих произведениях.

Ключевые слова: - (суффикс –h, время, аспекты, модальности, вспомогательные глаголы)

ӨОЖ 82-94
ГТАХР 17.09.91

Хамзин Мауен
khamzin_m@mail.ru
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Хамзина Карлығаш Мауеновна
jako199473@mail.ru
Ә.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҰЛЫ ДАЛА ДИПЛОМАТИЯСЫ: ТАРИХЫ, ТАҒЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ДӘСТҮР ЖАЛҒАСТЫҒЫ

Бұл мақалада байтақ дала төсінде көшпелі ғұмыр кешкен ата-бабамыздың дипломатиялық қарым-қатынас орнату әдіс-тәсілдері, олардың халық әдебиетінде көрініс табуы мен қазіргі таңдағы мемлекеттік дипломатияға әсері туралы баяндалған.

Тірек сөздер: тіл, руханият, тарих, өнер, көшпелілер, халық, мәдениет, өркениет, келіссөз, демократия.

Кіріспе. Жалпы адамзат баласы үшін ерте заманда өнер синкреттік сипаты басым руханиятқа жатса, 2-3 мыңжылдық уақыт аясында Ұлы даланы Еуразия кеңістігінде мекен еткен көшпелі қауым болмысында да кешенді – синкреттік сипаттар қалыптасты, атап айтқанда, табиғатты бағындыруға емес, керсінше, өздерін сол табиғаттың бір бөлшегіміз деп есептеу келе-келе, Адам-Табиғат-Қоғам ұштағынына негіз болып, берік қалыптасуына мықты алғышарттар жасады.

Негізгі бөлім. Өзгеге ұқсай бермес осынау өзгеше сипаттағы ғұмыр кешу сол тұстағы қоғамдық-әлеуметтік, тарихи, саяси жағдаяттар аясындағы адамның соларға тәуелділігін емес, керсінше, сол жағдаяттардың орнығын, белгілі бір дәрежеге қалыптасуының бастау көзінде сол көшпелілердің өздері тұрғанын бүгінгі күні зерделеп жатқанымызды баса айтқан абзал. Демек, сол ұзақ мерзім аясында қоғамдық құрылым, қауымдастықтың барлық тиесілі атрибуттары мен рәсімдерінің қалыптасуы мен орнығын, салтанат құруының көшбасшысы көшпелі қауым (еуропалықтарша айтқанда, номадтар) болса, сол қалыптасу үдерісі а) көшпелі жұрттың таным, көзқарасына негізделген салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тыйым-ырымды дүниеге әкелді; ә) қолданбалы сипаты басым халықтық өнер туындыларының тууына негіз қалады; б) өнердің көшпелі ғұмырдағы алып кеңістіктің ауқымындағы түрлі салалары сол орасан зор территорияның өзіндей кең тыныстылық сипатына ие болды. Әрине, бұл айтылғандардың барлығы кешегі көшпелі бүгінгі қазақ, алаш жұртының барша болмысын егжей-тегжейлі көрсете алмайды, біз тек басты-басты деген жайттарға ғана шолу яғни нормалық сипатта тоқталуға әрекет жасадық.

Тұжырым біреу: жоғарыда айтылғандар жалпы адамзат тарихына алтын әріптермен жазылуға тиіс, солай болуға тиіс екенін бұрындары мойындамағанымыз тек аса қуатты ағымға айналған еурамацентризм өкілдерінің тұжырымында ғана жатқан жоқ-ты, бар кілтипан өзге

елдер өз алдына, біздің өзіміздің сондай пайымға бара алмауымызда болатын. Бара алмау себебіміз: бүгінгі уақыт көшпелі салт аттылар ғұмыр кешкен уақыттан тым алшақ жатқанында ғана емес, біздің басым бөлшегіміздің тым алыста қалған сол кездегі құндылықтарға баға беруге өрісіміздің бәлендей жете қоймағанында еді. Тұтастай алғанда, бірнеше ғасырлар бойы өркендеп дамып, қалыптасқан ұлттық болмыс иірімдері ерекше даралық сипатқа ие болды, ол – Ұлы Даланың мәдениеті мен өркениетінің дүниеге келуі еді. Сол өркениет пен мәдениет ауқымында халықтық шынайы демократия орнықты.

Академик С.Зиманов пікіріне сүйенсек, Ұлы Дала өркениетінде бірегей сот жүйесі қалыптасты. Қалыптастырған билер институты еді [1]. Бір ғажабы, сот жүйесін қалыптастырған билер институтының тууына алғышарттар жасады. Ал, бұл институт Ұлы Даладағы ертелі-кеш қабылданған («Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», «Жеті жарғы» т.б) заңдардың дүниеге келуіне іргетас қалаған еді. Және ең бастысы – сол заңдардың бәріне ортақ жайт халықтық демократияның үстемдігі еді. Сондықтан да демократияға негізделетін билер институты, батағой, аузы дуалы билер, көмекей әулие атанған абыздар ханның қабылдаған бұйрық, шешімдерін егер олар әділет жолынан таяр болса, жүзеге асыртпай тастады, тіпті хан атану үшін билер қауымының келісімі қажет болды [2]. Билер институтының көшпелілер яғни Ұлы Дала халқының өмірлік ұстанымына айрықша қызмет еткені соншалық, ол аса ірі ауқымды мемлекеттік, қоғамдық міндеттерді жүзеге асырушы қуатты құрылымға айналды. Және ол атқарған ұлы мұраттың бастысы – демократияға ғана емес, халық мүддесін көздеген, соның қалауымен туған демократиялық міндетке негізделген міндет еді.

Ұлы Далада демократиялық сипатпен астасқан дипломатикалық міндет бірден туып, дами қойған жоқ. Ол недәуір уақытты қамтыды, себебі, Ұлы Даланы мекен еткен көшпелілер қоғамының өзгеге ұқсай бермес дүниетанымы, өмірлік ұстанымы, көзқарасы болатын. Осынау жайттардың екшеуінен өткен шынайы, халықтық сипаттағы дипломатияның айрықша даралағаны соншалық, ол қалыптасқан сәтінен бастап-ақ әлемдегі басқа халық, ел, қоғамдастық, ұлттар мен ұлыстарда дүниеге келген дипломатиядан еш кем емес-ті, тіпті өміршеңдігі мен жасампаздық сипаты жағынан асқақтап тұрған болатын. Ұлы Дала дипломатиясы мазмұны жағынан шынайы демократияға негізделетіндіктен, аса ірі әрі халық ықыласына бөленген танымал тұлғалар хан мен бүлік иесіне тек өз атынан ғана емес, тұтас халықтың атынан сөз айтатын шын мәніндегі сарабал мәмілелерге айналды. Мысалдарға жүгінейік.

Ай, хан, мен айтпасам, білмейсің,
Айтқаныма көнбейсің.
Шатылып жатқан халқың бар,
Аймағын көзбен көрмейсің
Қымыз ішіп қызарып
Мастанып, қызып терлейсің,
Өзіңнен басқа жан жоқтай
Елеуреп неге сөйлейсің?! - дей келіп, Асан қайғы былайша түйіндейді:

... Ай, Жәнібек, ойласаң,
Қилы-қилы заман болмай ма,
Суда жүрген ақ шортан
Қарағай басын шалмай ма,
Мұны неге білмейсің!?
Хан-аман бол, Жәнібек,
Енді мені көрмейсің! [3,24].

Егер артында қалың елі болмаса, сол халықтың мұң-мұқтажын анық білмесе, Асан қайғы бұл зілді арнауын атақты хан Жәнібекке айтар ма еді? Бұл арнауда шынайы демократия бар. Тұтас бір жүйеге айналған халықтық демократия мен дипломатия ғасырлар бойы тұтас халықтың өмір салтына енді және бұлжымас заңына айналды. Соның дәлелі XV ғасыр өкілі Асан қайғы мен XIX ғасыр өкілі Махамбет ақын арнауларындағы ұқсастықтан байқалады. Егер XV ғасырдағы Асан қайғылардан соң қазақ хандығында дипломатия мен демократияға шектеу қойылған болса, XIX ғасыр перзенті Махамбет:

Хан емессің, қасқырсың,
Қас албасты басқырсың.

Достарың келіп табалап,

Дұшпаның сені басқа ұрсын! – деп, Жәңгір ханға тепсінбес еді [3,181].

Жоғарыда айтылған билер институтының өміршеңдігі зор сипаты шын мәніндегі би атына ие болған тұлғаның алуан қырын қабілетінен байқалатын болды. Тұжырымдай айтсақ, би-мәмілегер (дипломат), елші, психолог, ұстаз-тәлімгер, педагог, тарихшы, философ, әлеуметтанушы, мәдениет пен өнер саласынан айтулы білгірі ақын әрі шешен, қара қылды қақ жарған әділ сот, жазалымы әділетсіз үкімнен қорғап қалар қорғаушы (адвокат), қылмыскерге қылмысы дәлелденсе, әділ жаза берулерін қадағалайтын прокурор, ел басқарушыларға, мемлекет басшысы – ханға ақыл қосатын кеңесші, дұрыс заңның қабылдануына мүддесі парламент мүшесі (бірталай лауазымдарды бүгінгі атауларымен атап отырмыз). Айрықша бір назар аударатын мәселе мынада. Дипломатия – мемлекеттің сыртқы саясатын жүзеге асыратын құрал десек, ол сыртқы қатынастардағы мемлекет қызметінің анықтамасы ретінде Батыс Еуропада XVIII ғасырдың соңында қолданыла бастады. Ал, Ұлы Далада ол әлдеқайда бұрын пайда болғанын жоғарыда айттық. Қаншама жерден дарынды қолбасшы, қағанат басшысы болса да, соңында қыруар әскері болса да, тағдырдың ұйғаруы солай болып, Азиядан Еуропаға қоныс аударған сәтінен бастап, сол құрлыққа қарудың күшінен де гөрі, дипломатиялық келіссөздер нәтижесінде көп іс тындырған болатын. Еуропа елдерінде Атилла (Еділ) патша жайлы қыруар дүниелердің барлығы да осы ойымызды дәлелдейді.

XVIII ғасырдағы қазақтың ақыл-ой, сана, парасат пен пайым, өресінің көрсеткіші болып табылатын үш ұлы биі сонау Ұлы Далада туып, қалыптасқан үрдістің бірден-бір жалғастырушы тұлғаларды ғана емес, сол үрдісті жаңа уақыт пен жағдаяттар аясында дамытуына да бола білді. Төле бидің жоңғар шапқыншылығына ұшыраған елін біржола құрып кетуден сақтап, Ташкентте ұлыс бегі болатын, өте ұтымды мәмілегерлік саясат жүргізуі бұл ойымызға нақты дәлел бола алады.

Қаз дауысты Қазбектің:

Біз қазақ деген мал баққан елміз,

Бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз,

Елімізден құт-береке қашпасын деп,

Жеріміздің шетін жау баспасын деп,

Найзаға үкі таққан елміз.

Ешбір дұшпан басынбаған елміз,

Басымыздан сөзді асырмаған елміз,

Досымызды сақтай білген елміз,

Дәмі-тұзын ақтай білген елміз,

Асқақтаған хан болса,

Атадан ұл туса, құл боламын деп тумайды,

Анадан қыз туса, күң боламын деп тумайды,

Ұл мен қызды қаматып отыра алмайтын елміз [4,27].

Дипломатиялық тәртіп бойынша арнайы елші болып келген адам өз елінің қандай екенін баяндап, хабарлама жасайды. Яғни елдің саяси ұстанымы, соғысқа, басқыншылық жорыққа деген көзқарасы ортаға салынады. Жоғарыдағы жолдардан бұл міндетті Қазыбек бабамыздың бар салт-жоралғыны сақтай отырып, мүлтіксіз орындағаны аңғарылады. Ал, екі ел арасында айрықша ушыққан жағдайды екшей келген елші елінің атынан наразылық та білдіреді. Ондай наразылықты, көрген қысастықты ашынса да жеткізе білудің, онда да мәмілегерлік сипатты сақтай отырып, салмақты ойға терең мазмұн, астарлы емеурін дамытудың да өзіндік жолы бар. Сондықтан да болса керек, Қаз дауысты Қазыбек бабамыздың:

Сен қалмақ та, біз қазақ,

Тарпысқалы келгенбіз.

Сен темір де, біз көмір,

Еріткелі келгенбіз.

Екі еліктің лағын,

Теліткелі келгенбіз

Танымайтын жат елге,

Танысқалы келгенбіз

Қазақ-қалмақ баласы,

Табысқалы келгенбіз
Танысуға келмесең,
Шабысуға келгенбіз.
Сен қабылан да,біз – арыстан,
Алысқалы келгенбіз.
Жаңа үйреткен жас тұлпар,
Жарысқалы келгенбіз.
Берсең, жөндеп бітіміңді айт,
Бермесең, дірілдемей жөніңді айт,

Не тұрысатын жеріңді айт! - деуі жоғарыдағы кіріспе, елін таныстыру үрдісінен соңғы негізгі дипломатиялық тәсілді аңғартады. Яғни бейбіт бітімінің қажетті екендігін салмақты ой арқылы безбендеп, аса ыңғайға да жығылып кетпей, өз күшін, қуатын, барша әлеуетін тайсалмай жеткізген. [4,27].

Жошы, Жоңғар қонтайшысының «Сен кімсің?» деген сұрағына Қазыбек бабаның: «Атым – Қазыбек, әкем – Келдібек, халқым – қазақ, руым – Қаракесек» деп жауап қайтаруы да көп нәрсені аңғартады. Сол қонтайшыға өз халқының табиғатына біткен барша болмыс-бітім иірімдерін айта келіп, бейбіт бітім, ымыраға шақыруы, ал көнбесе, «тұрысатын жеріңді айт» деп сес көрсетуі де қазіргі таңдағы әлемдік дипломатияның қалыптасқан ереже-қағидаларымен сәйкестілігін көрсетеді.

Тұтастай алғанда, дипломатиялық міндет өз дегеніне жетуі үшін бірнеше жайт басты назарда болуы шарт:

1. Басқа ел өкілдермен кездескенде мазмұнды да салмақты келісімге қол жеткізуі үшін өз елінің жүргізіп отырған саясаты өзгеге ұнауы керек, тіпті үлгі өнеге болуы керек, тек сонда ғана еліңе деген өзгенің көзқарасы түзу болады да, елшінің мәртебесіне айрықша құрмет көрсетіледі; 2. Екі мемлекет арасының бейбіт қатар өмір сүруіне қол жеткізу үшін елшінің айтар ойы да салмақты, терең мазмұнда болуы шарт. 3. Елші барар елінің ұстанымын, жүргізіп отырған саясатын, ішкі-сыртқы хал-ахуалын жетік білуі қажет.

Қорытынды. Ұлы Далада салтанат құрған, демократияға негізделген нағыз халықтық дипломатияны сөз ете отырып, біз оның тарихына және біздің заманымызға жеткен тағылымына тоқталдық.

Ал, дәстүр сабақтастығына келсек, тәуелсіздігіне қол жеткізген Қазақстанның биылғы жылы аталып өтілер 32 жылдық егемендігі аясында халықаралық нормаларға сай аса ірі жайтты астын сызып тұрып айтқанымыз абзал: ол – тәуелсіз еліміз осынау жылдар аясында, яғни аз мерзім ішінде-ақ:

- әлемдегі өркениетті елдер қауымдастығы таныған әрі онымен санасатын қуатты да танымал елге айналды;
- қазірдің өзінде-ақ өзгелер сыйлайтын мемлекетке айналып қана қойған жоқ, сонымен қатар, өз бастамалары, тың ой-пікірлері мен нақты іс-әрекеттері арқасында өзге елдерге үлгі-өнегелерге айналды. Қазақстан тәжірбиесін үйренеміз деушілердің санының көбеюі осы ойдың дәлелі.
- Қазақстан ҚХА құру арқылы, ішкі-сыртқы саясатты салиқалы пайыммен жүргізу арқылы елдегі саяси тұрақтылыққа, этносаралық татулық, рухани келісімге қол жеткізу де әлем елдерінің ішінде көшбасшы мемлекетке айналды;
- экономика, әлеуметтік сала, халықтың жағдайын жақсарту бағытында аса батыл реформалар жүргізуде т.б.

Бұл айтылғандар Ұлы Далада туып, дамып қалыптасқан ұлы құндылықтарымыздың қазіргі таңда сенімді қолға табыс етілгеніне айғақ болса керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зиманов С.З. Қазақтың билер соты – бірегей сот жүйесі. А: Ата мұра, 2008.
2. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер. Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық. А.: Жеті жарғы, 2004-2009ж.ж
3. Бес ғасыр жырлайды: 2 томдық. А.: Жазушы, 1989-Т.І.
4. Қаз дауысты Қазыбек би. Энциклопедия. Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2011.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Хамзин Мауен
Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан
Хамзина Карлыгаш Мауеновна
Карагандинский технический университет имени А.Сагинова
Караганда, Республика Казахстан

ДИПЛОМАТИЯ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ: ИСТОРИЯ, ПРИМЕРЫ И ПРОДОЛЖЕНИЕ ТРАДИЦИЙ

В этой статье рассказывается о методах установления дипломатических отношений наших предков, которые вели кочевую жизнь на бескрайних степях, их отражении в народной литературе и влиянии на современную государственную дипломатию.

Ключевые слова: язык, духовность, история, искусство, кочевники, народ, культура, цивилизация, переговоры, демократия.

Khamzin Mauen
Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan
Khamzina Karlygash Mauenovna
Karaganda Technical University named after A.Saginov
Karaganda, Republic of Kazakhstan
**DIPLOMACY OF THE GREAT STEPPE:
HISTORY, EXAMPLES AND CONTINUATION OF TRADITIONS**

This article describes the methods of establishing diplomatic relations of our ancestors, who led a nomadic life on the endless steppes, their reflection in folk literature and influence on modern state diplomacy.

Keywords: language, spirituality, history, art, nomads, people, culture, civilization, negotiations, democracy.

List of used literature:

1. Zimanov S. Z. The Kazakh court of judges is a unique judicial system. A: The Legacy of Ata, 2008.
2. Basic Kazakh laws: documents, data and research. The ancient world of prava Kazakhs. Materials, documents and research. 10 volumes. A.: seven charters, 2004-2009.
3. five centuries sings: in 2 volumes. A.: Writer, 1989-T. I.
4. Kazybek bi. Encyclopedia. Karaganda: Bolashak-Publishing House, 2011.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Бачимова Марина Сергеевна, Таулы Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей Федерациясы

Ешмұрат Гулжаухар Каримовна, магистр оқытушы, Халықаралық туризм және қонақжайлылық университеті, Түркістан, Қазақстан Республикасы;

Отгонжаргал О., Таулы Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей Федерациясы

Хамзин Мәуен, ҚР педагогика ғылымдары Академиясының Құрметті академигі, «Bolashaq» академиясының қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының профессоры, ф.ғ.д., «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Хамзина Карлыгаш Мауеновна, Ө.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Бачимова Марина Сергеевна, Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Российская Федерация

Ешмурат Гулжаухар Каримовна, магистр преподаватель, Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Республика Казахстан;

Отгонжаргал О., Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Российская Федерация

Хамзин Мәуен, доктор филологических наук, почетный академик Академии педагогических наук РК старший преподаватель кафедры казахского языка и литературы Академии «Bolashaq», Караганды, Республика Казахстан;

Хамзина Карлыгаш Мауеновна, Карагандинский технический университет имени А.Сагинова, Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Bachimova Marina Sergeevna, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russian Federation

Yeshmurat Gulzhauhar, master teacher, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan;

O. Otgonjargal, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russian Federation

Khamzin Mauen, Doctor of Philology, Honorary Academician of the Academy of Pedagogical Sciences of the Republic of Kazakhstan, senior lecturer of the Department of Kazakh Language and Literature of the Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Khamzina Karlygash, Karaganda Technical University named after A.Saginov Karaganda, Republic of Kazakhstan.

ӨОК 340.67
ҒТАХР 76.35.43

Адалбекова Бифатима Оразбековна

adalbekova.bibatima@mail.ru

старший преподаватель кафедры фармацевтических дисциплин
«Академия «Bolashaq» ЖММ, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ФАРМАЦЕВТЕР ҮШІН ТОКСИКОЛОГИЯЛЫҚ ХИМИЯНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Адам ағзасының токсикологиясы адам еңбегінің көмегімен Қазақстан Республикасының біліктілігін арттыру туралы заңдарының өзекті мәнін енгізумен байланысты адамның жұмыс істеуіне жағдай жасайды. Токсикологияны организмнің улануы және оның салдары туралы ғылым ретінде анықтауға болады.

Улану-бұл әртүрлі заттардың, соның ішінде химиялық заттардың әсерінен туындаған ағзаның өмірлік белсенділігінің бұзылуы.

Бұл жағдайда органдар мен жүйелер функцияларының бұзылуы пайда болады, бұл дененің қалыпты жұмысының бұзылуына әкеледі. Зерттеудегі токсикологиялық заттардың адамдардың мән-мазмұндары мен жағдайының тәндігінен бұрынғы оқиғаның көтерілуі жөніндегі оңтайландыруды жұмысты жүзеге асырады.

Тұтынушылардың токсикология өңдеуіне байланысты орташа токсикологияндық-токсикология мен токсикологияның іс-әрекетінің негізгі бәріне байлануымен Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген.

Тірек сөздер: токсикологиялық химия, улы заттар

Токсикологиялық химия улы және күшті әсер ететін заттардың сандық анықтаулары, сол сияқты ағзадағы сұйықтықтардың, мүшелердің, тіндердің айналымын және адамды қоршаған ортадағы заттардың (су, ауа, жер, тағам өнімдерінің қалдықтары, дәрілер және т.б.) химиялық бөлінулерін зерттейтін ғылым.

Токсикологиялық химияны оқу барысында студенттер токсикологиялық заттар түрлерімен олардың адам ағзасына тудыратын қауіптерімен улы заттарды анықтау және адам ағзасынан бөліп шығару әдістерімен танысады. Токсикологиялық химияның міндеттері қазіргі кезеңде келесі түрлерге бөлінеді

1) жануарлар ағзасындағы және тіндеріндегі, сұйықтықтардағы (кейде өсімдік) және сыртқы ортадағы улы және күшті әсер ететін заттарды табу, сандық анықтауда қолданылатын химиялық, физико-химиялық бөлу әдістерінің жаңа жобаларын жетілдіру.

Химико-токсикологиялық талдау объектісінен бөліп алынған тазалаудың нәтижелі әдістерін өңдеу.

Тірі ағзадағы және мәйіттегі өнімдердің улы және күшті әсер ететін заттарға айналатын өнімдерді табу және анықтау, окшаулау мүмкіндіктерін зерттеу.

2) Белгілі объектілерден бөлінген улы заттарды табуда жаңа сезімтал және арнайы реакциялар мен әдістерді (хроматография, спектроскопия) ХТТ тәжірибесіне енгізу.

3) ХТТ тәжірибесіне улы заттарды сандық анықтауда сезімтал әдістерді енгізу және өңдеу.

6) Ағзадағы улы заттардың метаболизмдерін зерттеу және метаболиттер талдау әдістерін өңдеу.

Токсикологиялық химия фармацевтік пәндерге жатады және дәрілік препараттардың әсерін зерттеуде фармакологиямен тығыз байланыста; токсикологиямен адам және жануарлар

ағзасындағы улардың әсерін зерттеуде; биохимиямен дәрілік заттар мен улар метаболизмдерін зерттейді. Аналитикалық химияның әдістері мен реакциялары ТХ уларды сандық анықтауда кеңінен қолданылады.

Токсикологиялық химия білімі біріншіден уланудан сауықтыру және зардап шегушіге жедел көмек көрсету, сол сияқты улы заттармен уланудың түрлерінен сақтандыруға бағытталған.

Токсикологиялық химия фармацевтік пән болып табылады және медицинамен (токсикология, фармакология), биологиялық (биохимия, фармакогнозия) және химиялық (аналитикалық, органикалық, физикалық, фармацевтік химия) пәндерімен шекаралас болып табылады.

Токсикологиялық улану кезінде, уланған адамдарға көмек көрсету Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2019 жылғы 5 ақпандағы № ҚР ДСМ-2 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасында токсикологиялық көмек көрсетуді ұйымдастыру стандарты

1-тарау. Жалпы ережелер

1. Қазақстан Республикасында токсикологиялық көмек көрсетуді ұйымдастыру стандарты (бұдан әрі - Стандарт) "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі Кодексінің (бұдан әрі - Кодекс) 7-бабы 1-тармағының б) тармақшасына сәйкес әзірленді және химиялық заттармен улану (бұдан әрі - улану) кезінде пациенттерге токсикологиялық көмек көрсетуді ұйымдастыруға жалпы қағидаттарды белгілейді.

2. Осы Стандартта пайдаланылатын терминдер мен анықтамалар:

1) антидот – нақты химиялық заттың уытты әсеріне (әсерлеріне) қарсы әсер ету үшін қолданылатын терапиялық зат;

2) детоксикация – организмнен эндоген немесе экзоген текті уытты заттарды шығаруға бағытталған медициналық іс-шаралар кешені;

3) ақпараттық – іздестірудің токсикологиялық жүйесі – бұл химиялық заттар, олардың адам ағзасына әсері, уланушыларды диагностикалау және емдеу туралы құрылымдалған ақпараттың үлкен ауқымын өңдеу, сақтау, іріктеу, сүзгілеу және іздеу үшін қолданбалы компьютерлік орта.

4) іріктеуші уыттылық – химиялық заттың белгілі бір ағзаларға (жасушаларға) – ағза нысанасына уыттылық әсер ету қабілеттілігі;

5) клиникалық токсикология – улануларды диагностикалау, профилактикалау және емдеу әдістерін ғылыми негіздеу мақсатында химиялық қосылыстардың уытты әсер ету салдарынан туындаған адам ауруларын зерттейтін токсикологиялық бөлім;

6) Халықаралық химиялық қауіпсіздік бағдарламасы – үш халықаралық ұйымның: Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (бұдан әрі - ДДҰ), Халықаралық еңбек ұйымы және Біріккен ұлттар ұйымының қоршаған орта жөніндегі бағдарламасының бастамасы бойынша 1980 жылы халықаралық химиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында құрылған халықаралық ұйым;

7) триаж-жүйесі бойынша медициналық іріктеу – шұғыл медициналық көмек көрсетудің бірінші кезектілігіне байланысты медициналық ұйымның қабылдау бөлімшесіне келіп түскен науқастарды топтарға бөлу;

8) улану – мекендеу ортасының химиялық, биологиялық және өзге де факторларының адамға қатты (бірмезгілде) немесе созылмалы (ұзақ) әсер етуі кезінде туындайтын ауру (жай-күй);

9) Токсикологиялық қызмет жөніндегі республикалық үйлестіру орталығы (бұдан әрі - ТҚРҰО) – денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті орган айқындайтын және Қазақстан Республикасының халқына токсикологиялық көмек көрсету бойынша медициналық ұйымдардың қызметін үйлестіруді жүзеге асыратын республикалық маңызы бар қаладағы медициналық ұйымның құрылымдық бөлімшесі;

10) токсикант – белгілі бір мөлшерде организмнің тіршілік әрекетінің бұзылуына: улануға, ауруларға және патологиялық жай-күйлерге және өліммен аяқталуға әкелетін зат;

11) химиялық қауіпсіздік – құқықтық нормаларды және санитариялық қағидаларды, гигиеналық нормативтерді сақтау, технологиялық және инженерлік-техникалық талаптарды орындау, сондай-ақ тиісті ұйымдастырушылық және арнайы іс-шараларды өткізу арқылы

химиялық зақымдану немесе адамдардың, ауыл шаруашылығы жануарларының және өсімдіктердің зақымдалуы, химиялық апат туындаған жағдайда қоршаған ортаның қауіпті химиялық заттармен ластануы үшін жағдайларды жоятын жай-күй;

12) денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті орган (бұдан әрі – уәкілетті орган) – азаматтардың денсаулығын сақтау, медициналық және фармацевтикалық ғылым, медициналық және фармацевтикалық білім беру, дәрілік заттардың, медициналық мақсаттағы бұйымдар мен медициналық техниканың айналысы, медициналық қызметтер көрсету сапасын бақылау саласында басшылықты жүзеге асыратын мемлекеттік орган.

Осы заңдарға жүгіне отырып оқытылған токсикологиялық химия пәнінің игерген фармацевт мамандар дәріхана саласымен қатар криминалистика зертханаларында қызмет етуге құқықтары бар. Фармацевтер токсикологиялық уланып қалған адамдарға өз білімдеріне сүйене отырып алғашқы көмек көрсете алады, осыған орай токсикологиялық химия пәнінің оқу фармация студенттеріне қажетті.

Қорытынды: токсикологиялық химияны оқудың студенттерге қажеттілігі-фармацевт мамандары халыққа қызмет көрсету барысында токсикологиялық заттармен уланып зардап шеккен адамға алғашқы көмек көрсету, ол үшін уланған затты анықтап бөліп шығару. Менің ойымша, токсикология курстарының екі түрі болуы керек: а) студенттерге токсикологиялық агенттерді және олардың қасиеттерін анықтау үшін қажетті білім беретін негізгі курстар; б) фармацевттердің жұмысына тән және дәріхана өнімдерінде қолданылатын агенттердің токсикологиялық қасиеттері туралы ақпарат беретін мамандандырылған курстар. Негізгі курстан басқа студенттер фармакология және токсикология принциптері бойынша тереңдетілген курстан өтуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Крашановская, Т. Р. Токсикологиялық химиядан дәрістер курсы: оқу құралы / Т. Р. Крашановская, Ж. А. Исина. - Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2017.
2. Сайт- <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1900018273>

РЕЗЮМЕ/RESUME

Адалбекова Бифатима Оразбековна

ЧУ «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ЗНАЧЕНИЕ ПРЕДМЕТА «ТОКСКОЛОГИЧЕСКАЯ ХИМИЯ» ДЛЯ ФАРМАЦЕВТОВ

Факторы окружающей среды оказывают значительное воздействие на состояние здоровья населения. Многие вредные, токсичные вещества могут накапливаться в воде, воздухе, почве и растениях, оказывая патологическое воздействие на организм человека. Накопление их в течение длительного времени приводит к хроническому отравлению. Такой предмет, как токсикологическая химия, даст будущим фармацевтам понятие о токсическом воздействии веществ, о методах их определения в различных средах, о проведении токсикологической экспертизы. Эти знания позволят выпускникам работать в токсикологических лабораториях НИИ и судебной медицины.

Ключевые слова: токсикологическая химия, токсические вещества, окружающая среда, токсикологическая экспертиза

Adalbekova Bifatima Orazbekovna

Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan

THE SIGNIFICANCE OF THE SUBJECT "TOXICOLOGICAL CHEMISTRY" FOR PHARMACISTS

The toxicology of the human body creates conditions for human functioning associated with the introduction of the current meaning of the laws of the Republic of Kazakhstan on professional development with the help of human labor. Toxicology can be defined as the science of poisoning the body and its consequences.

Poisoning is a violation of the vital activity of the body caused by exposure to various substances, including chemicals.

At the same time, there is a violation of the functions of organs and systems, which leads to a violation of the normal functioning of the body. Performs optimization work to increase the toxicological substances in the study to the physicality of the content and condition of people.

In connection with the toxicological treatment of consumers, the average Toxicology is due to the main binding of the activities of toxicology and toxicology to the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: toxicological chemistry, toxic substances

List of references:

1. Krashanovskaya, T. R. course of lectures on toxicological chemistry: textbook / T. R. Krashanovskaya, zh.a. Isina. - Karaganda: Bolashak-Publishing House, 2017.
2. site - <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1900018273>

УДК 378

МРНТИ 14.35

Кабдолла Ербол

kab-1990@mail.ru

Кафедра зоологии, НАО «Карагандинский Университет им. Букетова Е.А.», Караганда, Республика Казахстан

Тнимова Гульбагиза Тауфиковна

gulbagiza@bk.ru

доктор медицинских наук, профессор, кафедра фармацевтических дисциплин
ЧУ «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ДОНОЗОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЗДОРОВЬЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВУЗА МЕТОДАМИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ БИОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗРАСТА ИНДИВИДА

В представленном исследовании использовались два метода определения биологического возраста - антропометрический метод по А.Г Горелкину, Б.Б.Пинхасову и физиологический метод по В.П.Войтенко у 38 ППС Карагандинского университета им. Букетова, с целью возможности мониторинга донозологических состояний контингентов населения. Анализ литературы и наши исследования показали, что оба метода научно обоснованы, результаты воспроизводимы и достоверны и не требует сложного оборудования. Полученные нами данные, по обоим методам на одном и том же контингенте преподавателей, свидетельствуют об ускоренном темпе старения значительной части обследованных, при этом выявлены гендерные различия изученных показателей.

Ключевые слова: здоровье, методы определения биологического возраста, старение, донозологическая диагностика, преподаватели, гендер.

Попытки определить темп старения человека предпринимались еще с начала прошлого века. Биологический возраст называют возрастом развития, отражающим темпы индивидуального роста, развития, созревания и старения организма. Эти показатели в разные этапы онтогенеза существенно варьируют у разных людей. Изучение биологического возраста имеет важное значение, так как для календарного (хронологического, паспортного) возраста не является обязательным критерием характеристика уровня здоровья, трудоспособности, адаптационных возможностей организма [1-3].

Хронологический, или паспортный, возраст человека легко определить, для этого достаточно знать дату рождения, однако психологическая, биологическая или социальная границы старости индивидуальны для каждого. При этом образ жизни, диета, специальные косметологические процедуры еще сильнее могут замаскировать паспортный возраст.

Биологический возраст тоже индивидуален, но он более точно определяет реальный возраст человека. Старение начинается с изменений на молекулярном и клеточном уровне. Накопившиеся за время жизни ошибки в геноме ведут к перерождению клеток и даже тканей,

накапливающиеся продукты обмена затрудняют биохимические процессы, а сумма повреждений организма превышает его естественный предел прочности [2].

Разработаны различные методы определения биологического возраста человека. Нами проанализированы две наиболее распространенные методики определения БВ: экспресс-метод В.П.Войтенко. (1991) [2] и метод А.Г.Горелкина и Б.Б.Пинхасова (2010) [4].

Экспресс –метод В.П.Войтенко дает возможность определить индивидуальный биологический возраст исследуемого, функциональный класс старения (1 – наилучший, 5 – наихудший), темп старения (нормальный, ускоренный, замедленный, резко ускоренный, резко замедленный), качественную оценку здоровья (хорошее, очень хорошее, нормальное, плохое, очень плохое) и патологический индекс (количество хронических заболеваний у обследованных) [2].

В 2010 году А.Г.Горелкин и Б.Б.Пинхасов запатентовали методику определения биологического возраста человека и скорости старения. Методика может быть использована для массовых скрининговых обследований, прогнозирования риска развития наиболее распространенных хронических заболеваний современного человека, связанных с нарушением обмена веществ, в том числе для определения влияния экологических факторов (природных и антропогенных) на скорость старения организма человека [4].

С целью анализа эффективности, а также возможности использования данных методов в скрининговых и мониторинговых исследованиях здоровья человека, нами были использованы оба метода определения биологического возраста (БВ) на одном и том же контингенте. Следует отметить, что метод В.П.Войтенко включал в себя физиологические показатели, а А.Г.Горелкина и Б.Б.Пинхасова - антропометрические.

Материалы и методы исследования

Биологический возраст был определен у 38 преподавателей Карагандинского университета им. Е. Букетова, из них 18 женщин и 20 мужчин. Расчет значения БВ по В.П. Войтенко включал математическую формулу с использованием 6-ти физиологических показателей и самооценки здоровья по специальной анкете, далее вычислялось, на сколько лет обследуемый опережает или отстает от сверстников по темпам постарения. Такой подход позволил ранжировать лиц одного календарного возраста по степени "возрастного износа" и, следовательно, по «запасу» здоровья (I и II ранги – замедленное старение, III – БВ соответствует популяционному стандарту, IV и V – ускоренное старение).

Вычисление БВ по А.Г. Горелкину, Б.Б.Пинхасову включает измерение окружности талии (см) у мужчин, роста (м) и массы тела (кг) у женщин, окружности бедер (см), и скорость старения определяют по формулам с вычислением КССм и КССж - коэффициентов скорости старения для мужчин и женщин соответственно. При $0,95 \leq \text{КСС} \leq 1,05$ делается заключение о соответствии скорости старения норме, при $\text{КСС} \leq 0,95$ - о замедлении старения, при $\text{КСС} > 1,05$ - об ускорении старения; биологический возраст определяют по формулам: для мужчин $\text{БВ} = \text{КССм} \times (\text{КВ} - 21) + 21$, для женщин $\text{БВ} = \text{КССж} \times (\text{КВ} - 18) + 18$.

Таким образом, несмотря на различные подходы к измерению БВ, оба метода, в конечном счете, позволяют получить информацию о скорости старения организма, что, в свою очередь, свидетельствует об уровне физического здоровья индивида.

Результаты исследования

Используя алгоритм вычисления биологического возраста в исследуемой группе по обоим методикам, нами получены следующие результаты (таблица 1).

Таблица 1 - Биологический возраст преподавателей по В.П.Войтенко и А. Г. Горелкину и Б. Б. Пинхасову.

Кол-во чел.	КВ (лет)	БВ по В.П.Войтенко	БВ по А.Г.Горелкину, Б.Б. Пинхасову
38-всего	42,8 ±1.78	49,8 ±1.64* (+ 16%) p≤0,01	49,1 ±2.66* (+15%) p≤0,05
М - 20	41.6 ±9.3	54,1 ±8.57 (+30%) p≥0,1	45,7 ±9.24 (+9%) p≥0,1
Ж - 18	44,6 ±2.1	45,0 ±1.9 (+ 1%) p≥0,1	52,95 ±4.16* (+19%) p≤0,1

Примичание: *разница достоверна по сравнению с КВ.

Вычисление биологического возраста по методике В.П.Войтенко показало следующие результаты. В среднем по группе величина БВ выросла, и стала больше календарного возраста на 16% (таблица 1). Вместе с тем, вычисление БВ отдельно у мужчин и женщин, показали значительную гендерную разницу. У мужчин этот показатель стал равен 54,1±8.57 лет (увеличился на 30%), в то время как у женщин оказался равен в среднем 45,0±1.9 лет, т.е. увеличился всего на 1%.

Полученные величины биологического возраста, согласно методике В.П.Войтенко, служат для ранжирования полученных величин в ранги, от I до V, которые отражают степень старения организма обследуемого. Методика предлагает ряд формул, вычисление по которым и позволяет отнести обследуемого в тот или иной ранг. Исходными данными для формул служат интегральные показатели основных физиологических систем, а также самооценка здоровья, оцениваемая в баллах.

Таблица 2 – Ранжирование показателя БВ преподавателей (%) по методике В.П. Войтенко

	I-II ранг	III ранг	IV-V ранг
Всего чел-38	15.5 (6)	25.0 (9)	60,5 (23)
МУЖ n-20	20,0 (4)	0 (0)	80,0 (16)
ЖЕН n-18	11,1 (2)	50.0 (9)	38,9 (7)

Ранжирование полученных результатов обследования отражены в таблице 2. Как видно из таблицы, в I-II ранги попало всего 6 человек (15,5%), организм данных обследованных стареет медленнее, чем в среднем популяция. В III ранге, соответствующем популяционному стандарту, оказалась четверть обследованных, и в IV-V рангах – остальные 23 человека, они составляют 60,5% от всей выборки. Таким образом, полученные результаты свидетельствуют, что большая часть преподавателей имеют ускоренный темп старения, т.е. находятся в группе риска по здоровью.

Интересные данные мы получили, рассматривая ранжирование биологического возраста по полу. Исследования показали, что если среди женщин в I-III ранги попало 61,1% обследованных, а остальные (38,9%) старели ускоренно, то у мужчин, ускоренно стареющих оказалось большинство - 80,0% (таблица 2).

Вычисление биологического возраста (БВ) по методике А.Г.Горелкина,

Б.Б. Пинхасова показало следующее (таблица 1). Средняя величина БВ обследованных оказалась больше на 15%, чем КВ, а именно, стала равна в среднем 49,1±2.66 лет. Вместе с

тем, такое возрастание было по разному выражено у мужчин и женщин. Измерения показали, что БВ у женщин больше КВ на 19%. тогда как у мужчин - всего на 9%.

Следует отметить, что в соответствии с методикой определения БВ по А. Г. Горелкину и Б. Б. Пинхасову, полученные величины БВ относительны, и необходимо ранжировать их по представленным в методике формулам. В связи со сказанным, нами были вачислены коэффициенты скорости старения (КСС) отдельно для мужчи и женщин.

Полученные результаты отражены в таблице 3. Из таблицы видно, что из 38 обследуемых преподавателей у 6 человек скорость старения соответствует норме (15,5% таких преподавателей). Медленнее, чем в среднем в популяции, стареют 13,0% обследованных преподавателей(5 человек), а большинство - 71,6% (27 человек), стареют быстрее, чем в среднем в популяции (таблица3).

Таблица 3 – Ранжирование показателя БВ преподавателей по методике А.Г.Горелкина Б.Б. Пинхасова (%).

КСС	$KCC \leq 0,95$	$0,95 \leq KCC \leq 1,05$	$KCC \geq 1,05$
Всего чел -38	13,0 (5)	15,5 (6)	71,6 (27)
МУЖ n-20	15,0 (3)	20,0 (4)	65, (13)
ЖЕН n-18	11,1 (2)	11,1 (2)	77,7 (14)

Также, как и при использовании методики В.П.Войтенко, наблюдается разница при ранжировании БВ обследованных мужчин и женщин, однако в данном случае не столь существенная. При использовании антропометрического метода определения БВ, женщин, стареющих быстрее оказалось 77,7%, а мужчин – 66,5%.

Таким образом, сравнительный анализ антропометрического и физиологического методов определения биологического возраста показал, что оба метода демонстрируют одинаковую тенденцию в оценке обследованного контингента, а именно, при использовании обоих методов мы обнаружили, что больше половины преподавателей ускоренно стареют, а значит находятся в группе риска по здоровью.

Вместе с тем, нами получены неидентичные результаты у обследованных отдельно мужчин и женщин. По методу В.П.Войиенко ускоренно стареют в исследуемой группе существенно больше мужчин, чем женщин, а по методу А. Г. Горелкина и Б. Б. Пинхасова – стареют быстрее женщины, по сравнению с мужчинами, хотя между группами в данной методике разница в показателях не столь выражена.

Полученные результаты определяются, по-видимому, теми исходными показателями, которые лежат в основе анализируемых методов, а именно, физиологическими или антропометрическими, а также тем, какой вес они вносят в развитие такого состояния, как старение организма. Для ответа на данный вопрос необходимы дополнительные исследования. Тем не менее, наш анализ в целом показал, что оба использованных метода позволяют выявить группу риска по здоровью в массовых донозологических исследованиях [5].

Список использованной литературы:

1. Морфологические критерии возрастной гигиены Е.Н. Комиссарова, П.В.Родичкин, Л.А.Сазонова; Санкт-Петербург 2014.-314с.
2. Апанасенко Г.Л., Попова Л.А. Медицинская валеология. / Серия “Гиппократ”. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – с.52-57.
- 3 Рослякова Е.М., Бисерова А.Г., Байжанова Н.С., Игибаева А.С., АлипбековаФ.С. Сравнительные характеристики биологического возраста преподавателей и студентов КАЗНМУ // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. –

4. Горелкин А.А., Пинхасов Б.Б. Патент 2387374, Описание изобретения к патенту, 1.

5. В. И. Донцов, В. Н. Крутько Биологический возраст как метод системной оценки онтогенетических изменений состояния организма. Онтогенез, 2015, том 46, № 5, с. 295–303.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Кабдолла Ербол

КеАҚ, Е.А. Букетова атындағы "Қарағанды университеті" Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Тнимова Гульбагиза Тауфиковна

"Bolashaq" академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ЖАСЫН АНЫҚТАУ ӘДІСТЕРІМЕН ЖОО ОҚЫТУШЫСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН ДОНОЗОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Ұсынылған зерттеуде биологиялық жасты анықтаудың екі әдісі қолданылды - А.Г. Горелкин, б. б. Пинхасов бойынша антропометриялық әдіс және В. П. Войтенко бойынша физиологиялық әдіс. Бөкетов, халық контингенттерінің донозологиялық жай-күйін мониторингілеу мүмкіндігі мақсатында. Әдебиеттерді талдау және біздің зерттеулеріміз екі әдіс те ғылыми негізделген, нәтижелер қайталанатын және сенімді және күрделі жабдықты қажет етпейтінін көрсетті. Біз алған мәліметтер, оқытушылардың бір контингентіндегі екі әдіс бойынша, зерттелгендердің едәуір бөлігінің қартаюының жеделдетілген қарқынын көрсетеді, ал зерттелген көрсеткіштердің гендерлік айырмашылықтары анықталды.

Тірек сөздер: Денсаулық, биологиялық жасты анықтау әдістері, қартаю, донозологиялық диагностика, оқытушылар, гендер

Kabdollah Yerbol

Karaganda University named after E. A. Buketova, Republic of Kazakhstan

Tnymova Gulbagiza Taufikovna

Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan

Donosological study of the health of a university teacher by the methods of determining the biological age of the individual

In the presented study, two methods of determining biological age were used - the anthropometric method according to A.G. Gorekin, B.B. Pinkhasov and the physiological method according to V.P. Vovyutenko in 38 PPS of the University of Karaganda named after Buketova, in order to monitor the dono-zeroic conditions of the contingents of the population. The analysis of the literature and our studies have shown that both methods are scientifically substantiated, the results are reproduced and reliable, and does not require complex equipment. The data we have received, according to both methods on the same contingent of teachers, indicate an accelerated pace of the height of a significant part of the examined, while the gender differences in the indicators studied were revealed

Key words: health, methods for determining biological age, aging, prenosological diagnostics, teachers, gender.

Курбанова Гозель Джумакулиевна
gozkur@mail.ru
Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

«ГЕНДЕР И ИССЛЕДОВАНИЯ ЗДОРОВЬЯ»

До того, как определение гендера стало широко употребительным, разницу между мужчинами и женщинами объясняли исключительно физиологией. Сейчас увеличивается вариативность гендерных идентичностей и сексуальных ориентаций, набирает популярность движение за то, чтобы увеличить количество гендеров с учетом интересов носителей другой гендерной идентичности.

Ключевые слова: здоровье, женщина, мужчина, гендер, маскулинность, феминность, андрогинность.

С самого рождения ребенок развивается как представитель мужского или женского пола, и это развитие является полноценным благодаря его взаимоотношениям с родителями, другими людьми, которые также выступают как представители мужского или женского пола. Таким образом социальное развитие одновременно есть и половое развитие.

Как известно, пол - это совокупность генетических, морфологических и физиологических особенностей, обеспечивающих половое размножение организмов, комплекс репродуктивных, соматических и социальных характеристик, определяющих индивид как индивид мужского или женского пола.

Раздельнополость самый первый, самый обязательный и самый глобальный феномен человека. Полагают, что в развитии популяции женское начало обеспечивает неизменность потомства, сохраняя предшествующий эволюционный опыт. Это – «золотые кладовые наследственности». Мужской пол – это передовой отряд популяции, берущий на себя функции столкновения с новыми условиями существования, т.е. если внешние условия обладают достаточной силой, то формируются новые генетические тенденции, которые могут быть переданы потомству.

В самом начале, на зачаточном уровне, соотношение мужского и женского пола 180-150 на 100. К моменту рождения 101-108 мальчиков – 100 девочек. К 30 годам 95 муж – 100 жен, т.е. мужской организм менее устойчив (смертность больше).

Одно из фундаментальных половых различий связано с тем, что работа мозга мужчин и женщин не одинакова. Нарушение гормонального баланса во внутриутробном периоде развития крыс (дефицит андрогенов у самцов или избыток андрогенов и эстрогенов у самок, вызываемые экспериментально) приводят к возникновению у взрослой особи устойчивого поведения, неадекватное генетическому полу, т.е. дает в результате феминизацию самцов и маскулинизацию самок.

Психология показывает, что далеко не все индивидуальные свойства мужчин и женщин зависят от их половой принадлежности. В ходе исторического развития общества подвергаются изменениям и гендерные роли, которые так же опосредуются и часто видоизменяются, согласно условиям среды, воспитания, рода деятельности, социального статуса и т.п.

В русле рассмотренных половых различий одной из наиболее явно сформулированных проблем явилась проблема половых различий в организации мозга, хотя к единому мнению исследователи не пришли. По данным Спингер С. и Дейч Г., у мужчин более уязвимо доминантное полушарие мозга и чаще встречаются психические нарушения, зависящие от поражения этого полушария, им свойствен аутизм. У женщин чаще возникают поражения недоминантного полушария и соответствующие изменения психики, особенно аффективные нарушения.

У мужчин специализация полушарий, по-видимому, выражена в большей степени, чем у женщин. Мужской гормон тестостерон в период внутриутробной жизни замедляет развитие левого полушария головного мозга, при этом увеличивается правое полушарие, отвечающее за

художественные, музыкальные и математические способности. Вероятно, у женщин вербальные и пространственные функции более широко распределены в обоих полушариях, тогда как у мужчин они более строго разделены – вербальные в левом, пространственные в правом полушарии. Доказано, что женщины превосходят мужчин в тех областях, в которых требуются знание языка, а мужчины - в решении задач пространственного характера. Возможно, этим объясняется значительно большее число знаменитых мужчин.

При исследованиях в когнитивной сфере авторы Halpern D. и Wright T. показали, что женщины лучше выполняют задания, связанные с быстрым извлечением информации из памяти, а мужчины такие, где требуется удержание мысленных представлений и манипулирование ими в уме.

Мужчина, начиная с юного возраста, к моменту достижения зрелости теряет 15% объема фронтальной доли, осуществляющей контроль за вниманием, абстрактным мышлением и подавлением импульсов, и 8,5% височной доли, управляющей памятью. У женщин потери в этих двух долях мозга почти не происходит, хотя незначительные изменения тканей мозга наблюдаются. Этот процесс связывают с менее интенсивным мозговым кровообращением у мужчин, особенно во фронтальной доле.

Имеются свидетельства, что отмирание тканей в левой фронтальной доле мозга, связанное с депрессиями, у мужчин происходит в три раза быстрее, чем у женщин. По этой причине мужчины сварливее женщин, кроме того, у них наблюдается постоянная деградация способности к концентрации внимания.

Принято считать, что женщины более эмоциональны и имеют более развитую интуицию, чем мужчины. Однако, оказалось, что мужчины выражают эмоции, но такие, как гнев, пренебрежение, ненависть, выражающие позицию доминирования - традиционной мужской роли. Женщины, выражают нежные чувства, печаль, чаще плачут, испытывают чувство вины и стыда, уязвимость, беспомощность и зависимость от других. Таким образом, хотя мужчины и женщины могут испытывать одинаковые чувства, различия между эмоциональным выражением этих чувств все же существует.

Житейские наблюдения, и данные психологических исследований показывают, что существуют различия между мужчиной и женщиной как потенциальными субъектами агрессии. Считают, что мужчины более агрессивны, чем женщины, и более склонны в своем поведении к агрессии, особенно физической и чаще становятся субъектами агрессии. Однако женщины чаще становятся объектами насилия, жертвами сексуального и супружеского и агрессии.

Несмотря на огромное количество исследований по проблеме особенностей структуры и функционирования мозга у мужчин и женщин, систематизированное описание различий их индивидуальных профилей составить достаточно трудно. Кроме того, на высшую нервную деятельность и поведенческие реакции оказывают огромное влияние образ жизни, профессиональная деятельность, широта взглядов, интеллект, личный опыт и другие факторы.

Сандра Бем разработала опросник для определения уровня маскулинности и феминности, понимаемых как независимые изменения личности. К первой группе относятся маскулинные индивиды с выраженными традиционно мужскими качествами (честолобие, решительность и т.п.). Ко второй группе относятся феминные индивиды с выраженными традиционно женскими качествами (мягкость, эмоциональность и др.). Третью группу составляют андрогины – люди, сочетающие в себе в различной степени и традиционно женские, и традиционно мужские черты. Четвертую группу составляют люди, не имеющие черт ни выраженной маскулинности, ни феминности.

В ее работах также было показано, что не только мужчина, но и женщина могут быть маскулинными, и не только женщина может быть феминной, но и мужчина, сохраняя при этом психологическое благополучие и адаптированность к разным ситуациям, то есть маскулинность и феминность являются независимыми, но не противоположными конструктами.

С.Бем рассматривает андрогинию скорее как середину между высокой маскулинностью и высокой феминностью, чем между невыраженными маскулинностью и феминностью, и считает предпочтительной андрогинию как для мужчин, так и для женщин, что позволяет лучше адаптироваться в современном динамичном обществе. Такая социальная позиция расширяет поведенческий репертуар, увеличивая возможности самовыражения и саморазвития.

При анализе причин гендерных различий, обычно исходят из биологического, либо из социокультурного подхода.

И маскулинность, и фемининность подразумевают широкий спектр характеристик. Часть из них обусловлена природой, часть – воспитанием и стереотипами, бытующими в обществе, а часть – личным выбором человека и его занятиями (к примеру, женщины, занимающиеся пауэрлифтингом, имеют низкий голос и мужеподобную фигуру).

Трансформация традиционных мужских и женских ценностей и канонов - неизбежное требование современности. Этот процесс идет независимо от нашего желания. Инициатором этого процесса являются женщины, которые быстро осваивают мужские профессии, разрушая тем самым традиционную систему гендерного разделения труда, присваивают внешние мужские атрибуты в одежде, поведении.

Мужчины постепенно утрачивают монополию на публичную власть, в том же направлении эволюционируют, хотя и медленнее семейно-брачные отношения. В то же время, американские ученые, занимающиеся изучением гендерных стереотипов, сделали выводы, что они сильнее расовых; и члены группы, в отношении которых эти стереотипы действуют, принимают эти стереотипы

В отличие от большинства исследователей США, провозглашающих гендерное равенство через стирание различий и завоевание женщинами мужских сфер и привилегий, европейские ученые считают, что такое равенство полов труднодостижимо, а потому надо культивировать женские половые различия, как источник силы и своеобразия женщин. Наблюдая эволюцию женщин-лидеров, мы видим, как они из следующего мужским стереотипам руководителя - «железных леди» - превращаются в лидера, который твердо защищает свои позиции, оставаясь при этом женщиной. Причем разнообразие таких образов женщин-лидеров неуклонно растет.

Исследования показали, что обычных мужчин тяготит стереотипный жесткий образ нестигаемого, невозмутимого «мачо», легко без рефлексий преодолевающего жизненные перипетии. Порой мужчины явно проигрывают на фоне активных, а иногда и агрессивных женщин, что становится источником внутреннего психического напряжения и со временем может привести к развитию психосоматических болезней.

Некоторые исследователи (Лободин В.) отмечают, что «измена» своей поло-ролевой функции ведет к изменению физиологических показателей. Так, при исследовании количества эритроцитов в крови он обнаружил, что у маскулинной женщины показатели количества эритроцитов соответствуют мужским, а у феминного мужчины – женским (норма эритроцитов у мужчин 4,5-5,5 млн/мм³, у женщин 3,5-4,5 млн/мм³)

Один из важнейших критериев здоровья - адаптивность – стойкость к невзгодам, выносливость, высокая работоспособность, устойчивость к болезням, способность переносить сезонные и погодные колебания и т.п. имеет различный диапазон у мужчин и женщин.

У мужчин – от чрезвычайно слабой до чрезвычайно сильной, у женщин - от слабой до сильной. По мнению того же автора, поведенческие реакции, которые соответствуют конституции, темпераменту, характеру, психической и физической гармоничности (мужественность у мужчины и женственность у женщины) и не выходят за пределы диапазона адаптивности человека способствуют усилению иммунитета человека, а значит и адаптивности, то есть повышают количество здоровья. Изменение гендерных ролей по мнению Лободина В. может быть одной из причин иммунодефицита, нарушения репродуктивных функций и развития психосоматических заболеваний, характерных для современного общества.

Отмечены существенные различия в субъективной оценке своего здоровья женщинами и мужчинами. Анкетирование выявило (всего 408 чел.), что 35% женщин считают свое здоровье хорошим, 18% удовлетворительным и 8% плохим. В отличие от женщин, 74% мужчин оценивают свое здоровье как хорошее и 26% как удовлетворительное. Плохим свое здоровье не считал ни один опрошенный мужчина. Следует отметить, что опрос и измерения проводились на улицах города и в стенах учреждений, т.е. мы общались с практически здоровыми людьми.

Долгое время научные эксперименты с животными для выявления реакций на различные воздействия проводили с самцами, так как они показывали более стабильные результаты. Считалось, что половые различия функционирования организма незначимы. Сейчас ситуация меняется – при проведении экспериментов на животных уже признается

необходимость исследования самок и дифференцировки реакций в зависимости от пола объекта.

ВОЗ по-прежнему твердо придерживается принципов, изложенных в преамбуле Устава, где здоровье определяется как состояние полного физического, душевного и социального благополучия, а не только отсутствием болезней и физических дефектов.

До того, как определение гендера стало широко употребительным, разницу между мужчинами и женщинами объясняли исключительно физиологией. Сейчас увеличивается вариативность гендерных идентичностей и сексуальных ориентаций, набирает популярность движение за то, чтобы увеличить количество гендеров с учетом интересов носителей другой гендерной идентичности. Некоторые страны юридически признают наличие небинарного или третьего гендера и даже позволяют вписать его в документы (в США уже 8 штатов позволяют указать в документах пол «X»). В последние годы все больше стран разрешают гражданам выбирать маркер в документах согласно гендеру, а не биологическому полу, не требуя при этом проведения хирургических операций.

В таком случае возникают противоречия в оценке индивидуального физического здоровья, особенно в сфере гинекологии, урологии и эндокринологии, встают этические вопросы (кого допускать в туалеты, бани и т.п.), как оценивать результаты популяционных исследований различных аспектов интегрального здоровья с учетом многочисленных гендеров.

Список использованной литературы:

1. Попова И.П. Поведение в отношении здоровья и материальное положение: гендерные аспекты (на данных лонгитюдного опроса). Здравоохранение РФ 2007; 1: 47—50. 8. Wyatt S.B., Akylbekova E.L., Wofford M.R. et al. Pre
2. Иванова Е. Гендерные исследования в психологии//Введение в гендерные исследования/ под.ред. И.Жеребкиной. ч.1, Харьков, ХЦГИ. С-Пб., "Алетейя", 2001, с.312-346.
3. Кон И. Мужские исследования//Введение в гендерные исследования/под.ред. И.Жеребкиной.,ч.1. Харьков, ХЦГИ; С-Пб., "Алетейя", 2001, с.562-605.
4. Лободин В. Формула здоровья// С-Пб. "Невский проспект", 1999.
5. Курбанова Г.Д. Отношение к своему здоровью мужчин и женщин и его реальное состояние/ Вестник физической культуры.- 2008.,№2, – С. 1-4.
6. Биологический пол имеет значение <https://spid.center/ru/articles/4714>
7. Гендер и гендерная принадлежность. <https://clck.ru/34cWHs>
8. Гендер для чайников – краткий курс <https://clck.ru/34cWNu>
9. Блум Ф., Мейзерсон А. Хофстедтер Л. Мозг, разум, поведение// М.: «Мир», 1988
10. Шакирова С. Гендер и развитие//Ж.«Спектр развития»,№1,2002, с.40-43
11. Гусева Ю.Е. Категория «гендер» в современном научном знании. <https://www.b17.ru/article/53329/>
12. Устав ВОЗ <https://www.who.int/ru/about/governance/constitution>

РЕЗЮМЕ/RESUME

Курбанова Гозель Джумакулиевна

"Bolashaq" Академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
ЕРЛЕР, ӘЙЕЛДЕР ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК ДЕНСАУЛЫҚ ТУРАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

Гендерлік анықтама кеңінен қолданылғанға дейін ерлер мен әйелдер арасындағы айырмашылық тек физиологиямен түсіндірілді. Қазір гендерлік сәйкестіктер мен жыныстық бағдарлардың өзгергіштігі артып келеді, басқа гендерлік сәйкестікті тасымалдаушылардың мүдделерін ескере отырып, гендерлік сандарды көбейту қозғалысы танымал бола бастады.

Тірек сөздер: денсаулық, әйел, еркек, жыныс, еркектік, әйелдік, андрогиния.

Kurbanova Gozel Dzhumakulievna

Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan
MEN'S, WOMEN'S AND GENDER HEALTH RESEARCH

Before the definition of gender became widely used, the difference between men and women was explained solely by physiology. Now the variability of gender identities and sexual orientations is

increasing, the movement is gaining popularity to increase the number of genders, taking into account the interests of carriers of a different gender identity.

Key words: health, woman, man, gender, masculinity, femininity, androgyny.

Bibliography:

1 Popova I.P. Health Behavior and Financial Situation: Gender Aspects (Based on Data from a Longitudinal Survey). Zdravookhr RF 2007; 1:47-50. 8. Wyatt S.B., Akyzbekova E.L., Wofford M.R. et al. Pre

2. Ivanova E. Gender studies in psychology//Introduction to gender studies/ ed. I. Zhrebkina. Part 1, Kharkiv, KhTsGI. St. Petersburg, "Aletheia", 2001, pp. 312-346.

3. Kon I. Men's studies//Introduction to gender studies/edited by I. Zhrebkina. Part 1. Kharkiv, KhTsGI; St. Petersburg, "Aletheia", 2001, pp. 562-605.

4. Lobodin V. Formula of health// St. Petersburg. "Nevsky prospect", 1999.

5. Kurbanova G.D. Men's and women's attitude to their health and its real state / Bulletin of Physical Culture. - 2008., No. 2, - С. 1-4.

6. Biological sex matters <https://spid.center/en/articles/4714>

7. Gender and gender identity. <https://clck.ru/34cWHs>

8. Gender for dummies - a short course <https://clck.ru/34cWNU>

9. Bloom F., Meizeron A. Hofstetter L. Brain, mind, behavior// M.; "Peace", 1988

10. Shakirova S. Gender and Development//J. "Spectrum of Development", No. 1, 2002, pp. 40-43

11. Guseva Yu.E. Category "gender" in modern scientific knowledge. <https://www.b17.ru/article/53329/>

12. WHO Charter <https://www.who.int/ru/about/governance/constitution>

ӘОК 612.66

FTAXP 34.39.51

Тукубаева Гүлмира Нурахметовна

gulmiratukubaeva@mail.ru

Хаштай Кенжегүл Сұрағанқызы

xkc0911@mail.ru

**фармацевтикалық пәндер кафедрасының аға оқытушылары
"Bolashaq" академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы**

МЕДИЦИНАДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС: БҰЛ НЕГЕ СОНШАЛЫҚТЫ МАҢЫЗДЫ?

Қарым-қатынас дағдылары-пациенттермен байланыс орнату мүмкіндігі. Емдеу процесі емдеу-диагностикалық манипуляциялар болып табылатын процедуралардың барлық спектрін білдіреді. Тек тікелей емдеумен айналысатындарды оқыту жеткіліксіз. Емдеу мекемесінің барлық қызметкерлерінің пациентке қолайлы орта құру мақсатында коммуникативтік дағдыларға ие болуы маңызды.

Тірек сөздер: қарым-қатынас дағдылары, байланыс орнату, ауызша және вербалды емес белгілер, тыңдау, түсіну, эмпатия, түсініктеме беру, ақпараттандыру

Қарым-қатынас дағдылары, кең мағынада, тиімді қарым-қатынас дағдылары болып табылады.

Бұл әңгімелесушіні тыңдау және есту, оның психологиялық жағдайын түсіну, өз ойын жеткізу және семантикалық екпіндерді дұрыс қою, мәселені оқшаулау және оның шешімін ұсына білу.

Медициналық персонал үшін пациенттермен байланыс орнату мүмкіндігі өте маңызды: 2012 жылғы американдық Пациент қауіпсіздігі және пациенттердің қанағаттану есебіне сәйкес пациенттердің қауіпсіздігіне қатысты мәселелер жиі пациенттер арасында нашар байланыста болады. дәрігер (15%-ға) немесе медбикелер(27%-ға) науқастармен. Сол құжатта катетермен

байланысты қан инфекцияларының мысалы келтірілген: персонал мен пациенттің байланысы жеткіліксіз клиникаларда мұндай инфекциялармен жұқтыру емхана қызметкерлерінің қарым-қатынас құру мүмкіндігі бар емханаларға қарағанда 56% жиі кездеседі. Бұл зерттеу 11 жыл бұрын жүргізілгеніне қарамастан, оның нәтижелері өзектілігін жоғалтпайды.

Емдеу процесі процедуралардың бүкіл кешенін білдіреді, олардың маңызды бөлігі емдік және диагностикалық манипуляциялар болып табылады. Медбикенің дәрігерге қарағанда науқаспен байланысу мүмкіндігі көбірек болғандықтан, ол үшін басты дағдылардың бірі адамды тыңдай білу және түсіну, кілті бөліп көрсету және дұрыс қорытынды жасай білу.

Бірақ емделуге тікелей қатысы бар адамдарды ғана оқыту жеткіліксіз: қабылдаушы персонал, гардеробшылар, тәртіп сақшылары, аспаздар – емханаға келгендердің барлығы науқастың сауығу процесіне әсер етеді. Сондықтан емделушіге қолайлы жағдай жасау үшін барлық аурухана қызметкерлерінің қарым-қатынас дағдылары болуы маңызды.

Қарым-қатынас дағдыларын 3 үлкен топқа бөлуге болады: ақпараттық-коммуникативтік, реттеуші-коммуникативтік және аффективтік-коммуникативтік.

Ақпараттық-коммуникативтік: байланыс орнату, коммуникацияның вербалды және вербалды емес сигналдарын ажырату және коммуникативті жағдайда шарлау қабілеті. Медицина қызметкерлері үшін бұл амандасу, өтініш білдіру, тыңдау және сұрақ қою, сыпайы сөздерді қолдану дағдыларын меңгеру қажеттілігін білдіреді.

Реттеуші –коммуникативтік: пациенттің қажеттіліктерімен сөздер мен әрекеттерді үйлестіру, қолдау көрсету және көмек көрсету, қарым-қатынас нәтижелерін бағалау, туындаған мәселелерді ұжымдық шешу жағдайында жеке кәсіби дағдыларды қолдану қабілеті.

Аффективтік-коммуникативтік: жеке сезімдермен және тәжірибемен бөлісу, қажет болған жағдайда эмпатия көрсету және эмпатия жасай білу.

Науқаспен қарым-қатынасты қалай құруға болады

Медицина қызметкерлері нағыз адамдар. Ашық экстраверттерге қарағанда, интроверттерге өз бетінше көп жұмыс істеуге тура келеді, бірақ тиімді қарым-қатынас ережелеріне сәйкес, әңгімеге тез қосылу мүмкіндігі әңгімені дұрыс жүргізу мүмкіндігін білдірмейді.

Дегенмен, өнімді қарым-қатынас дағдыларымен жұмыс істеу тез нәтиже береді, өйткені жақсы дамыған коммуникативті дағдылар сізге:

- ұжымда қолайлы психологиялық жағдай жасау;
- жұмыс орнындағы қақтығыстар ықтималдығын азайту;
- науқаспен достық қарым-қатынас орнатыңыз, бұл «зияннан шағымдану» ықтималдығын азайтады.

Қазірдің өзінде 1984 жылы заңгерлер зерттеу жүргізді, оған сәйкес кәсіби немқұрайлылық туралы шағымдардың негізгі себебі медициналық қызметкерлердің пациенттерге қатынасы болды - шағымдардың шамамен 70% жағдайлары дәл байланыс орнату мүмкін еместігіне байланысты.

Қарым-қатынас сызбасын құрастыру арқылы сіз қарым-қатынас дағдыларын дамытуды бастай аласыз:

- *Байланыс орнату;*
- *Ақпарат жинау;*
- *Белсенді тыңдау;*
- *эмпатия;*
- *Түсініктеме беру;*
- *Ақпараттандыру;*
- *Әңгіменің соңы.*

Алдымен элементтің алдындағы жолдарды дәптерге жазып, есте сақтауға болады. Бірте-бірте бұл дағдының қалыптасуы пассивті дағдылардың дамуына әкеледі. Қызметкер неғұрлым көп тәжірибе жасаса, соғұрлым қарым-қатынас дағдыларына деген сенімділік тезірек қалыптасады және оларды қолдану оңайырақ болады.

Қорытындылай келе, медицина қызметкерлерінің коммуникативті дағдыларын дамыту өзара әрекеттесудің барлық қатысушылары үшін тиімді екенін атап өтеміз:

Пациенттер - өйткені оларға мұқият назар аудару дұрыс диагноз қою және дұрыс емдеу схемасының ықтималдығын арттырады;

Медицина қызметкерлері – өйткені ол жұмыста жайлы психологиялық жағдай жасауға мүмкіндік береді;

Емхана - өйткені ол жіберілген шағымдардың пайызын азайтады, демек, жалпы кірісті арттырады. Сондықтан, өз қызметкерлерін оқытып, олардың осы бағытта кәсіби өсуіне мүмкіндік беру – медициналық мекеменің мүддесі.

Өнімді қарым-қатынас - бұл жұмыс қабырғасында ғана емес, одан тыс жерде де пайдалы дағды. Біз адамдарды неғұрлым жақсы түсінетін болсақ, олармен байланысу бізге соғұрлым оңай әрі жағымды болады. Әдепті және мұқият адам қарым-қатынасқа қолайлы, сіз онымен қарым-қатынас жасағыңыз келеді және ол бізбен қарым-қатынаста болатындай пішінде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://medicalinsider.ru/psikhologiya/kommunikatsii-v-meditsine-pochemu-oni-tak-vazhny/?ysclid=lh77v538xb161134644>
2. <https://yandex.kz/images/search?from=tabbar&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%8B%D0%BA%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BD%D0%B5>
3. Асимов М.А., Нұрмағамбетова С.А., Игнатъев Ю.В. *Коммуникативті дағдылар. Оқулық.* –Алматы. 2009. – 191 бет.
4. Л.П.Ивлева. *Учебно-методический комплекс дисциплины «Коммуникативные навыки».* Караганды. Болашақ-баспа. 2009. -89 с

РЕЗЮМЕ/RESUME

Тукубаева Гульмира Нурахметовна, Хаштай Кенжегуль Сурагановна

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ОТНОШЕНИЯ В МЕДИЦИНЕ: ПОЧЕМУ ЭТО ТАК ВАЖНО?

Коммуникативные навыки - умение выстраивать контакт с пациентами. Процесс лечения подразумевает под собой целый спектр процедур, важной частью которых являются лечебно-диагностические манипуляции. Недостаточно обучить только тех, кто занимается непосредственно лечением. Важно, чтобы весь персонал лечебного учреждения обладал коммуникативными навыками с целью создания благоприятной для пациента среды.

Ключевые слова: Коммуникативные навыки, установление контакта, вербальные и невербальные сигналы, умение слушать, понимать, эмпатия, комментирование, информирование;

Tukubaeva Gulmira Nurakhmetovna, Khashtay Kenzhegul Suraganovna
Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan
RELATIONSHIPS IN MEDICINE: WHY IS THIS SO IMPORTANT?

Communication skills - the ability to build contact with patients. The treatment process implies a whole range of procedures, an important part of which are therapeutic and diagnostic manipulations. It is not enough to train only those who are directly involved in treatment. It is important that all the staff of the medical institution have communication skills in order to create a patient-friendly environment.

Keywords: Communication skills, establishing contact, verbal and non-verbal signals, listening, understanding, empathy, commenting, informing

ӘОК 546.87 + 66.021.2
FTAXP 37.17

Шашанова Роза Балиевна
shroza.05@mail.ru

химия ғылымдарының кандидаты, фармацевтикалық пәндер кафедрасының доценті,
"Bolashaq" академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ВИСМУТ АРСЕНАТТАРЫНЫҢ СИНТЕЗІ ЖӘНЕ ТЕРМОДИНАМИКАЛЫҚ
СИПАТТАМАЛАРЫН АНЫҚТАУ

Мақалада висмут арсенаттары туралы әдебиеттерге шолу жасалады және мышьяк пен висмуттың химиялық және термодинамикалық сипаттамалары қарастырылады. Висмут арсенаттарының $T_{\text{дисс}}$, $\Delta H^{\circ}_{\text{дисс}}$ және $\Delta S^{\circ}_{\text{дисс}}$ термодинамикалық сипаттамалары зерттелді.

Тірек сөздер: мышьяк пен висмут синтезі, висмут арсенаттары, $\text{Bi}_2\text{O}_3 - \text{M}_x\text{O}_y$ күй диаграммасы, термодинамиканың II және III заңдары, шық нүктесі әдісі, электрохимиялық қасиеттері.

Бейорганикалық химияның қазіргі даму тенденциясы – арсенаттардың жаңа қосылыстарын синтездеу мен зерттеу ғана емес, сонымен қатар олардың негізінде белгілі физикалық және химиялық қасиеттер комплексімен сипатталатын функционалды материалдарды дайындау болып табылады.

Соңғы жылдары арсенаттардың кейбір қосылыстарына қызығушылық артуда. Бұл қосылыстар жоғары тотығуға тұрақты температуралық материалдар және жоғары электр өткізгіштік пен жоғары химиялық тұрақтылық көрсетеді. Осы қасиеттеріне орай олардың өндіріс саласында болашағы зор [1].

Әдебиеттік шолудан көріп отырғанымыздай, қазіргі уақытта арсенаттардың кейбір үлгілері ғана зерттелінген. Олардың үштік қосылыстарының рентгенографиялық сипаттары зерттелмеген. Арсенаттардың термодинамикалық қасиеттері іс жүзінде зерттелмеген. Жоғарыда келтірілген металдардың күрделі арсенаттарының жаңа фазалары алынып, олардың физика – химиялық қасиеттері зерттелсе, бейорганикалық материалтану және полифункционалды қасиеттерге ие арсенаттар металдарының физикалық химиясына үлкен үлес қосылар еді. Талданған жұмыстардың барлығы арсенаттар негізіндегі күрделі қосылыстарға жүргізілген зерттеулер олардың маңыздылығын, болашағы зор екендігін көрсетеді. Әдеби шолуда айтылғандай қарастырылған арсенаттардың таңғажайып қасиеттер көрсететінін аңғаруға болады. Осындай керемет мүмкіндіктерге қол жеткізе алатынымызға қарамастан әдебиеттерде жалпы арсенаттар туралы мағлұматтар аздық етеді және аталған қосылыстардың физика – химиялық тұрақтылары, термохимиялық және термодинамикалық сипаттамалары жайлы әлі де толық мәліметтер ала аламыз.

Қолда бар әдеби мәліметтер [2] висмут ортоарсенатының Bi_3AsO_4 екі түрөзгешелігінің бар екенін көрсетті: моноклинді және тетрагоналды. Бұл жұмыста мәліметтер моноклинді сингония

жайлы келтірілген. Висмут ортоарсенатының түзілу жылдамдығы ерітіндіде арсенаттың тұнбаға түзілу жылдамдығына байланысты. Кристалдардың жылдам тұнбаға түзілуінен моноклинді сингония арсенаты, ал жай кезде – шеелит құрылысты (CaWO_4) тетрагоналды сингония түзіледі. Арсенат ионында арақашықтық $\text{As}-0,163\text{Å}$ тең, ал $\text{Bi}-0,249-2,59\text{Å}$ тербеледі. Моноклинді және тетрагоналды сингонияның тығыздықтары анықталды, ол $7,142$ және $7,6\text{ г/см}^3$ – қа тең болды. Орталық ұяшықтың өлшемі тетрагоналды сингония үшін X – сәулемен анықталды. Оның мәндері: $a-5,08\pm 0,02$, $c-11,70\pm 0,02\text{Å}$, $c/a=2,30$. Беттік топ $c_4^2/h=141/a$. Оттегі мен элементарлы ұяшық параметрлері $x=0,213$; $y=0,149$; $z=4,080$. Арақашықтық $\text{Bi}-0,254\text{Å}$ тең.

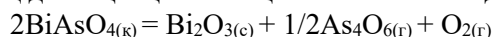
Жұмыста моноклинді сингониялы висмут ортоарсенаты – рузвельтит келтірілген. Ол монацитпен изоструктуралы. Қаттылығы $4-4,5$ -ке; үлестік салмақ – $6,68$ -ге тең. Бөліну көрсеткіші $N_p=2,14$; $N_m=2,15$; $N_g=2,18$; $N_g-N_p=0,04$. Тетрагоналды түрөзгерушілік - дей ұяшық өлшеміне ие. Жұмыста висмут арсенат $\text{BiAsO}_4\cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$ кристаллогидратының пиролизі зерттелді. Сөйтіп Carnot өнімді 110°C кептіре отырып висмут арсенатын BiAsO_4 алды. Су 645°C жойылады. Бұл температурадан жоғары 951°C сусыз висмут арсенатының аумағы жайылған. Salkowski мәліметтері бойынша сусыздану 41°C -ден 400°C -да жүреді, ал одан жоғары 845°C температурада бір атом оттегі жоғалып висмуттың арсенат – арсениді $\text{BiAsO}_4-\text{BiAsO}_3$ түзіледі. Ко Ука Lee-дің пікірі бойынша сусыз арсенат $450-800^\circ\text{C}$ -дан әрі түзіледі.

Жүйе күйінің висмут (III) оксидінің қатысында фазалық диаграммаларды зерттеуде зерттеушілерді қызықтыруы, оларда құнды физико-химиялық қасиеттері бар фазалардың түзілуінде. Жұмыста $\text{Bi}_2\text{O}_3-M_x\text{O}_y$ жүйе күйінің диаграммалары көрсетілген, мұнда $M-\text{Ir, Cd, Ga, Ru, Ln, P}$. Селенит-фаза жайлы егжей – тегжейлі жұмыстың мына мысалында $\text{Bi}_2\text{O}_3-\text{SiO}_2$, $\text{Bi}_2\text{O}_3-\text{GeO}_2$, $\text{Bi}_2\text{O}_3-\text{Fe}_2\text{O}_3$ көрсетілген. Алынған зерттеулердің нәтижесінде келесідей қорытындыға келдік, селенит-фаза - Bi_2O_3 -тің γ -түрөзгерушілігі емес, ал $8:1$ және $25:1$ қатынасында жатқан, $\text{Bi}_2\text{O}_3/\text{MO}_2$ немесе $\text{Bi}_2\text{O}_3/\text{MO}_3$ уақыттық қатынасы бар изоморфтық қоспа.

Сонымен қатар бағалы қасиеттерге ие жаңа қосылыстардың бағытты синтезі үшін маңызы зор. Жоғарыда баяндалғандарды негізге алсақ, $\text{As}_2\text{O}_5-\text{Bi}_2\text{O}_3$ жүйесіндегі фазалық тепе-теңдіктің мәні бір топтағы элемент оксидтерінің өзара әрекеттесу сипаттамаларын, қосылыстардың бағытталған синтезінің жағдайларын анықтауға негізделген. Алайда висмут пен күшәннің аралас оттекті қосылыстарының термиялық сипаттамалары жайлы мәліметтер әдебиетте кездеспейді.

$\text{Bi}_{19}\text{AsO}_{31}$ ($19\text{ Bi}_2\text{O}_3\cdot\text{As}_2\text{O}_5$) қосылысына жеке тоқталайық. ИК спектрлері, диффрактограмма, және ДТА қисықтары анализінен көрінгендей, Bi_2O_3 қоспа түрінде жоқ. $\text{Bi}_{19}\text{AsO}_{31}$ қосылысынан алынған жазықтық аралық ара қашықтықтарды және әдебиеттерде жазылған селенит құрылысты, мысалы, $\text{Bi}_{12}\text{SiO}_{20}$, $\text{Bi}_{12}\text{GeO}_{20}$, $\text{Bi}_{12}\text{RuO}_{20}$, $12\text{Bi}_2\text{O}_3\cdot\text{P}_2\text{O}_5$, $25\text{Bi}_2\text{O}_3\cdot\text{P}_2\text{O}_5$ қосылыстарды айта кеткен жөн. Алайда спектроскопиялық мәліметтерді салыстыру селенитті құрылыстың есесінде емес. Синтезделген селениттер құрылысы спектрлерінің ерекшелігі Bi_2O_3 -тің $400-600\text{ см}^{-1}$ аумағында жұтылу жолағы тым қарқынды. $\text{Bi}_{19}\text{AsO}_{31}$ -дің спектрлерінде Bi_2O_3 -тің жұтылуы байқалмайды және де 480 және 540 см^{-1} орташа қарқынды екі түзу пайда болады. $700-900\text{ см}^{-1}$ аумағында айырмашылық аз және висмут арсенатының $\text{Bi}_{19}\text{AsO}_{31}$ спектрі висмут германатының $\text{Bi}_{12}\text{GeO}_{20}$ спектріне өте жақын; сәйкесінше оларда $890-880\text{ см}^{-1}$ жиілігінде жұтылу жолақтары бар. Кез келген жағдайда $\text{Bi}_{19}\text{AsO}_{31}$ қосылысының селенитті құрылысқа қажеттілігінен тәуелсіз немесе оған жақын кезде висмуттың оксиарсенаты түзіліп оны мынадай түрде беруге болады $\text{BiAsO}_4\cdot 9\text{Bi}_2\text{O}_3$. Алынған спектроскопиялық мәліметтер арсенат аниондарының спектрлері мен құрылыстары арасындағы коореляциямен салыстырылды. Валенттілік тербелістердің $\nu(\text{As}-\text{O})$ жоғары жиілікті шекарасында BiAsO_4 , $\text{Bi}_4\text{As}_2\text{O}_{31}$ және Bi_3AsO_4 спектрлері $\text{Bi}_{19}\text{AsO}_{31}$ қарағанда сілтілік металдар арсенаттары үшін орнатылған $840-850\text{ см}^{-1}$ мәніне аспайды.

Арсенаттардың термиялық диссоциациясының сызбасын келесідей түрде ұсынуға болады:

Арсенаттарды байқау қиындау, себебі олардың сырттай бір – бірімен ұқсас болуында. Яғни, висмут арсенаттарының көбісі жасыл түске ие, сондай – ақ пішіні бойынша ұзартылған кристалдар да, агрегаттар да осындай түсте, сондықтан оларды ажырату өте қиынға түседі. Арсенаттардың көптеген түрі (әсіресе марганецті) пегматиттерді желдету барысымен байланысты.

«Шың нүктесі» әдісімен BiAsO_4 диссоциациялау қысымы зерттеледі. Алынған мәліметтердің негізінде $T_{\text{дисс}}$, $\Delta H^{\circ}_{\text{дисс}}$, $\Delta S^{\circ}_{\text{дисс}}$ есептеледі, $T_{\text{дисс}}$ кезінде мәндер 1616°K , $149,3 \text{ кДж}\cdot\text{моль}^{-1}$, $126,9 \pm 8,8 \text{ Дж}\cdot\text{моль}^{-1}\cdot\text{K}^{-1}$ тең. $\text{As}_2\text{O}_5 - \text{Bi}_2\text{O}_3$ ликвидус жүйесінің қысығынан $32,8 \text{ кДж}\cdot\text{моль}^{-1}$ тең $\Delta H^{\circ}_{298} \text{ BiAsO}_4$ қысымының өзгерулері зерттелінді. Алынған мәліметтер бойынша - $\Delta H^{\circ}_{\text{дисс}}$ және $\Delta S^{\circ}_{\text{дисс}}$ мәндері есептелінді, олар сәйкесінше $104,1 \pm 1,3$ және $184,8 \pm 3,9 \text{ кДж}\cdot\text{моль}^{-1}$; $66,8 \pm 0,2$ және $143,3 \pm 4,3 \text{ Дж}\cdot\text{моль}^{-1}\cdot\text{K}^{-1}$ есептеледі. Термодинамиканың II және III заңдары бойынша мәндері $-778 \pm 1,5$ және $819,1 \pm 0,5 \text{ кДж}\cdot\text{моль}^{-1}$ тең $\Delta H^{\circ}_{298} \text{ BiAsO}_4$ есептелді. $\Delta H^{\circ}_{298} \text{ BiAsO}_4$ ұсынылған мәні ретінде термодинамиканың II және III заңдары бойынша алынған мәндердің орташаланған мәні берілді, яғни $798,6 \pm 20,5 \text{ кДж}\cdot\text{моль}^{-1}$ [3].

Арсенаттар негізінде физикалық – химиялық қасиеттерін зерттеу және синтездеу стехиометриялық химияда, химиялық информатикада, оксидті қосылысты термохимияда үлкен жетістіктерге қол жеткізуге тамаша мүмкіндіктер туындар еді. Рентгенографиялық, термодинамикалық тұрақтылар керамикалық қосылыстардың физикалық химиясы үшін қажет және химиялық информатикада іргелі мәліметтер банктері мен анықтамалар үшін алғашқы ақпараттар көзі болып табылады. Арсенаттардың анықталған электрофизикалық қасиеттері олардың жартылай өткізгіштік, сегнетоэлектрлік және радиолюминесценттік материал ретінде қолдануға маңызы бар екендіктерін көрсетті [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Третьяков Ю. Д. Новые поколения неорганических функциональных материалов // Ю. Д. Третьяков, О. А. Брылев // Журнал Российского хим. Общества им. Д. И. Менделеева. – 2000. – Т. 45, №4, - С. 10-16.
2. Шашанова Р. Б. Синтез и термодинамические свойства арсенатов меди, свинца, висмута: Автореф. дис. канд. хим. наук. – Алма-Ата, 1991. – 22с.
3. Шашанова Р. Б., Касенов Б. К., Малышев В. П. Термодинамика термической диссоциации ортоарсената висмута // Теплофизика высоких температур – 1989. – Т.27. - № 1 – С. 187-189.
4. Касенов Б. К., Мустафин Е.С. Фазовые равновесия и термодинамические свойства арсенатов ряда р-, d- и f- элементов. Караганда: «Гласир», 2011. -156с.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Шашанова Роза Балиевна

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

СИНТЕЗ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТЕРМОДИНАМИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК АРСЕНАТОВ ВИСМУТА

В статье приведен литературный обзор по арсенатам висмута, рассмотрены химические и термодинамические характеристики мышьяка и висмута. Исследованы термодинамические характеристики $T_{\text{дисс}}$, $\Delta H^{\circ}_{\text{дисс}}$, $\Delta S^{\circ}_{\text{дисс}}$ арсенатов висмута.

Ключевые слова: синтез мышьяка и висмута, арсенаты висмута, диаграмма состояния $\text{Bi}_2\text{O}_3 - \text{M}_x\text{O}_y$, II и III законы термодинамики, метод «точки росы», электрохимические свойства.

Shachshanova Roza Balievna

Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan

SYNTHESIS AND DETERMINATION OF THE THERMODYNAMIC CHARACTERISTICS OF BISMUTH ARSENATES

Synthesis and determination of thermodynamic characteristics of bismuth arsenates

The article provides a literature review on bismuth arsenates, and considers the chemical and thermodynamic characteristics of arsenic and bismuth. The thermodynamic characteristics of $T_{\text{дисс}}$, $\Delta H^{\circ}_{\text{дисс}}$, and $\Delta S^{\circ}_{\text{дисс}}$ of bismuth arsenates have been studied.

Keywords: synthesis of arsenic and bismuth, bismuth arsenates, $\text{Bi}_2\text{O}_3 - \text{M}_x\text{O}_y$ state diagram, II and III laws of thermodynamics, dew point method, electrochemical properties.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Адалбекова Бифатима Оразбековна, "Bolashaq" Академия" ЖММ фармацевтикалық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, , Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Кабдолла Ербол, магистр, докторант PhD "Биология-география" факультеті " КеАҚ Букетова Е.А. атындағы Қарағанды университеті", , Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Курбанова Гозель Джумакулиевна, биология ғылымдарының кандидаты, "Bolashaq" Академия" ЖММ фармацевтикалық пәндер кафедрасының доценті, , Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Тнимова Гультбагиза Тауфиковна, "Bolashaq" Академия" ЖММ фармацевтикалық пәндер кафедрасы, медицина ғылымдарының докторы, профессор, , Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Тукубаева Гультмира Нурахметовна, "Bolashaq" Академия" ЖММ фармацевтикалық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, , Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Хаштай Кенжегүл Сұрағанқызы, "Bolashaq" Академия" ЖММ фармацевтикалық пәндер кафедрасының

жаратылыстану ғылымының магистрі, , Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Шашанова Роза Балиевна, "Bolashaq" Академия" ЖММ фармацевтикалық пәндер кафедрасының доценті, , Қарағанды, Қазақстан Республикасы

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Адалбекова Бифатима Оразбековна, старший преподаватель кафедры фармацевтических дисциплин ЧУ «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Кабдолла Ербол, магистр, докторант PhD факультета "Биология-география" Карагандинского университета им. Букетова Е.А., Караганда, Республика Казахстан

Курбанова Гозель Джумакулиевна, кандидат биологических наук, доцент кафедры фармацевтических дисциплин, ЧУ «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Тнимова Гультбагиза Тауфиковна, доктор медицинских наук, профессор кафедры фармацевтических дисциплин, ЧУ «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Тукубаева Гультмира Нурахметовна, старший преподаватель кафедры фармацевтических дисциплин, ЧУ «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Хаштай Кенжегүл Сурагановна, магистр кафедры фармацевтических дисциплин, ЧУ «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

Шашанова Роза Балиевна, кандидат химических наук, доцент кафедры фармацевтических дисциплин, ЧУ «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Adalbekova Bifatima Orazbekovna, senior Lecturer of the Department of Pharmaceutical Disciplines, Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Kabdolla Yerbol, master, PhD student of the Faculty of Biology-Geography, Karaganda University. Buketova E.A., Karaganda, Republic of Kazakhstan

Kurbanova Gozel Dzhumakulievna, candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Pharmaceutical Disciplines, PI "Academy" Bolashaq ", Karaganda, Republic of Kazakhstan

Tnimova Gulbagiza Taufikovna, doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Pharmaceutical Disciplines, Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Tukubaeva Gulmira Nurakhmetovna, senior Lecturer of the Department of Pharmaceutical Disciplines, Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Khashtay Kenzhegul Suraganovna, master of the Department of Pharmaceutical Disciplines, Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Shashanova Roza Balievna, candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of Pharmaceutical Disciplines, PI "Academy" Bolashaq ", Karaganda, Republic of Kazakhstan

**ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ
МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР**
Халықаралық ғылыми журнал

Международный научный журнал
**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОСТИ**

The international scientific journal
**ACTUAL PROBLEMS
OF THE PRESENT**

№ 2 (40)

Материалы публикуются в авторской редакции и редакцией не возвращаются.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.

Бас редакторы
Борамбаева М.Н.
Редакторы
Шешенбаева Ж.Р.
Техникалық редакторы
Картабаева С.Х.
Басуға 23.06.2023 жыл қол
қойылды.
Пішімі 60x841/8. Көлемі 21,б.т.
Таралымы 500 дана. Әріп түрі
«Times New Roman»
**«Болашақ-Баспа» редакциялық-
баспа**
бөлімінде басылып шығарылды
Қарағанды қ., Ерубаева 14

Главный редактор
Борамбаева М.Н.
Редактор
Шешенбаева Ж.Р.
Технический редактор
Картабаева С.Х.
Подписано к печати 23.06.2023 г.
Формат 60X841/8. Объем 21, усл.п.л.
Гарнитура «Times New Roman».
Тираж 500 экз.
Отпечатано в РИО
«Болашақ-Баспа» г. Караганда, ул.
Ерубаева 14

Chief editor
Borambaeva M.N.
Co-editor
Sheshenbaeva J.R.
Editor
Kartabaeva S.H.
Signed for printing 23.06.2023
Format 60X841/8. Volume 21
usd.p.p.
Typeface «Times New Roman».
Circulation 500 copies.
Printed in the EPD
«Bolashaq-Baspa» Karaganda,
Erubaev str., 14

Журнал редакциясының мекені:
100008, Қазақстан Республикасы,
Қарағанды қ., С.Ерубаев көшесі, 16/6
«Bolashaq» академиясы,
тел. (8-7212) 42-04-25, 42-04-26;
факс (8-7212) 420-421.
e-mail: aps_bolashaq@mail.ru

Адрес редколлегия журналы:
100008, Республика Казахстан,
г.Карағанды, ул.С.Ерубаева, 16/6
Академия «Bolashaq»,
тел.(8-7212)42-04-25, 42-04-26;
Факс (8-7212)420-421.
e-mail: aps_bolashaq@mail.ru

**Address of the editorial
board of the journal:**
100008, the Republic of Kazakhstan,
Karaganda, S. Erubaev str., 16/6
«Bolashaq» Academy,
Telephone (8-7212)42-04-25, 42-04-26;
Fax (8-7212)420-421.
e-mail: aps_bolashaq@mail.ru

Төлем реквизиттері:
«Bolashaq» академиясы,
Қарағанды қ., С.Ерубаев көшесі, 16/6
ЖСК KZ376010191000066207
БЖЖ HSBKКZKX БИН
950640001690
«Қазақстан Халық банкі» АҚ

Реквизиты для оплаты
Академия «Bolashaq»,
г.Карағанды, ул.С.Ерубаева, 16/6
ИИК KZ376010191000066207
БИК HSBKКZKX БИН
950640001690
АО «Народный банк Казахстана»

Payment details
«Bolashaq» Academy,
Karaganda, S. Erubaev str., 16/6
TRN KZ376010191000066207
IC HSBKКZKX BIC
950640001690
«Halyk Bank of Kazakhstan» JSC